

академічна серія

Українські керамологічні студії

• ВИПУСК 17 •

*100-річчю
Національної академії наук України
присвячується*

Національна академія наук України
Інститут керамології –
відділення Інституту народознавства НАН України
Міністерство культури України
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному
Академічна серія «Українські керамологічні студії»
Випуск 17

Юрій Пуголовок

**ІСТОРІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ
АРХЕОЛОГІЧНОЇ
КЕРАМОЛОГІЇ
(1991–2016)**

Монографія

Опішне
Видавництво
«Українське Народознавство»
Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному
2018

The National Academy of Sciences of Ukraine
The Ceramology Institute – the branch of the Ethnology Institute
of the National Academy of Sciences of Ukraine

The Ministry of Culture of Ukraine
The National Museum of Ukrainian Pottery in Opishne

Academical Series *Ukrainian Ceramological Studies*

Issue 17

Yuriy Puholovok

**HISTORY
OF UKRAINIAN
ARCHAEOLOGICAL
CERAMOLOGY
(1991–2016)**

Monograph

Opishne

Ukrainian Ethnology
Publishing House
of the National Museum
of Ukrainian Pottery in Opishne

2018

УДК 903.02(477)"1991/2016"

П 88

Пуголовк Юрій

П 88 **Історія української археологічної керамології (1991–2016)** [Текст] = History of Ukrainian Archaeological Ceramology (1991–2016) : монографія / Юрій Пуголовк. – Опішне : Українське Народознавство, 2018. – 272 с. – (Українські керамологічні студії, вип. 17 = Ukrainian Ceramological Studies, iss. 17)

ISBN 978-966-7322-39-7

Монографію присвячено історії української археологічної керамології від набуття Україною незалежності 1991 року до 2016 року. Цей хронологічний період прикметний оновленням національних академічних установ і створенням нових, орієнтованих на вивчення кераміки й гончарства. На основі комплексного аналізу джерельної бази окреслено провідні загальноєвропейські тенденції розвитку археологічної керамології. Виділено основні етапи структурування й становлення української академічної археологічної керамології. Охарактеризовано практичні й теоретичні засади роботи з археологічною керамікою. Окреслено головні напрямки розвитку наукової дисципліни на сучасному етапі.

Для керамологів, археологів, істориків, етнологів, мистецтвознавців, культурологів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться давньою історією України.

УДК 903.02(477)"1991/2016"

Ключові слова: українська керамологія, археологічна керамологія, історія науки, археологія, кераміка, гончарство.

This monograph deals with the history of Ukrainian archeological ceramology from the independence of Ukraine in 1991 to 2016. This chronological period is characterized by the restoration of national academic institutions and the creation of the new ones, focused on the pottery studies. Comprehensive analysis of the sources has outlined the leading European trends in the development of this science. The main stages of structuring and formation of the Ukrainian academic ceramology have been identified. The theoretical and practical principles of the study of ancient pottery and ceramics have been described. The main directions of development of this science at the present stage have been outlined.

The book is intended for ceramologists, archaeologists, historians, ethnologists, art historians, culture experts, regional explorers and for all those who are interested in the ancient history of Ukraine.

Key words: Ukrainian ceramology, archaeological ceramology, history of science, archaeology, ceramics, pottery.

© Юрій Пуголовк, текст монографії, 2018

© Оксана Андрушенко, Галина Панасюк, Тетяна Хрипун, іменний та географічний покажчики, 2018

© Юрко Пошивайло, концепція художнього оформлення, макет, 2018

© Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, 2018

© Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, 2018

ISBN 978-966-7322-39-7

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Рекомендовано до друку Вченими радами
Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України
та Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному

РЕЦЕНЗЕНТИ

провідний науковий співробітник
Відділу античної археології
Інституту археології НАН України,
доктор історичних наук

НАДІЯ ГАВРИЛЮК

старший науковий співробітник
Відділу археології Інституту українознавства
імені Івана Крип'якевича НАН України,
доктор історичних наук

ВІРА ГУПАЛО

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР

директор Інституту керамології –
відділення Інституту народознавства НАН України,
генеральний директор
Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному,
доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

ОЛЕСЬ ПОШИВАЙЛО

Роботу виконано в рамках
відомчого наукового проекту
Національної академії наук України
«Історія української археологічної керамології
XIX – початку XXI століття:
етапи, особливості розвитку, здобутки»
(держ. реєстр. № 0113U001052)
та наукового проекту
Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному
«Історіографія української керамології
(кінець XVIII – початок XXI століття)»
(держ. реєстр. № 0113U001044)

Права видавництва «Українське Народознавство»
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному
поширюються на всі країни.

Перевидання, репродукції, відтворення, виконання за допомогою розмножувальної,
аудіовізуальної техніки чи будь-якими іншими засобами, а також приватні копії
можуть бути виконані лише з дозволу видавництва «Українське Народознавство»

Зміст

Про автора.....	10
❁ ВСТУП.....	13
❁ РОЗДІЛ 1. АРХЕОЛОГІЧНА КЕРАМОЛОГІЯ У ЄВРОПІ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ НАРИС.....	17
1.1. З ІСТОРІЇ ВИНИКНЕННЯ Й ПОБУТУВАННЯ ТЕРМІНА «АРХЕОЛОГІЧНА КЕРАМОЛОГІЯ».....	19
1.2. ОРГАНІЗАЦІЇ З ДОСЛІДЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КЕРАМІКИ.....	27
1.3. УНІВЕРСИТЕТИ, ЛАБОРАТОРІЇ, НАУКОВІ ПРОЕКТИ.....	42
❁ РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТОК АРХЕОЛОГІЧНОЇ КЕРАМОЛОГІЇ В УКРАЇНІ (1991–2016).....	53
2.1. СТАНОВЛЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КЕРАМОЛОГІЇ (1991–2000).....	54
2.2. СТРУКТУРУВАННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КЕРАМОЛОГІЇ (2001–2016).....	70
2.3. ОСНОВНІ ДОСЛІДНИЦЬКІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КЕРАМІКИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	84
2.4. НАУКОВІ ФОРУМИ ДОСЛІДНИКІВ ДАВНЬОЇ КЕРАМІКИ Й ГОНЧАРСТВА.....	88
2.4.1. Семінари, симпозиуми, конгрес, конференції.....	89
2.4.2. Товариства дослідників кераміки. Національний конкурс публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні «KeGoKe».....	101
2.5. СУЧАСНІ ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ З ПРОБЛЕМАТИКИ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КЕРАМОЛОГІЇ.....	105

❁ РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ Й ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ З АРХЕОЛОГІЧНОЮ КЕРАМІКОЮ В УКРАЇНІ	115
3.1. РОБОТА З КЕРАМІКОЮ В ПОЛЬОВИХ І КАМЕРАЛЬНИХ УМОВАХ	119
3.2. ЗАСАДИ ОПИСУ КЕРАМІКИ Й РОЗРОБКИ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ	144
3.3. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДАВНЬОЇ КЕРАМІКИ	159
3.3.1. Типологічний метод	160
3.3.2. Методи природничих наук	162
3.3.3. Методи математичних наук	174
3.3.4. Методи експериментального дослідження давнього гончарства	179
3.3.5. Методи етноархеологічного вивчення гончарства	183
3.3.6. Методи датування кераміки	188
3.4. НАПРЯМКИ ВИВЧЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КЕРАМІКИ ...	195
❁ ВИСНОВКИ	198
❁ СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	201
❁ АНОТАЦІЯ	240
❁ SUMMARY	242
❁ ІНФОРМАЦІЯ	244
❁ ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	264
❁ ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	268

Contents

About the author.....	10
❁ INTRODUCTION.....	13
❁ CHAPTER 1. ARCHAEOLOGICAL CERAMOLOGY IN EUROPE: HISTORIOGRAPHICAL ESSAY.....	17
1.1. FROM THE HISTORY OF THE ORIGIN AND EXISTENCE OF THE TERM ARCHAEOLOGICAL CERAMOLOGY.....	19
1.2. ORGANIZATIONS FOR RESEARCHING ARCHAEOLOGICAL CERAMICS.....	27
1.3. UNIVERSITIES, LABORATORIES AND RESEARCH PROJECTS.....	42
❁ CHAPTER 2. FORMATION AND DEVELOPMENT OF ARCHAEOLOGICAL CERAMOLOGY IN UKRAINE (1991–2016).....	53
2.1. FORMATION OF ARCHAEOLOGICAL CERAMOLOGY (1991–2000).....	54
2.2. STRUCTURE OF ARCHAEOLOGICAL CERAMOLOGY (2001–2016).....	70
2.3. THE MAIN RESEARCH APPROACHES IN THE STUDY OF ARCHAEOLOGICAL CERAMICS AT THE PRESENT STAGE.....	84
2.4. SCIENTIFIC MEETINGS OF ANCIENT POTTERY RESEARCHERS.....	88
2.4.1. Seminars, Symposiums, Congress, Conferences.....	89
2.4.2. The Societies of Ceramic Researchers. The National Contest of Published Works on the Topics of Ceramology, Pottery, Ceramics in Ukraine <i>KeGoKe</i>	101

2.5. MODERN PERIODICALS ON THE ISSUES OF ARCHAEOLOGICAL CERAMOLOGY	105
❖ CHAPTER 3. PRACTICAL AND THEORETICAL PRINCIPLES OF WORK WITH ARCHAEOLOGICAL CERAMIC IN UKRAINE	115
3.1. STUDIES IN FIELD AND LABORATORY	119
3.2. PRINCIPLES OF THE DESCRIPTION OF CERAMICS AND THE DEVELOPMENT OF THE CONCEPTUAL APPARATUS	144
3.3. METHODS OF RESEARCH OF ANCIENT CERAMICS	159
3.3.1. Typological Method	160
3.3.2. Natural Science Methods	162
3.3.3. Mathematical Science Methods	174
3.3.4. Experimental Research of Ancient Pottery	179
3.3.5. Ethnoarchaeological Study of Pottery	183
3.3.6. Methods for Pottery Dating	188
3.4. AREAS OF ARCHAEOLOGICAL POTTERY STUDIES	195
❖ CONCLUSIONS	198
❖ LIST OF USED SOURCES	201
❖ SUMMARY	240
❖ ENGLISH SUMMARY	242
❖ INFORMATION	244
❖ INDEX OF NAMES	264
❖ INDEX OF PLACES	268

Про автора

© Фото Вікторії Котенко, 2014

Юрій
ПУГОЛОВОК
керамолог, археолог

Народився 5 вересня 1984 року в Полтаві. Закінчив бакалаврат історичного факультету Полтавського державного педагогічного університету імені Володимира Короленка (2005), магістерську програму «Історія. Археологія та давня історія України» (2007) та аспірантуру Національного університету «Киево-Могилянська академія» (2010).

Працював молодшим науковим, науковим та старшим науковим співробітником Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської облдержадміністрації (2003–2014); науковий співробітник Полтавської археологічної експедиції Державного підприємства «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України

(з 2007); молодший науковий (з 2014), науковий (з 2017) співробітник Відділу палеогончарства Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України; старший науковий співробітник Науково-дослідного відділу археологічної кераміки Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (з 2014).

Керівник археологічної експедиції (з 2011), що досліджує пам'ятку національного значення – Глинський археологічний комплекс у с. Глинське Зіньківського району Полтавської області; археологічних розкопок у Полтаві та археологічних розвідок у Полтавщині. Учасник археологічних досліджень на території Полтавської області, а саме – Полтавського поселення і городища (з 1999), Глинського археологічного комплексу слов'яно-руської доби (з 1999), Більського городища (2001), міста Кременчук, пам'яток в околицях Комсомольська та інших. Куратор археолого-керамологічної літньої академії в Опішному *«Міжнародний літній практикум з археологічної керамології»* (з 2017).

Очільник Полтавського обласного відділення Всеукраїнської громадської організації *«Спілка археологів України»* (з 2014), член *«Конгресу українських керамологів»* (з 2015).

Спеціалізується в галузі слов'яно-руської археології Дніпровського Лівобережжя України. Головні напрямки наукових досліджень: будівельна справа і гончарство слов'ян додержавного періоду та часу Київської Русі; матеріальна культура населення лісостепової окраїни Литовсько-Руської держави; міська й ландшафтна археологія; археологічні реконструкції та експериментальна археологія; історія української археологічної керамології.

Захистив кандидатську дисертацію зі спеціальності 07.00.04 *«Археологія» – «Будівництво населення роменської культури Дніпровського Лівобережжя»* (2013).

Кандидат історичних наук (2014). Член Ученої ради Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України (з 2015). Член Національної експертної керамологічної ради щорічних Національних конкурсів публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні *«KeGoKe»* (з 2014).

Автор і співавтор понад 150 наукових праць та 10 монографій, у тому числі: *«Садиба літописних сіверян (за матеріалами розкопок у Полтаві)»* (2005); *«Будівельна справа літописних сіверян»*

(2016); у співавторстві: «Дослідження посаду літописної Лтави: Миколаївська гірка» (2008); «Дослідження посаду літописної Лтави: Інститутська гора. Частина I» (2009); «Дослідження посаду літописної Лтави: Інститутська гора. Частина II» (2009); «Дослідження Полтавської фортеці: Старе місто» (2009); «Селітроварницький стан на Більському городищі» (2010); «Дослідження літописної Лтави: Іванова гора. Частина I» (2015); «Дослідження літописної Лтави: Іванова гора. Частина II» (2015); «Дослідження передмість Полтавської фортеці» (2016).

Дипломант VI Національного конкурсу публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні «KeGoKe-2012» (за публікаціями 2009 року) в номінації «Краця публікація з окремими сюжетами на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні».

Вступ

Тончарство є одним із найдавніших ремесел, які опанувала людина. Глиняні вироби супроводжували історичний поступ людства, на певних етапах виходячи на перший план, інколи навіть засвідчуючи технологічний прогрес. Кераміка була невід'ємним елементом побуту людини від народження й до смерті. З глиною пов'язана численна кількість міфів, казок, переказів. У багатьох народів гончарі та їхні вироби наділялися надприродними властивостями або, взагалі, відносилися до сфери сакрального. Водночас кераміка, особливо давня, має неабияке значення для вивчення історії людства на різних етапах його існування.

Археологи з усього світу постійно досліджують давні об'єкти, щоб відтворити їх історію, де особливу роль відіграють глиняні вироби. Кераміка як найбільш масова категорія знахідок завжди привертала увагу дослідників. Для одних – це головне джерело отримання необхідної інформації на основі кропіткого й систематичного вивчення кожного фрагмента посуду. Для інших – це звичайний масовий матеріал, ретельне вивчення якого гальмує етап земляних робіт, адже камеральна обробка вимагає значних фінансових затрат, не гарантуючи при цьому швидке отримання результатів. Проте археологи здебільшого не ігнорують кераміку як історичне джерело. Вона є винятковим матеріалом, доступним для створення цілісних історичних реконструкцій, має фундаментальне значення для розуміння й датування археологічних об'єктів, а також є цінним джерелом для вивчення динаміки виробництва, торговельних шляхів і соціальних взаємодій тощо.

Кераміка, здобута під час розкопок, упродовж тривалого часу лишається чи не основним археологічним джерелом для

вивчення минулого. Вона є надійним інструментом для датування людської діяльності з огляду на її поширення й універсальність використання різними історичними спільнотами. Крім цього, глиняні вироби мають виняткове значення як історичне джерело, оскільки постають кінцевим результатом виробничої діяльності гончаря, в якій простежуються традиційні або інноваційні складові розвитку давніх соціокультурних явищ – археологічних культур. Власне, така специфіка кераміки й визначає **предмет** дослідження археологічної керамології – явища матеріальної культури давніх суспільств, що знаходить вияв у глиняних виробах. **Метою** археологічної керамології є вивчення давнього гончарства на підставі комплексного аналізу існуючих джерел. Для її реалізації передбачено вирішення завдань, пов'язаних із виготовленням (техніка, технологія, центр виробництва тощо), використанням (функція/статус), поширенням (збут, обмін, торгівля тощо) і датуванням кераміки. Окреслені мета й завдання визначають методичну основу археологічної керамології, яка полягає в комплексному застосуванні загальної методології археологічних і керамологічних досліджень, використанні професійних знань сучасних гончарів, а також у залученні спеціальних археометричних методів. Тому актуальним лишається створення систематизованого дослідження, в якому б постала історія вивчення археологічної кераміки в Україні, шляхи розвитку цієї науки на сучасному етапі й методична база керамологічних досліджень. Нині ж варто констатувати відсутність спеціального історіографічного дослідження на тлі сформованої джерельної бази.

Об'єктом дослідження в цій роботі постає українська керамологія, предметом – історіографія археологічної керамології.

Хронологічні межі дослідження – період сучасної української археологічної керамології (1991–2016); географічні – територія України із залученням інформації з іноземних джерел.

Мета роботи полягає у створенні комплексного дослідження, присвяченого розвитку української археологічної керамології впродовж 1991–2016 років, шляхом аналізу джерельної бази відповідно до розвитку уявлень і способів вивчення кераміки давнього населення України.

Для реалізації окресленої мети передбачено вирішення низки дослідницьких завдань: простежити загальноєвропейські тенденції й напрямки розвитку археологічної керамології від часу її появи й до виокремлення в окрему наукову дисципліну; проаналізувати інформацію про дослідження археологічної кераміки в Україні впродовж означеного часу; виділити етапи структурування керамології в Україні; з'ясувати основні дослідницькі підходи до вивчення кераміки; узагальнити головні теоретичні й практичні напрямки щодо вивчення давньої кераміки й гончарства в Україні та світі.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше в сучасній історіографії здійснено спробу комплексного дослідження історії розвитку археологічної керамології України впродовж 1991–2016 років.

Означений період дослідження співпав у часі з активним вивченням давніх соціумів на підставі комплексного підходу до опрацювання археологічних і керамологічних джерел. Не втрачають своєї актуальності й роботи, спрямовані на поглиблене вивчення окремих категорій матеріальної культури давніх суспільств. Наприклад, якщо для більшості археологічних культур на території України загальні особливості гончарного комплексу були визначені ще в радянські часи, то на сучасному етапі спостерігаємо певну систематизацію й типологізацію глиняних виробів післямонгольського й козацького часів. З'являються праці, в яких кераміка застосовується для вивчення певних галузей господарства, розробляються методики міждисциплінарних досліджень. Простежується відхід від імперських традицій та відмова від політичних інтерпретацій і фальсифікацій, враховуються загальноєвропейські методики обробки керамологічної інформації, створюються умови для підготовки фахівців-керамологів, з'являються спеціальні наукові видання. Загалом же, вивчення давньої кераміки зосереджується в таких провідних академічних установах України, як Інститут археології НАН України, а з 2000 року – в Інституті керамології – відділенні Інституту народознавства НАН України, а також у Національному музеї-заповіднику українського гончарства в Опішному.

Розділ 1

**АРХЕОЛОГІЧНА
КЕРАМОЛОГІЯ
У ЄВРОПІ:
ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ
НАРИС**

Здійснюючи розкопки, археологи постійно мають справу з давніми глиняними виробами: столовим чи кухонним посудом, тарою, будівельною керамікою, іграшкою тощо. Кожен зі знайдених фрагментів ставить перед дослідником безліч запитань, утім, зазвичай, археолог сподівається отримати відповіді на два з них: по-перше, як датувати знахідки, по-друге, яким було соціально-економічне становище людей, що використовували цю кераміку в окреслений проміжок часу. Для цього дослідник спочатку розподіляє кераміку й класифікує її за основними критеріями: ліплена/виготовлена на гончарному крузі; кухонний/столовий посуд; тара/вотивні вироби тощо. У подальшому кожен категорію ділить за формувальною масою, місцем виготовлення, формою й декором відповідно до існуючих типологічних схем чи, можливо, вона послугує основою для створення нових.

Далі на дослідника чекають суто керамологічні завдання, наприклад кількісний аналіз виробів (цілих і фрагментів). Співвідношення між типами посуду дозволяють з'ясувати питання, пов'язані з економічною історією, розвитком торгівлі, виробництва, обміну, споживчими вподобаннями, соціальним рівнем покупців, зрештою, з функціями археологічної пам'ятки. Звісно, цими питаннями не обмежується низка дослідницьких завдань.

Однак такий алгоритм є лише теоретичною моделлю реальних досліджень. Весь європейський досвід розвитку археології свідчить про намагання дослідників отримати якомога більше історичної інформації від археологічних знахідок. Це повною мірою реалізувалося у виокремленні нового наукового напрямку – археологічної керамології, яка нині має свої окремі субдисципліни. Нижче наведено історіографічний нарис її розвитку у Європі, де головну увагу зосереджено на термінологічних пошуках науковців, спробах організації перших європейських наукових товариств дослідників кераміки, а також розглянуто місце керамології в університетській освіті, лабораторних дослідженнях і сучасних світових наукових проектах.

1.1.

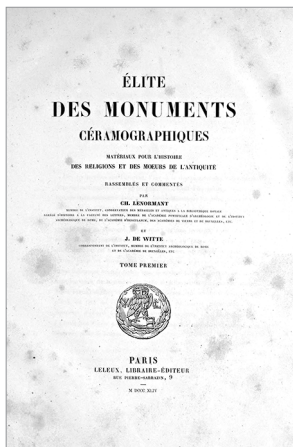
З ІСТОРІЇ ВИНИКНЕННЯ Й ПОБУТУВАННЯ ТЕРМІНА «АРХЕОЛОГІЧНА КЕРАМОЛОГІЯ»

Від початку археологічних досліджень глиняні вироби з розкопок є тією категорією знахідок, до якої прикута особлива увага спеціалістів. Кераміка в багатьох випадках слугує хронологічним індикатором для датування культурного шару чи археологічної пам'ятки, оскільки здебільшого саме вона становить домінуючу, а часом і єдину категорію знахідок під час розкопок. Крім цього, її поглиблене вивчення дозволяє вирішувати низку дослідницьких завдань загальноісторичного характеру. Тому видається цілком правомірним і закономірним об'єднання наукових студій, спрямованих на вивчення давнього гончарства й кераміки, у межах «*археологічної керамології*».

Термін «*археологічна керамологія*», як і «*керамологія*», не є новим для світової і, звісно ж, української науки. Його активне використання на сторінках академічних видань і застосування в науковій лексиці свідчить про адекватне сприйняття даного поняття науковими й освітніми колами Європи.

Термін «*керамологія*» є відносно сучасним. З історії науки відомо, що впродовж кінця XVIII – XIX століття у Європі на означення розмальовування кераміки й людей, що займалися оздобленням глиняних виробів, послуговувалися термінами «*ceratograf*», «*ceratografia*», «*ceratographique*». Зокрема, останній використано в роботі французьких мистецтвознавців Шарля Ленормана й Жеана де Вітта, присвяченій історії релігії та звичаїв античності (мал. 1) [399].

Цікавими є подальші пошуки терміна на означення дослідників і досліджень кераміки у Європі, зокрема в Іспанії. Наприклад, 1872 року відомий іспанський історик мистецтва Педро де Мадрасо (1816–1898) (мал. 2) у дослідженні про античну кераміку із зібрання Національного археологічного музею (м. Мадрид) користувався терміном «*ceratografo*» [402, р. 293–324]. Наприкінці XIX століття знаний іспанський історик мистецтва й археолог Хосе Гестосо (мал. 3)

Мал. 1
Обкладинка книги
Шарля Ленормана й Жеана де Вітта
«*Élite des monuments céramographiques :
matériaux pour l'histoire des religions
et des moeurs de l'antiquité*».
Париж. 1844–1861 [399]

Мал. 2
Антоніо Марія Есківель.
Портрет іспанського
історика мистецтва
Педро де Мадраса [468]

використовував термін «*ceramofilo*» на означення тих, хто досліджує кераміку в історичному, технічному, художньому, етнографічному й інших аспектах [383, р. 15-17]. Цей термін у першій половині ХХ століття замінило поняття «*ceramografo*», що зафіксовано в багатьох іспанських виданнях [420, р. 412]. У статті Цезаря Мартінеса 1992 року, присвяченій термінам археологічної кераміки, знаходимо поняття «*ceramografia*», яке означало «*tratado sobre la historia de la ceramica. Estudio de la ceramica*» («*трактат з історії кераміки. Вивчення кераміки*») [404, р. 16]. З утворенням 1989 року в Іспанії Асоціації керамологів на означення дослідників і наукової дисципліни про кераміку застосовували терміни «*ceramologo*» й «*ceramologia*». Власне, таке об'єднання всієї сукупності знань

* Тут і далі переклад автора

Мал. 3
Іспанський історик
мистецтва й археолог
Хосе Гестосо
за виготовленням
глиняних виробів (1-2)
[392]

1

2

Мал. 4

Емблема Інституту керамології «Кондоруасі». Буенос-Айрес, Аргентина [456]

про глиняні вироби в «керамологію» набуло особливого поширення в іспаномовних країнах Старого й Нового світів. Як приклад, варто згадати Інститут керамології «Кондоруасі» в Аргентині («*Instituto de Ceramología Condorhuasi*») (мал. 4), співробітники якого дотримуються поглядів, що керамологія – це сукупність усіх знань про кераміку [243, с. 28]. Схожі визначення знаходимо й у роботах іспанських археологів. Зокрема, у книзі Антоніо Каро «*Diccionario de términos cerámicos y de alfarería*» («Словник керамічних термінів»), керамологію визначено як загальний напрямок досліджень гончарного виробництва й гончарної справи, пов'язаний з археологією, етнографією, історією й географією [377, р. 71].

Окремо варто згадати спробу введення терміна на позначення керамологічних студій чеського дослідника Владіміра Шойфлера. У своїх працях про етнографічну кераміку він використовував похідні від «керамікології» терміни – «керамікологічні проблеми», з «керамікологічного погляду» тощо (мал. 5) [418, р. 11, 167-172]. Однак вони не набули поширення у європейській науці, на чому наголошував Олесь Пошивайло [243, с. 27].

Стосовно європейської археологічної науки, можна констатувати переважання вузького, на відміну від зазначених вище, погляду на археологічну керамологію. Упродовж 1960-х – 1970-х років у європейських археологічних виданнях активно послуговувалися термінами «керамологія» й «археологічна керамологія» на означення допоміжної археологічної дисципліни, що має на меті поглиблене й систематичне вивчення давніх глиняних виробів [362, р. 279; 388, р. 2; 436, р. 77-93]. Наприкінці 1970-х років з'явилися перші роботи, в яких аналізувався стан керамологічних досліджень в окремих країнах [401]. Це простежувалося й надалі, особливо в публікаціях, що стосувалися винятково археологічної кераміки [371; 372; 389;

425-427]. Зокрема, Оле Стілборг у другій половині 1990-х років подав визначення керамології як дисципліни з вивчення глиняних артефактів, сировини, технології й організації ремесла, а також поширення продукції [427, р. 89]. Цей термін і нині широко застосовується в університетських курсах, поєднуючись з таким важливим дослідницьким напрямком, як археометрія. Проте варто зазначити, що на території Британії та Північної Америки більш уживаними є терміни «*ceramic studies*», «*ceramic archaeology*», «*pottery analysis*» або «*ceramic analysis*» і похідні від них [див., наприклад: 410; 415; 421].

У пострадянських країнах активне використання й впровадження терміна «археологічна керамологія» в науковий лексикон вдало відбулося насамперед в Україні, де із середини 1990-х років, завдяки активній науковій діяльності Олеся Пошивайла, з'явилися терміни «керамолог» й «українська керамологія» на означення дослідників і досліджень гончарства на українських теренах від найдавніших часів і донині [236, с. 13-17; 243, с. 26-29]. Відтоді термін у наукових студіях застосовують дослідники давнього гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства та Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України.

Мал. 5
Обкладинка книги
Владіміра Шойфлера
«*Lidové hrnčářství v českých zemích*».
Прага, Чехія. 1972 [418]

Подібна ситуація з використанням цього терміна спостерігається в Італії, Іспанії, Польщі, Франції й Швеції, де в публікаціях звичними стали «*ceramologia*», «*ceramologie*», «*ceramology*» та «*archaeological ceramology*». Значно меншого поширення термін набув у Росії, де на означення досліджень давнього гончарства й кераміки послуговуються терміном, синонімічним поширеному в Британії й США, – «*анализ керамики*» [20, с. 3, 5]. Трапляються також і спроби введення нових термінів, суть яких не завжди зрозуміла. Наприклад, Ігор Глушков, підбиваючи підсумок вивчення давньої кераміки в Росії, запропонував утвердження «*нового синтезуючого напрямлення – керамической екологии*» [74, с. 7]. Лише деякі російські вчені використовують терміни «*керамология*» або «*археологическая керамология*» [130, с. 137-141; 131, с. 142-152; 447, с. 9].

Розглядаючи археологічну керамологію, варто зупинитися на появі в останній чверті ХХ століття нового терміна й дисципліни «*амфорология*». Поштовхом до цього став той факт, що у Європі найбільш розвинуті саме дослідження античної кераміки, що й знайшло відображення у формуванні окремого напрямку. Не дивлячись на те, що це неологізм, він є вживаним і прийнятним у європейській науковій спільноті. Амфорология є субдисципліною археологічної керамології, що вивчає амфори. Головним друкованим органом амфорологів є бюлетень «*Bulletin amphorique*», що з 1987 року виходить один раз на п'ять років у рамках бюлетеня «*Bulletin archeologique*» журналу «*Revue des Études Grecques*» («*Огляд грецьких досліджень*») (мал. 6) розділу «*Amphores et timbres amphoriques*». Перші три випуски були опубліковані Жан-Івом Амперером й Івоном Гарланом, четвертий – Івоном Гарланом, який також є редактором п'ятого випуску спільно з Натаном Баду.

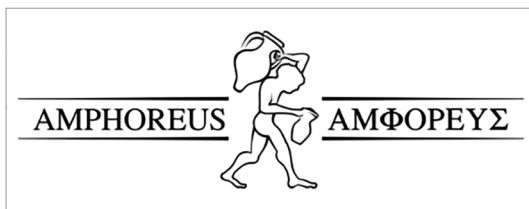
Від початку свого існування бюлетень було присвячено амфорам й амфорним клеймам, виготовленим в античній Греції, починаючи з архаїчної й закінчуючи візантійською добою. Однак з 2007 року з його змісту вилучено статті, присвячені амфорам пізньоримського, протовізантійського й візантійського періодів. У виданні також розглядаються клейма на черепиці, які епіграфічно схожі або аналогічні до амфорних клейм. Такі дослідження можливі завдяки детальній розробці типології виробів, їх картографії, фізичному

Мал. 6
Обкладинка журналу
«*Revue des Études Grecques*».
Париж, Франція. 2012 [470]

й хімічному аналізу формувальних мас, залишків майстерень, дешифровці штампів, а також різноманітних систем нанесення клейм та їх стилістичних особливостей. Усі матеріали, які публікуються в бюлетені, рецензуються. Електронною платформою видання є сайт «*Amphoreus*» («*Амфореус*») (мал. 7). Він надає в розпорядження користувачів довідкові матеріали: покажчик, який містить 1825 бібліографічних записів із «*Bulletin amphorique*», правила публікації амфорних клейм, систему умовних позначень і бібліографічних скорочень тощо [449].

Мал. 7
Емблема сайту «*Амфореус*».
Париж, Франція.
[449]

Отже, термін «археологічна керамологія» є прийнятним і зрозумілим для археологів на теренах Європи й Латинської Америки. Відповідно до належності дослідників до тієї чи іншої національної школи, він наповнюється «широким» чи «вузьким» змістом. В іспаномовних країнах та в Україні під керамологією розуміють сукупність знань про кераміку й гончарну справу, що пов'язана з археологією, етнографією, історією, мистецтвознавством тощо. У франкомовних країнах цей термін позначає спеціальну археологічну дисципліну, метою якої є систематичне й поглиблене вивчення давнього гончарства, спрямоване на вирішення конкретних історичних завдань. Схожим є розуміння археологічної керамології у Великобританії й США, хоча там цей термін використовують украй рідко.

Такий огляд появи й використання терміна «археологічна керамологія» вказує на перспективність сприйняття, розуміння й розвитку його методологічної основи. На користь цього свідчить і виділення з археологічної керамології нових субдисциплін, таких як амфорологія.

Отже, археологічна керамологія – це наукова дисципліна, що займається поглибленим і систематичним вивченням кераміки, технології її виробництва, закономірностями поширення й функціональними особливостями в давніх соціокультурних спільнотах.

1.2. ОРГАНІЗАЦІЇ З ДОСЛІДЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КЕРАМІКИ

У європейській науковій спільноті кінця XIX – першої половини XX століття вивчення кераміки було результатом ініціативи окремих дослідників, головна увага яких зосереджувалася на студіюванні виробів античної доби. Дослідження давньої кераміки в цей період було прикметне відсутністю єдиних методів, у зв'язку з чим деякі дослідники дійшли висновку про спільну координацію зусиль на національних рівнях. Подібні процеси були характерними для багатьох європейських країн (Великобританія, Німеччина, Франція). Результатом консолідації дослідників давньої кераміки (керамологів) стало створення кількох наукових товариств, що діють і донині.

Однією з перших міжнародних організацій з дослідження кераміки вважається «Звід стародавніх ваз» (*Corpus Vasorum Antiquorum* – CVA), створена за ініціативи Міжнародного академічного союзу (*Union Academique Internationale*). Ініціатор створення організації – відомий французький археолог, засновник досліджень давнього грецького посуду Едмон Потье (1855–1934) (мал. 8).

Мал. 8
Археолог Едмон Потье.
Франція [417, pl. 21]

Мал. 9
Фрагмент колекції Джованні Кампана
після її опрацювання Едмоном Потье
в Луврі. Париж, Франція
[417, pl. 9]

Перша зустріч членів організації відбулася в Парижі 1919 року. На цих зборах були представники шести європейських країн: Бельгії, Франції, Данії, Великобританії, Італії й Нідерландів. За їх результатами було прийнято рішення про початок створення каталогу стародавніх грецьких ваз. Одним із перших вважається каталог колекції Лувру, створений Едмоном Потье 1922 року (мал. 9). На початку своєї діяльності він мав досить широкі погляди на методичку публікації кераміки, вважаючи за необхідне оприлюднювати окремо кожен виріб, чи то давня кераміка Європи, Середземномор'я, чи Близького й Середнього Сходу. Проте такий підхід був надто амбітним і надскладним для реалізації. Тому 1956 року було прийнято рішення про публікацію лише античного грецького й пов'язаного з ним посуду, що зберігається в музейних фондах [478].

Нині об'єднання CVA публікує інформацію про грецьку й італійську кераміку, що датується VII тисячоліттям до н. е. – III–V століттями н. е. Каталоги поділено на окремі видання за географічним принципом і музейними установами. Їх найбільшу кількість опубліковано в Німеччині (84 томи й 3 додатки). З 2004 року всі текстові описи англійською, французькою, німецькою й італійською мовами, а також зображення знаходяться у вільному доступі як веб-бази даних (CVA Online) (мал. 10). Крім цього, об'єднання розробляє додаткові вимоги до публікацій. Зокрема, бажано, щоб відновлені фрагменти реставрованих автентичних об'єктів чітко відрізнялися від оригінальних деталей.

Corpus Vasorum
Antiquorum

Мал. 10

Банер сайту «Звід стародавніх ваз». Бельгія [478]

Подача матеріалу здійснюється в кілька етапів. Спочатку подається описова характеристика, за якою слідує іконографічна інтерпретація. По можливості зазначаються художник або майстерня. Обов'язково додаються фотографії й малюнки, залежно від стану виробу й бюджету проекту. Наприклад, 2007 року австрійське відділення CVA вперше почало використовувати 3D-сканер для документування форм ваз [434, s. 105-115; 435, s. 169-177]. Завершальним етапом публікації є хронологічна атрибуція кераміки.

На 2004 рік зусиллями фахівців CVA опубліковано понад 300 каталогів 120 колекцій із 26 країн [478]. До складу цього об'єднання ввійшли представники таких країн: Австрія, Австралія, Бельгія, Канада, Кіпр, Чехія, Данія, Німеччина, Фінляндія, Франція, Велика Британія, Греція, Угорщина, Італія, Японія, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Румунія, Російська Федерація, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, США. Кожна країна-учасниця несе повну відповідальність за власну діяльність. Загальне керівництво традиційно належить Міжнародному академічному Союзу (Брюссель), який нині очолює французька дослідниця – Жюльєтт де Ла Женьер.

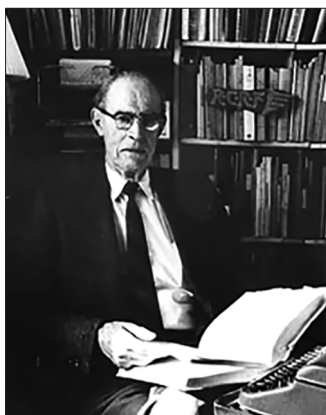
Мал. 11

Емблема товариства
«Зацікавлені римською керамікою»
на афіші 28 конгресу.
Катанія, Італія. 2012 [469]

Наступним найдавнішим об'єднанням дослідників кераміки є товариство «Зацікавлені римською керамікою» (*Rei cretariae Romanae fautores – RCRF*) (мал. 11), засноване 1957 року в швейцарському місті Брюгге, у музеї Віндонісса (*Vindonissa-Museum*). Його засновниками вважаються професори Говард Комфорт (1904–1993) (мал. 12) і Елізабет Еттлінгер (1915–2012) (мал. 13). Метою цієї організації було створення міжнародного товариства дослідників кераміки римського часу [438, р.115-116]. Прикметно, що на початку діяльності організації більшість її членів вивчали посуд під назвою «*terra sigillata*», що стало своєрідною передумовою до об'єднання однодумців і в інших країнах.

Упродовж 1950-х – 1960-х років значущість керамологічних досліджень у Франції простежувалася в різних сферах історичної науки. Відтоді керамологія викладалася в університетах і була цілком інтегрованою в археологічні дослідження. Також у цей період особливо гостро відчувалася потреба в координації робіт керамологів і створенні єдиної методики їх досліджень, особливо враховуючи обсяги археологічних розкопок [416, р. 91-92]. Ці проблемні

Мал. 12
Співзасновник товариства
«Зацікавлені римською керамікою»
Говард Комфорт. США [438, pl. 1]

Мал. 13
Співзасновниця товариства
«Зацікавлені римською керамікою»
Елізабет Еттлінгер. Швейцарія [438, pl. 6]

моменти підштовхнули деяких вчених до об'єднання в дослідницькі групи. Одним з ініціаторів створення такої групи був Жан-Жак Хатт (1913–1997), який планував заснувати в Діжоні державний Центр документації та координації наукових керамологічних досліджень у Франції (Centre de documentation et de coordination pour les recherches ceramologiques en France). Місто Діжон було обрано не випадково, оскільки воно знаходиться в центрі гало-римських земель, де виготовляли специфічну кераміку «*terra sigillata*» (в англomовних працях здебільшого використовується синонімічне поняття «*samian ware*» – кераміка, виготовлена в Галлії). На той час у Діжоні проводилися важливі археологічні симпозиуми під егідою Департаменту дослідження античності (Departement des Etudes Antiques) [416, р. 93]. Однак цей проект так і залишився на папері. Утім, 1962 року на базі факультету гуманітарних наук у Діжоні Жан-Жаку Хатту вдалося заснувати Групу з вивчення давньої кераміки в Галлії (Groupe d'Etude de la Ceramique Antique en Gaule – GECAG). Її головною метою було координування й розвиток наукової роботи над давньою керамікою Галлії від раннього залізного віку (750 року до н. е.) і до часу доби Каролінгів (800 рік н. е.). Прикметно, що серед основних завдань діяльності GECAG були: стандартизація номенклатури виробів, їх методів досліджень й графічної фіксації. Також порушувалося питання про заснування спеціалізованого керамологічного видання з тематичною бібліографією*. За час свого існування (1962–1973) установою було проведено 12 наукових тематичних симпозиумів. Вони відбувалися в різних містах Франції, завдяки чому зростає кількість дослідників і наукових інтересів. Значущість таких форумів полягала в тому, що до наукового обігу вводилися нові матеріали з розкопок галло-римської кераміки, дослідники обговорювали й створювали концепцію розвитку методів досліджень і графічної фіксації й, що особливо важливо, було закладено підвалини розвитку фізико-хімічних аналізів кераміки.

1973 року французькі керамологи реорганізували Групу з вивчення давньої кераміки в Галлії (GECAG) у Французьке

* Цю ідею було реалізовано 1976 року

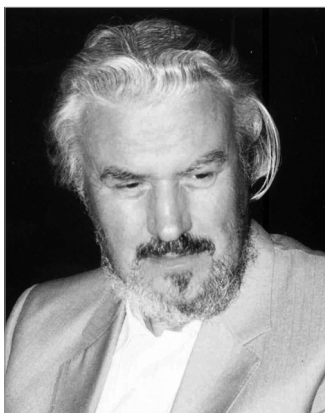

Мал. 14
Емблема
Французького товариства
з вивчення давньої кераміки
в Галлії. Франція [472]

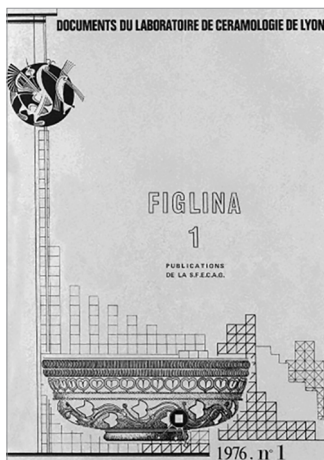
товариство з вивчення давньої кераміки в Галлії (Société Française d'Etude de la Céramique Antique en Gaule – SFECAG) (мал. 14) [416, р. 95]. Завданнями нового товариства стало заохочення дослідників до публікування керамологічних матеріалів, створення баз даних, проведення конгресів тощо. Наприклад, значно поглибилася співпраця SFECAG з Керамологічною лабораторією у Ліоні (Laboratoire de Ceramologie de Lyon), яку заснував Моріс Пікон* (мал. 15), що стало передумовою створення видання «Figlina» («Гончарство»), яке друкувалося впродовж 1976–1984 років (мал. 16). У журналі публікувалися роботи не тільки з вивчення давньої кераміки, а й результати лабораторних досліджень і методика їх проведення.

Особливістю діяльності SFECAG було проведення щорічних конгресів з чітко визначеними темами, які проходили не тільки у Франції, але й у сусідніх країнах. За результатами їх роботи публікувалися річні тематичні збірники. Нині товариство є потужною міжнародною науковою спільнотою, кількість членів якої становить понад 480 осіб [416, р. 105]. Приклад розвитку цієї організації

* Моріс Пікон (1931–2014) – один із творців концептуальних та аналітичних основ вивчення давньої кераміки у Франції. Засновник Керамологічної лабораторії в Ліоні, яка 2001 року трансформувалася в Лабораторію археології та археометрії (Laboratoire ARAR) при Ліонському університеті [460]

Мал. 15
Археолог, керамолог, хімік
Моріс Пікон. Франція [460]

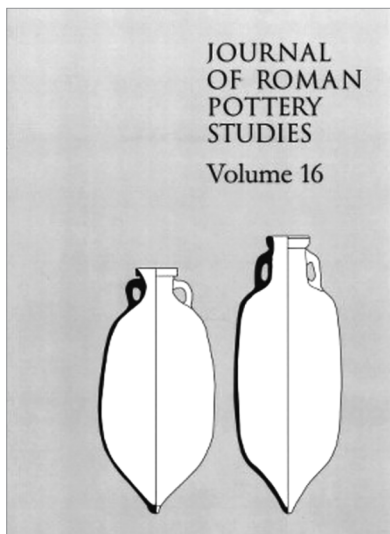
Мал. 16
Обкладинка 1 випуску
наукового журналу «Figlina».
Ліон, Франція. 1976 [384]

є досить показовим з огляду на успіхи у вивченні давнього гончарства й розвитку методів дослідження глиняних виробів.

Подібним чином розвивалася археологічна керамологія у Великобританії, хоча там цей термін не набув поширення. В останній третині ХХ століття там сформувалися дослідницькі об'єднання вчених, зацікавлених у вивченні кераміки й гончарства, які за хронологічними межами охоплювали практично всі історичні періоди британської археології. Так, 1971 року було засновано Дослідницьку групу з вивчення романо-британської кераміки (The Study Group for Romano-British Pottery), яка згодом трансформувалася в Дослідницьку групу

Мал. 17
Емблема Дослідницької групи римської кераміки. Великобританія [481]

Мал. 18
Обкладинка
шістнадцятого випуску видання
«*Journal of Roman Pottery Studies*».
Великобританія
[393, 459]

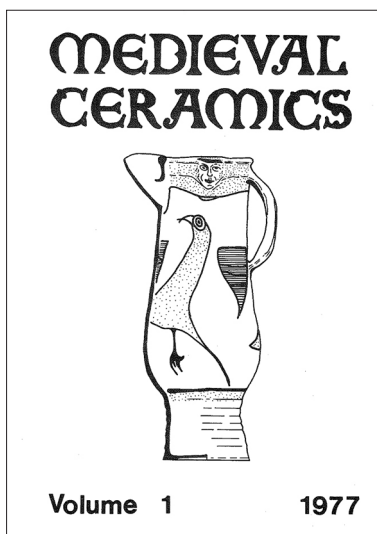
римської кераміки (The Study Group for Roman Pottery – SGRP) (мал. 17) [481]. Її друковане видання *Journal of Roman Pottery Studies* (Журнал з вивчення кераміки римського часу) (мал. 18) містить рецензовані праці з досліджень римської кераміки. Окрім матеріалів із території Великобританії, у журналі публікуються дослідження з усіх провінцій колишньої Римської імперії. Нині побачили світ 16 випусків.

Дещо пізніше, 1975 року, було засновано Дослідницьку групу середньовічної кераміки (The Medieval Pottery Research Group –

Мал. 19
Емблема
Дослідницької групи
середньовічної кераміки.
Великобританія [477]

Мал. 20
Обкладинка
першого випуску журналу
«*Medieval Ceramics*».
Великобританія. 1977 [406]

MPRG) (мал. 19). Як видно з назви, група об'єднала фахівців, що займалися керамікою, яка виготовлялася, продавалася й побутовала у Європі від кінця римської доби до XVI століття. Згодом хронологію досліджень було розширено за рахунок вивчення кераміки XVII–XIX століть з обох берегів Атлантики, а також будівельної кераміки постримського часу. Групою було започатковано й власне наукове видання під назвою «*Medieval Ceramics*» («Середньовічна кераміка»), перший випуск якого побачив світ 1977 року (мал. 20). MPRG мала на меті створення єдиної Національної бібліографії з давньої кераміки на території Британії, єдиних стандартів для розкопок, опрацювання й публікації кераміки постримського часу [477]. У результаті членами групи було опубліковано низку робіт методологічного напрямку, які не втратили актуальності й донині [366; 381].

Окрім перелічених вище груп, 1988 року на основі Групи з дослідження кераміки залізного віку (Iron Age Pottery Research Group, 1975) і Групи з дослідження кераміки I тисячоліття до н. е. (First Millennium BC Ceramic Research Group, 1985) було створено Дослідницьку групу доісторичної кераміки (The Prehistoric Ceramics Research Group – PCRG) (мал. 21) [480]. Проте таким переліком

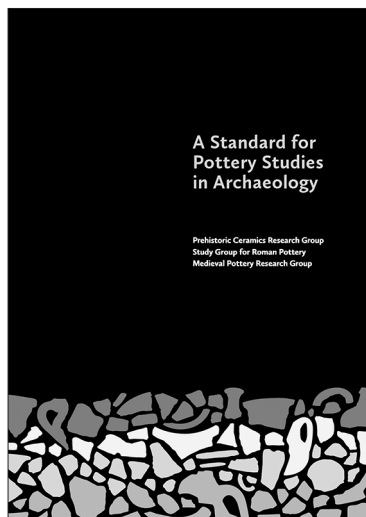

Мал. 21

Банер сайту Дослідницької групи доісторичної кераміки.
Великобританія [480]

не вичерпується інформація про наукові осередки вивчення давньої кераміки на території Великобританії. Практично при кожному університеті, починаючи з кінця 1970-х років, існують схожі, хоча й менші за кількістю учасників об'єднання, які займаються систематичними дослідженнями кераміки й гончарства. Наприклад, є групи, до наукових інтересів яких входить вивчення будівельної кераміки, петрологія тощо.

Перелічені наукові спільноти тісно взаємодіють між собою, особливо в напрямках, пов'язаних із виробленням єдиних стандартів для роботи з керамікою. Це втілюється в написання методичних рекомендацій щодо фіксації кераміки [380], її графічної документації [363], а також у розробці стандартів роботи з археологічною

Мал. 22

Обкладинка видання
«A Standard for Pottery Studies
in Archaeology».
Великобританія. 2016 [361]

керамікою, прикладом чого є видання «*A Standard for Pottery Studies in Archaeology*» («Стандарт для дослідження кераміки в археології») (мал. 22) [361].

Заснування подібних дослідницьких об'єднань відбувалося і в інших країнах. 1989 року в місті Агост (Іспанія) було засновано Асоціацію керамології (*Asociación de Ceramología* – АС) (мал. 23), до якої увійшло понад 160 осіб і близько 30 установ-засновників: музеї, дослідницькі центри, школи й асоціації. Провідним видом діяльності АС є проведення наукових форумів, розробка дослідницьких програм, створення баз даних, публікація наукових робіт, музеєфікація тощо. Асоціація підтримує міждисциплінарні дослідження за історико-археологічним, етнологічним, музейним, естетичним й освітнім напрямками. З 1990 року ця організація започаткувала семінари й конгреси в Іспанії й Португалії, з 1996 року проводить щорічні наукові заходи, присвячені конкретній керамологічній темі. За їх матеріалами видається збірник статей «*Forum Cerámico*» («Керамічний форум») й «*Actas del Congreso*» («Акти конгресів») [452].

У квітні 2009 року в Мадриді (Іспанія) було засновано Товариство з дослідження давньої кераміки в Іспанії (*Sociedad de estudios de la*

Мал. 23
Банер сайту Асоціації керамології.
Наваррете, Іспанія [452]

Мал. 24
Емблема
Товариства з дослідження
давньої кераміки в Іспанії.
Мадрид, Іспанія [473]

Мал. 25

Афіша III Міжнародного конгресу «Дослідження давньої кераміки».
Таррагон, Іспанія. 09-13.12.2014 [473]

Ceramica Antigua en Hispania – SECAN) (мал. 24). Територіально наукові інтереси товариства охопили весь Піренейський півострів. Дослідницькими завданнями організації стало вивчення місцевої й імпоротної кераміки доби античності, вивчення й збереження решток давніх гончарних майстерень, експериментальні роботи, а також публікація робіт на тему археологічної керамології. Зокрема, товариство публікує монографії, тематичні збірники наукових праць тощо, проводить міжнародні конгреси (мал. 25), семінари, а також теоретично-практичні курси з графічної документації археологічної кераміки [473].

2011 року у Європі засновано Міжнародну асоціацію дослідження кераміки елліністичного періоду (International Association for Research on Pottery of the Hellenistic Period – IARPotHP) (мал. 26). Основні завдання організації – створення й інтенсифікація контактів

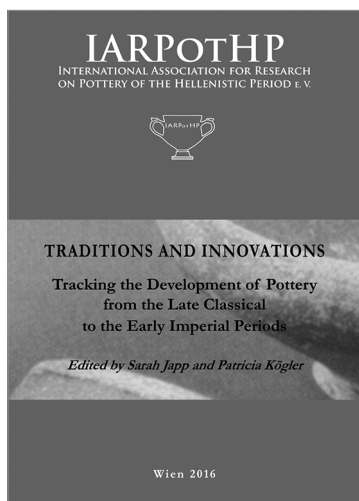

Мал. 26

Емблема Міжнародної асоціації дослідження кераміки елліністичного періоду.
Вюрцбург, Німеччина [458]

між вченими на міжнародному рівні, проведення міжнародних конференцій, а також збирання й поширення інформації, що стосується досліджень кераміки елліністичного періоду в світі (мал. 27) [458].

Окрім вищезазначених країн, подібні об'єднання функціонують і в Північній Європі, зокрема у Швеції. У Лундському університеті 1972 року було засновано Лабораторію для дослідження кераміки (The Laboratory for Ceramic Research), очільником якої стала Біргитта

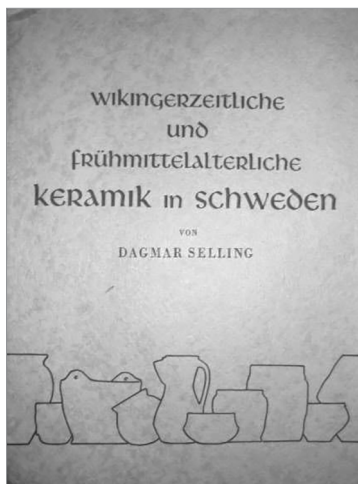

Мал. 27
Обкладинка збірника «Traditions and Innovations. Tracking the Development of Pottery from the Late Classical to the Early Imperial Periods». Відень, Австрія. 2016 [482]

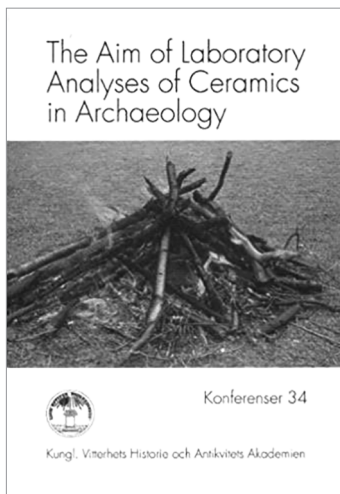

Мал. 28
Засновниця
Лабораторії для дослідження кераміки
Лундського університету Біргитта Хюльтен.
Лунд, Швеція [476]

Хюльтен (мал. 28). Засоби для досліджень заснованої лабораторії були досить обмеженими: теплотехнічний пристрій, мікроскоп, сито, а фінансування здійснювалося з приватних фондів. Співробітники вивчали й впроваджували нові для скандинавської археології методи й технології, вели активну співпрацю з професором Фредеріком Метсоном з Пенсільванського університету (США), який фактично був

Мал. 29
Обкладинка книги Дагмара Селінга
«*Wikingzeitliche und frühmittelalterliche
Keramik in Schweden*».
Стокгольм, Швеція. 1955 [419]

Мал. 30
Обкладинка збірника
«*The Aim of Laboratory Analyses
of Ceramics in Archaeology*».
Стокгольм, Швеція. 1995 [430]

науковим консультантом лабораторії. Неабияку роль у становленні цього осередку відіграли дослідження Дагмара Селінга, зокрема його новаторська дисертація «*Wikingzeitliche und frühmittelalterliche Keramik in Schweden*» («Кераміка доби вікінгів та раннього середньовіччя у Швеції») (мал. 29) [419]. З 1972 року лабораторія стала підрозділом Департаменту геології Лундського університету. 1995 року за ініціативи співробітників лабораторії було створено Товариство археологічної керамології (The Society for Archaeological ceramology – SAC), метою якого було налагодження більш тісних зв'язків між дослідниками археологічної й етнографічної кераміки (мал. 30) [430].

Нині лабораторія є потужним дослідницьким і видавничим центром, укомплектованим новітнім обладнанням для здійснення

Мал. 31
Банер сайту Лабораторії для дослідження кераміки Лундського університету.
Лунд, Швеція [476]

фізико-хімічних й експериментальних досліджень кераміки. Установа бере участь у реалізації провідних національних і міжнародних проєктів. Її діяльність спрямована на дослідження кераміки від пізнього мезоліту до сучасності. Географічно науково-дослідні матеріали надходять до лабораторії з різних частин світу: від Норвегії на півночі до Південної Африки, з Індокитаю на сході до Анд на заході (мал. 31) [476].

Наведеними вище прикладами не обмежуються відомості про наукові товариства з дослідження кераміки у Європі. Їх кількість значно більша й має тенденцію до зростання, чому сприяє розширення зв'язків між науковцями різних країн, а також підтримка з боку європейських університетів дослідницьких ініціатив власних спеціалістів.

1.3. УНІВЕРСИТЕТИ, ЛАБОРАТОРІЇ, НАУКОВІ ПРОЕКТИ

Нині в багатьох країнах вивчення археологічної кераміки проводиться відповідно до певних програм, інтегрованих у систему університетської підготовки фахівців-археологів. Подібна практика застосовується в університетах Європи від середини 1970-х років, коли на базі закладів створювалися спеціальні керамологічні або ж археометричні лабораторії й навчальні курси. Одними з найдавніших є вже зазначені вище установи в Ліоні (Франція) [460], а також лабораторія Лундського університету у Швеції [476].

Лабораторія археології та археометрії в Ліоні в її нинішньому вигляді виникла 2001 року на основі установи, заснованої Морісом Піконом у 1970-х роках (мал. 32). Учені лабораторії займаються петрографією, хімічними й фізичними аналізами, формують бази даних тощо. Лабораторія постійно розширює свою науково-дослідницьку діяльність на регіональному й міжнародному рівнях. До її проектів залучено фахівців із багатьох країн, у тому числі й з України [460].

До давніх установ варто зарахувати й Лабораторію з вивчення кераміки (Laboratory for Ceramics Studies) Лейденського університету (Нідерланди), дослідження в якій відбуваються з 1980-х років [464] і стосуються здебільшого експериментальних реконструкцій. Ученими лабораторії накопичено масив інформації про технології й матеріали, чому сприяла велика довідкова колекція кераміки й глини із Близького

Мал. 32
Емблема Лабораторії археології та археометрії Ліонського університету. Ліон, Франція [460]

Мал. 33

Напрямки наукових студій Лабораторії з вивчення кераміки Лейденського університету:

1 – результати механічного випробовування комп'ютерної моделі римських амфор;

2 – експериментальна реконструкція набору глиняних мисок;

3 – відбір зразків глини;

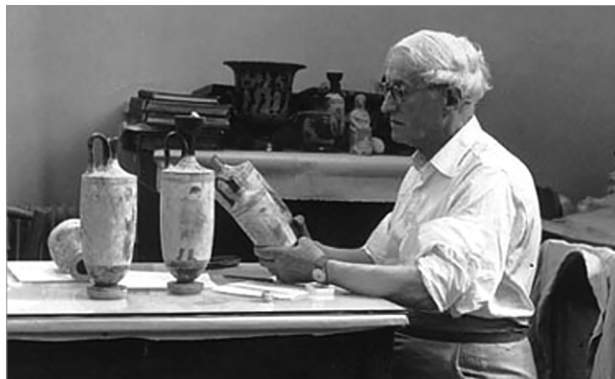
4 – підготовка до експериментального випалювання природних глин.

Лейден, Нідерланди [464]

Сходу, Африки, Європи й Південної Америки. Окрім технології виробництва посуду, співробітники лабораторії вивчають специфіку обробки поверхні виробів та способи їх орнаментации (мал. 33).

Нині подібні науково-дослідні лабораторії успішно функціонують у багатьох університетах Європи й Америки. Серед найбільш відомих – Лабораторія керамології (Laboratoire de Céramologie) Лувенського католицького університету (Бельгія) [462], Лабораторія археометрії (Laboratoire d'archéométrie) університету Кан-Нормандія (Франція) [461], Лабораторія керамології та керамотека (Laboratoire de Céramologie et céramothèque) університету Бордо (Франція) [463] та інші. Особливістю цих установ є спрямування дослідницьких зусиль на камеральну обробку даних, проведення всебічних фізико-хімічних аналізів, формування колекцій як самої кераміки, так і глин. Це можливо завдяки відповідному фінансуванню, а також потужному матеріально-технічному забезпеченню й кваліфікованим кадрам.

Багаторічні систематичні й планомірні студії з вивчення давнього гончарства й кераміки у Європі створили необхідні умови для здійснення кількох важливих проєктів, зокрема електронних баз даних, у царині археологічної керамології. Однією з найдавніших баз даних у Європі вважається Архів Бізлі (The Beasley Archive). Його виникнення пов'язане з ім'ям сера Джона Бізлі (1885–1970) – професора класичної археології та мистецтв Оксфордського університету (мал. 34). 1964 року він передав власний архів фотографій, ілюстрацій кераміки й відтисків гем Класичному факультету (Faculty of Classics). Після смерті Джона Бізлі архів передано Ашмолівському музею мистецтва й археології (Ashmolean Museum of Art and Archaeology) Оксфордського університету. З огляду на його обсяг і важливість інформації, 1979 року було прийнято рішення про комп'ютерну обробку цих фондів, зокрема тих, що стосувалися античної кераміки [396, s. 40]. Упродовж 1980–1989 років було створено базу даних, предметом систематизації якої був давньогрецький посуд. База містила словник термінів, описи й зображення виробів. Лише афінського чорно- й червонофігурного посуду налічувалося понад 150 тисяч одиниць. Від початку 1990-х років база даних, як і інші категорії матеріальної культури (статуї, геми тощо), стала доступною для дослідників через мережу Інтернет,

Мал. 34

Професор класичної археології та мистецтв
Оксфордського університету сер Джон Бізлі під час опрацювання античної кераміки.
Оксфорд, Великобританія [475]

вона швидко набула популярності у світі. Загалом, створено понад 20 різноманітних баз даних. На початку 2000-х років електронний Архів Бізлі було модернізовано й розширено [475]. Нині заодно з електронною версією функціонує й паперовий формат даних, що є безцінним джерелом інформації для археологів і керамологів.

Здійснений проект зі створення онлайн-баз даних сприяв поширенню такої форми наукової роботи у Європі. Важливим серед них є проект під назвою *«Potsherd»* («Черепок»), реалізований в Англії для кераміки римського часу (I століття до н. е. – V століття н. е.) [483]. Схожу базу даних – керамологічну онлайн-енциклопедію під назвою *«Le Ceramopôle»* («Керамополь») (мал. 35), яка об'єднала

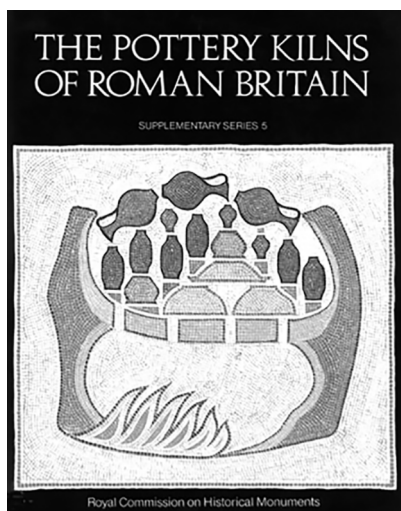
céramo
pôle

Мал. 35

Емблема керамологічної
енциклопедії «Керамополь».
Марсель, Франція [455]

зусилля дослідників кераміки від найдавніших часів до Нового часу в Середземномор'ї [455], було створено 2009 року на базі Марсельського університету (Франція). Крім цього, існують бази даних окремих категорій посуду: база даних, присвячена римському посуду «*terra sigillata*» й графіті на ньому, що створена Романо-германським центральним музеєм (Römisch-Germanisches Zentralmuseum) (Майнц, Німеччина) [471]; база даних «*Facem*» (Fabrics of the Central Mediterranean), що створена 2011 року й спеціалізується на дослідженні технологічних особливостей грецького, римського й карфагенського посуду Центрального Середземномор'я VI–II століть до н. е. [457] тощо.

Нині в Британії також реалізується проект, присвячений гончарним горнам римського часу. В його основу покладено однойменну працю Вів'єн Свон «*The pottery kilns of Roman Britain*» (1984) (мал. 36) [429], до якої додано матеріали, віднайдені впродовж 1984–2014 років. На інтерактивній мапі вміщено відомості про більше ніж 1700 випалювальних споруд. Проект активно функціонує й постійно оновлюється спеціалістами з Дослідницької групи римської кераміки (The Study Group for Roman Pottery – SGRP) [479].

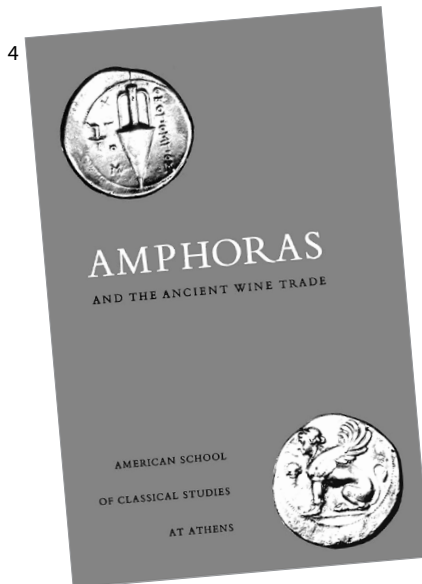
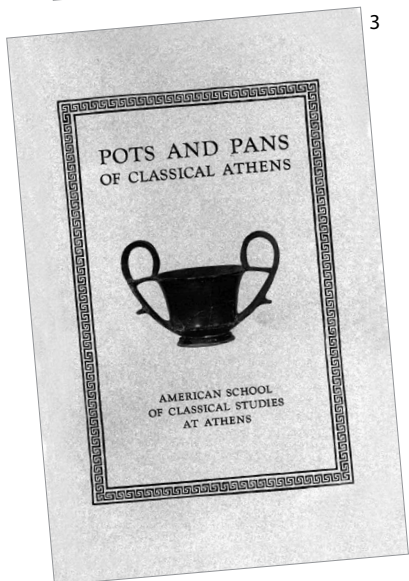
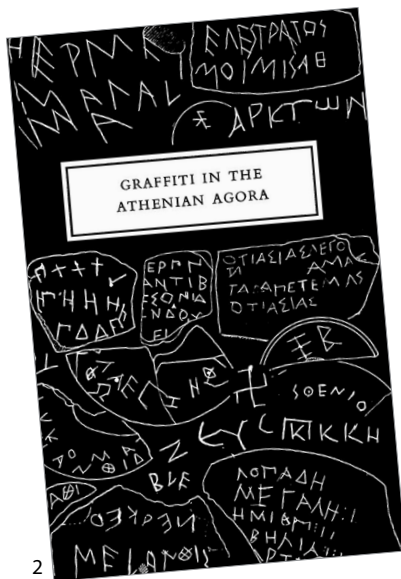
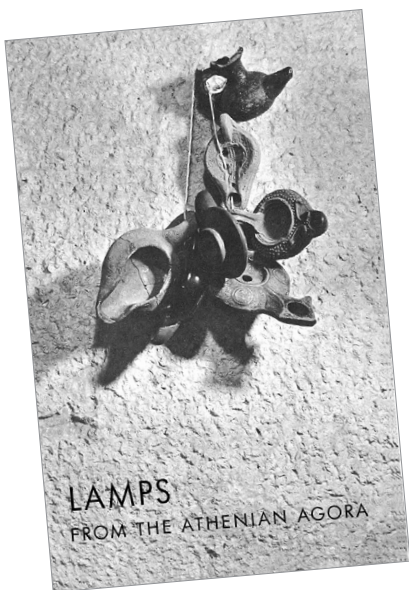
Мал. 36
Обкладинка книги Вів'єн Свон
«*The pottery kilns of Roman Britain*».
Лондон, Великобританія. 1984 [429]

Мал. 37
 Емблема
 Американської школи
 класичних студій в Афінах.
 Афіни, Греція [448]

Більшість дослідницьких ініціатив, на жаль, мало відомі в Україні. Однак серед них виділяється проект Американської школи класичних студій в Афінах (American School of Classical Studies at Athens – ASCSA) (мал. 37), заснованої ще 1881 року. Він пов'язаний з виданням матеріалів археологічних розкопок. Щоквартально школа публікує рецензований журнал «*Hesperia*» (заснований 1932), додатки до нього, а також праці зі звітами археологічних польових досліджень, проведених під егідою школи, і монографії серії «*Gennadeion*» [379, р. 1-20]. Видання різняться між собою за обсягом і форматом, що пов'язано зі специфікою досліджень. Важливе місце серед них займають видання, присвячені розкопкам Афінської Агори – ключової пам'ятки для дослідників античності й синхронних культур [453]. Особливістю цих публікацій є максимально повна презентація джерела. Значне місце у виданнях школи відведено глиняним виробам. Практично всю їхню номенклатуру опубліковано (мал. 38). Дослідження супроводжуються відповідними аналізами, матеріали мають калібровані дати, що дозволяє використовувати їх як еталон. Дані з досліджень Афінської Агори досить часто використовують українські дослідники античних міст Північного Причорномор'я й пам'яток скіфського часу.

Для європейської археологічної керамології також характерно укладання національних бібліографій з даної проблематики зусиллями окремих науковців чи дослідницьких груп. Це, наприклад, роботи з керамології Великобританії Пітера Дейві [381], Урсули Кобилінської

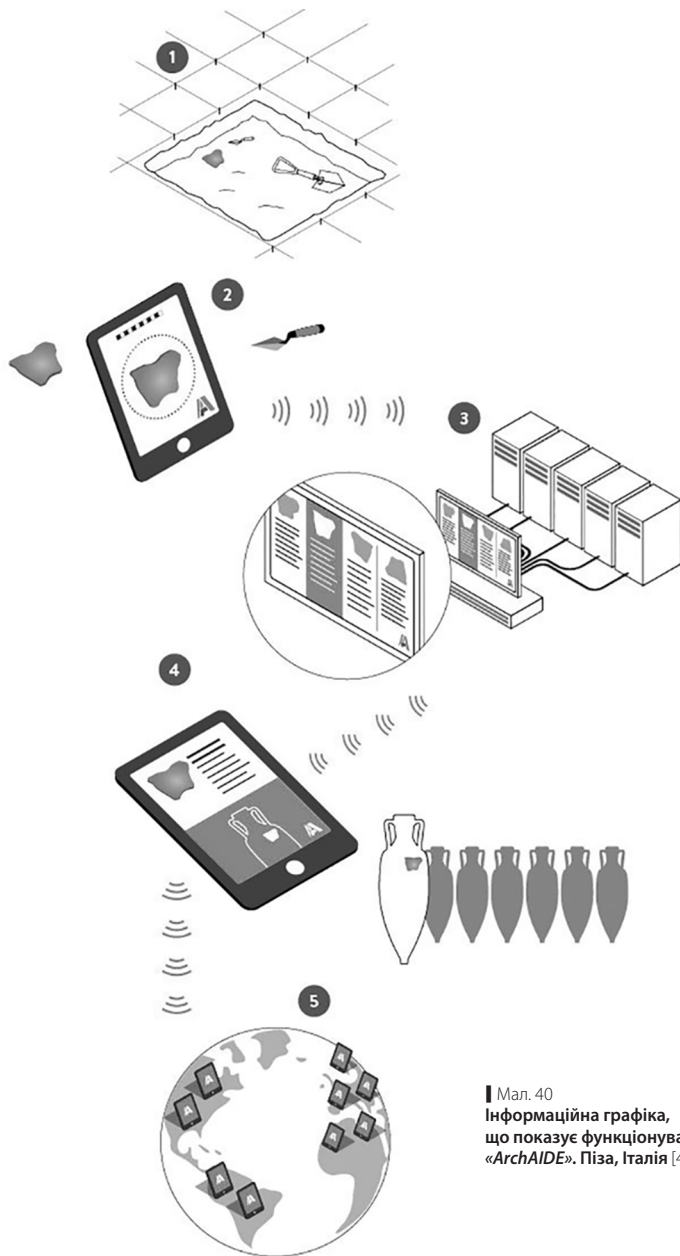
Мал. 38
Видання Американської школи класичних студій в Афінах.
Прінстон, США [411 (1); 398 (2); 424 (3); 386 (4)]

з Польщі [394], Луї Небелсіка з германомовних країн Європи [408, s. 29-88]. В Іспанії Асоціацією керамології створено електронну бібліографію наукових робіт за період від 1988 до 2004 року, до якої відкрито лише внутрішній доступ [452].

Одним із найбільш інноваційних проєктів, що стосується археологічної кераміки, можна вважати європейський проєкт «ArchAIDE» (мал. 39), що фінансується за рахунок програми Європейського Союзу «Horizon 2020» (бюджет близько 2,5 млн. євро). Він спрямований на створення нової системи автоматичного розпізнавання археологічної кераміки з розкопок у всьому світі. Проєкт розпочато в червні 2016 року, кінцевою датою є травень 2019 року. У проєкті беруть участь понад 35 дослідників із дев'яти університетів, державних науково-дослідних центрів і приватних компаній з 5 країн (Італія, Німеччина, Ізраїль, Іспанія, Великобританія). Метою «ArchAIDE» є оптимізація процесу класифікації кераміки під час розкопок у будь-якій частині світу. Для цього вчені будуть здійснювати класифікацію й інтерпретацію кераміки (як під час польових досліджень, так і на етапі камерального аналізу) за допомогою інноваційного додатку, призначеного для планшетів і смартфонів. Суть його наступна: глиняні фрагменти фотографують, їхню характеристику надсилають до порівняльної колекції, яка приводить в дію систему автоматичного розпізнавання об'єктів, у результаті чого у відповідь надсилається вся відповідна наявна інформація про аналогічний фрагмент або цілий виріб (мал. 40).

Мал. 39
Емблема наукового проєкту «ArchAIDE»
Піза, Італія [451]

Мал. 40
Інформаційна графіка,
що показує функціонування проекту
«ArchAIDE». Піза, Італія [451]

Як запевняють розробники, у деяких європейських країнах додаток буде випробувано в польових умовах за безпосередньої участі археологів-керамологів, які робитимуть власні висновки щодо продукту ще до випуску фінальної версії, запланованої на перші місяці 2019 року [451].

Отже, наведений короткий огляд майже столітньої історії становлення археологічної керамології у Європі свідчить про важливість вивчення давньої кераміки й постійний інтерес до неї з боку керамологів, археологів, істориків, а також представників інших наук. Сучасні дослідники давньої кераміки у Європі виокремлюють кілька етапів у історії її розвитку. Перший етап – мистецько-історичний, датується XVI – першою половиною XIX століття, коли дослідників здебільшого цікавили цілі форми античних майстрів як витвори мистецтва. Другий етап – типологічний, який припав на другу половину XIX – першу половину XX століття, пов'язаний зі швидким розвитком археології у Франції, Німеччині й Британії. Третій етап, контекстуальний, триває від другої половини XX століття й донині. Він характеризується поглибленим вивченням кераміки із застосуванням міждисциплінарних методів дослідження [410, р. 3-15].

Виокремившись з археологічної науки, археологічна керамологія становить динамічну наукову дисципліну, у середині якої сформувалися всі ознаки нового наукового напрямку, який значно розширює можливості археологічного джерела для історичних досліджень. Становленню археологічної керамології як науки сприяла консолідація європейських дослідників кераміки, які утворювали дослідницькі групи чи товариства. Принагідно треба зауважити, що традиції створення наукових товариств у Європі тривають безперервно. Цей шлях розвитку науки можна вважати оптимальним, оскільки за таких умов відбувається вирішення конкретних наукових завдань, координація й кооперація зусиль дослідників у межах певних тем. Важливим є і той факт, що практично кожне з наукових товариств створювало свій друкований орган, який об'єднував не тільки публікації нових матеріалів чи фондових колекцій, але й сприяв розвитку й упровадженню нових методів вивчення давнього гончарства в науковому співтоваристві.

Важливою віхою розвитку науки про давню кераміку й гончарство стало впровадження курсів керамології у європейських університетах, де на останню чверть ХХ століття вже було сформовано джерельні бази та підготовлено наукові кадри. Логічним продовженням розвитку вивчення давньої кераміки у вищій школі стало створення спеціальних лабораторій й електронних ресурсів.

Таким чином, наведений нарис розвитку археологічної керамології у Європі свідчить про доцільність і необхідність комплексного підходу до вивчення археологічної кераміки, джерелознавчі можливості якої виходять далеко за межі статистичних чи типологічних побудов.

Розділ 2

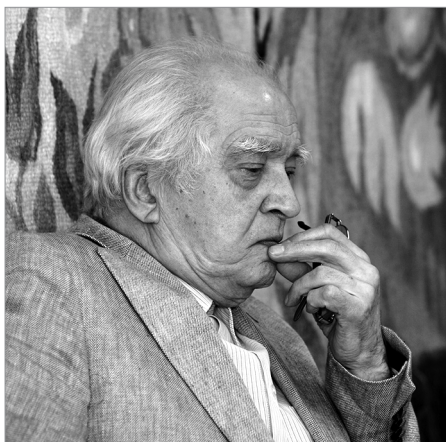
**СТАНОВЛЕННЯ
Й РОЗВИТОК
АРХЕОЛОГІЧНОЇ
КЕРАМОЛОГІЇ
В УКРАЇНІ
(1991–2016)**

Дослідження давньої кераміки у європейській археологічній науці практично відразу виокремилася в спеціальний напрямок, який у середині ХХ століття отримав назву археологічна керамологія. В українській науці донедавна керамології як окремого напрямку не існувало. Переважна більшість публікацій археологічної кераміки з розкопок обмежувалася лише загальними характеристиками матеріалу або типологічними побудовами, що в цілому демонструвало загальні тенденції в тогочасній українській археології. Нині термін «керамологія» став загальноновживаним і зрозумілим для археологів багатьох країн Європи й Америки. На пострадянському просторі найбільш структурованою керамологія виявилася в Україні. Цьому сприяло створення музейних і академічних установ, проведення спеціалізованих міжнародних і національних наукових конференцій, масштабна видавнича й дослідницька діяльність, а також, головне, поява нової генерації дослідників давньої кераміки й гончарства.

2.1. СТАНОВЛЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КЕРАМОЛОГІЇ (1991–2000)

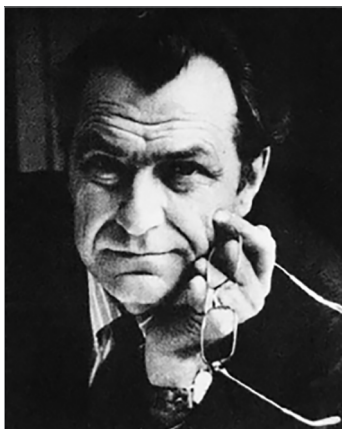
На території України й Центрально-Східної Європи простежуються специфічні тенденції розвитку археологічної керамології порівняно із Західною Європою. Перебуваючи тривалий час під впливом радянської науки й ідеологічної системи, вивчення давнього гончарства й кераміки не було пріоритетним напрямком діяльності провідних фахових академічних інститутів. Однак в Інституті археології АН СРСР на початку 1960-х років було засновано кабінети (групи), що об'єднували вчених природничого напрямку. Серед них варто згадати кабінет «Історія кераміки», який був частиною Лабораторії природничо-наукових методів. Зрештою не зрозуміло,

Мал. 41
Олександр Бобринський
на Міжнародному науково-практичному
керамологічному семінарі
«Експеримент у сучасній керамології:
шлях до наукової істини чи профанація
наукових знань».
Опішне, Полтавщина. 2008.
Фото Олеся Пошивайла [242]

який саме підрозділ було створено 1963 року, оскільки в працях Юрія Цетліна й Олени Волкової зустрічаємо назви то «кабінет» [313, с. 62], то «лабораторія» [316, с.13]. Керівником цього підрозділу було призначено Олександра Бобринського (мал. 41). Проте від початку свого заснування й донині група «Історія кераміки» Відділу теорії та методики археології Інституту археології РАН не набула офіційного статусу лабораторії [242, с. 131].

Приблизно в такому ж стані наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років перебувало вивчення давньої кераміки в Україні. У цей період дослідження кераміки проходили в напрямку, розробленому Володимиром Генінгом (1924–1993) (мал. 42), у рамках новоствореного Відділу теорії та методики археології. Його методика ґрунтувалася на залученні математичного аналізу в роботі з керамікою й розробці спеціальної дослідницької програми задля розширення інформативності кераміки як історичного джерела. Незважаючи на те, що вона й нині використовується багатьма українськими археологами на практиці, справа до організації спеціалізованого осередку вивчення кераміки в академічному Інституті археології не дійшла. Головною метою наукової діяльності означеного відділу було підвищення інформаційного потенціалу низки археологічних джерел, а не якоїсь окремої категорії пам'яток, що й реалізовувалося на практиці [345, с.70-73].

Мал. 42
Археолог
Володимир Генін.
Київ. 1989 [99, с. 154-156]

Становище, в якому опинилася українська академічна наука на початку 1990-х років, не було сприятливим для дослідницьких ініціатив, у тому числі й для досліджень давнього гончарства. Про це свідчить той факт, що в перші роки української незалежності в академічних установах було захищено лише одну кандидатську дисертацію, предметом дослідження якої були давні глиняні вироби. Йдеться про роботу Лариси Виноградської, присвячену кахлям Середнього Подніпров'я [38]. Однак результати цього дослідження у вигляді монографії й нині лишаються неопублікованими, а отже, і неповноцінно введеними до наукового обігу. До кінця 1990-х років археологічна кераміка лише в чотирьох дисертаціях була об'єктом спеціального вивчення (таблиця 1). Це дослідження Тараса Ткачука [287], Ірини Козир [133], Сергія Рижова [257] й Володимира Власова [40]. Варто зауважити, що частина українських науковців свої дисертаційні дослідження зі спеціальності «Археологія» захищала в Росії. Це, зокрема, праця Віри Гупало, присвячена кераміці Західної України [91], а також декілька робіт із проблематики гончарства Північного Причорномор'я доби античності [36] й середньовіччя [263].

Згідно зі статистичними даними, цей період характеризується незначною кількістю захищених дисертацій, присвячених давній кераміці чи гончарству. Всі вони подані винятково на здобуття

Таблиця 1
Дисертаційні дослідження керамологічної тематики
(1991–2000)

№ п/п	Рік	Автор	Назва	Установа, де виконувалася та захищалася дисертація	Рік публікації монографії
1	1993	Лариса Виногородська	Кахлі Середнього Подніпров'я XIV – середини XVIII ст. [38]	Інститут археології НАН України (Київ, Україна)	—
2	1993	Віра Гупало	Средневековая керамика Запада Украины (конец VIII – XV вв.) [91]	Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича (Львів, Україна); Інститут археології РАН (Москва, Російська Федерація)	—
3	1996	Тарас Ткачук	Орнаментация мальнованого посуду трипільсько-кукутенської спільності як знакові системи (етапи VII – CIIyII) [287]	Інститут археології НАН України (Київ, Україна)	—
4	1996	Ірина Козир	Кераміка сарматських поховань території України як історичне джерело [133]	Інститут археології НАН України (Київ, Україна)	—
5	1999	Сергій Ришов	Кераміка поселень трипільської культури Буго-Дністровського межиріччя як історичне джерело [257]	Інститут археології НАН України (Київ, Україна)	—
6	1999	Володимир Власов	Етнокультурні процеси в Криму у III ст. до н. е. – IV ст. н. е. (за матеріалами ліпної кераміки) [40]	Сімферопольський державний університет (АР Крим, Україна); Інститут археології НАН України (Київ, Україна)	—

наукового ступеня кандидата історичних наук. Проте систематична поява таких досліджень свідчить про інтерес з боку наукової спільноти до тем керамологічного напрямку. Водночас необхідно звернути увагу на відсутність опублікованих монографій за результатами захищених дисертацій.

Слід зазначити, що матеріали, виявлені під час розкопок в Україні, досить широко використовувалися в дисертаційних дослідженнях російських археологів, що захищалися в себе на батьківщині. Для прикладу можна згадати дисертацію Віри Балабіної, в якій проаналізовано зооморфну пластику трипільської культури [11]. За підрахунками керамолога Олеся Пошивайла, відсоток використаних матеріалів з розкопок на українських теренах у таких дослідженнях коливається від 30 % до 100 % [243, с. 190]. Починаючи з означеного періоду, вітчизняні вчені вивчали гончарство європейських археологічних культур – трипільської, черняхівської, празької, дзедичької тощо. Тобто досліджувався практично весь спектр кераміки давніх культур від неоліту до ранньомодерної доби, розглядалися питання розвитку гончарства на території України й сусідніх країн. Результати робіт опубліковано в закордонних виданнях: монографіях, збірниках і матеріалах конференцій провідних наукових установ Європи [див., наприклад: 30, с. 37-51; 92, с. 185-190; 161, с. 191-196; 163; 173, с. 167-172; 205, с. 266-287; 261, с. 139-148; 368, р. 63-77; 369, р. 499-510; 370, р. 1-35; 374, р. 110-121; 375, р. 122-134; 376, р. 239-250; 395, р. 75-109; 431, р. 35-50].

Незважаючи на порівняно незначну кількість вітчизняних дисертаційних досліджень, у яких розглядалася археологічна кераміка й давнє гончарство (таблиця 2), можемо констатувати систематичну появу публікацій, об'єднаних тематикою археологічної керамології, у фаховій періодиці.

Упродовж 1991–2000 років формуються методичні засади для подальших досліджень, а також вводяться до наукового обігу нові археологічні матеріали. Однак спеціальних праць, в яких приділялася увага методичним засадам обробки археологічної кераміки, в Україні на той час було обмаль. Серед них – монографія Володимира Генінга *«Древняя керамика: методы и программы исследования*

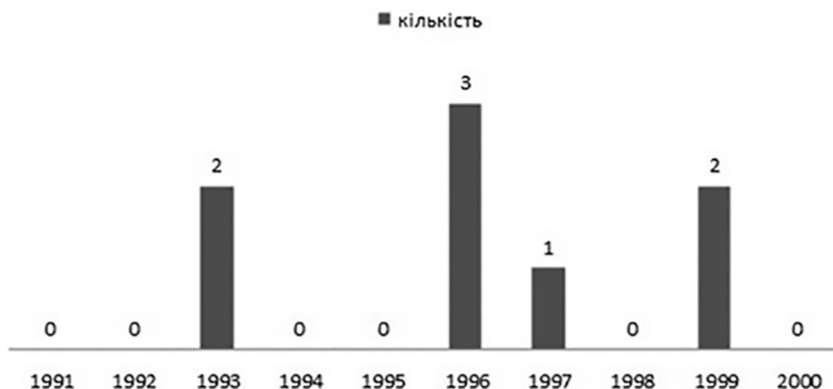
в археології», опублікована 1992 року (мал. 43) [71]. Методика, запропонована автором, не стала універсальною, вона має низку суттєвих недоліків. Уперше її положення були представлені ще 1971 року на Пленумі Інституту археології АН СРСР, а 1973 року в журналі «Советская археология» було опубліковано статтю «Программа статистической обработки керамики из археологических

Мал. 43
Обкладинка книги
Володимира Генінга
«Древняя керамика:
методы и программы исследования
в археологии». Київ, 1992 [71]

Таблиця 2

Кількість захищених дисертацій керамологічної тематики
(1991–2000)

раскопок» [72, с. 114-116]. У ній, як і в монографії, відображалися тенденції європейської й радянської археологічної науки.

Загалом же, кінець 1960-х – початок 1970-х років у археології СРСР позначився пошуками нових підходів до опрацювання великої кількості матеріалів і «захопленням» статистикою. Окрім того, розроблялися методи із застосуванням природничих наук в археології. 1970 року О. Круг увів у археологічну науку поняття математичної моделі, заснованої на багаточленних рівняннях (факторний аналіз); Яків Шер запропонував алгоритми простого й складного кореляційного порівняння й класифікації; Герман Федоров-Давидов розглянув критерії пов'язаності Фішера, Кендела й «В-апроксимації» [153; 305; 332] тощо. Цього ж року побачив світ збірник статей «Статистико-комбинаторные методы в археологии», де також охарактеризовано давню кераміку [269].

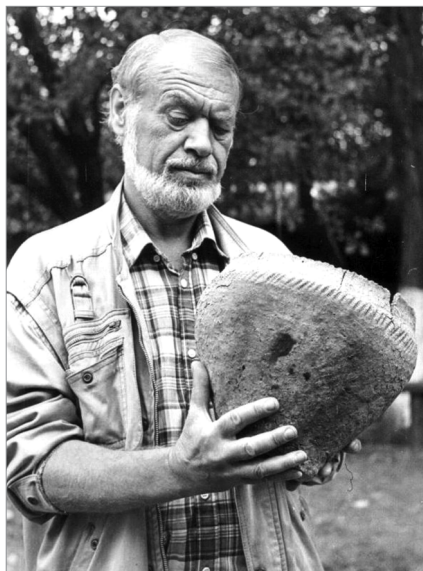
Така інтенсивність робіт математичного й статистичного спрямування в радянській археології пов'язана з тим, що, починаючи з кінця 1960-х – початку 1970-х років, науковому загалу стали більш доступними роботи закордонних колег. Наприклад, 1970 року Герман Федоров-Давидов проаналізував низку положень аналітичної археології в статті «Поняття «археологический тип» и «археологическая культура» в «Аналитической археологии» Дэвида Кларка» [306]. 1973, 1975 років Лев Клейн опублікував рецензії на «*New Perspectives of Archeology*» («Нові перспективи археології») Саллі і Льюїса Бінфордів [121, с. 303-312] й «*An Introduction to Modern Archeology*» («Вступ до сучасної археології») Неда Вуделла [118, с. 267-273]. Означені роботи збільшили частоту застосування статистичних методів і розширили їх межі в археології. Це повною мірою відобразилося й на їх використанні під час роботи з окремими категоріями матеріальної культури, серед яких кераміка займала пріоритетне місце. Слід зазначити, що для археології країн Західної Європи на цей час уже було розроблено методики статистично-типологічної обробки матеріалу. Це, зокрема, роботи Анни Шепард [421] і Х. Нордстрема [409].

Немає підстав стверджувати про повне запозичення методики Володимиром Генінгом у вказаних вище авторів, адже він зазначав, що для її створення використовував розробки радянських дослідників

– В. Ковалевської, І. Погожева й А. Погожевої [123, с. 26-39]. Методика Володимира Генінга виявилася недосконалою, що певною мірою можна пояснити складністю обчислювальної складової, яка була непрактична й до того ж вимагала спеціальної підготовки. Окрім цього, вона виявилася не такою універсальною, як того прагнув автор. Наприклад, її використання для аналізу ліпленого посуду завжди буде давати похибку з огляду на асиметричність такої кераміки. Також деякі дослідники помітили, що під час доповнення й оформлення статті в монографію Володимир Генінг допустився певних неточностей, наприклад у формулах для обчислення об'єму посудини [182, с. 56-58].

До позитивних сторін його праці варто віднести спробу введення єдиної термінології на позначення конструктивних частин посуду, якою користуються й нині. На відміну від російських дослідників кераміки, в Україні його методику застосовують деякі археологи. На користь цього свідчать роботи Валентини Петрашенко [226, с. 154-160; 228], Алли Ніколової й Тетяни Мамчич [188]. Окремі дослідники методику Володимира Генінга використовували зі змінами чи доповненнями залежно від дослідницьких завдань. Так, у роботах Світлани Пачкової [203-205; 207] деякі її складові було замінено й доопрацьовано [201, с. 69]. У своїй дисертації Олена Оногда використала спрощений варіант методики Володимира Генінга [194, с. 5]. Отже, незважаючи на позитивне сприйняття *«Программы статистической обработки керамики из археологических раскопок»* у середовищі дослідників давньої кераміки, в Україні все ж спостерігається певний відхід від її канонів. Відсутність альтернатив довгий час не сприяла розвитку археологічної керамології як наукового напрямку, оскільки головна увага під час роботи з керамікою приділялася усталеним статистичним і типологічним описам.

Окрім формалізовано-статистичних методів, від середини 1990-х років здійснюються спроби використання методів візуального вивчення орнаменталії, морфології та технології кераміки, що свого часу були запропоновані Олександром Бобринським. Серед робіт цього напрямку – статті Вадима Майка [164], Олега Сухобокова (мал. 44) й Світлани Юренко [277]. До досліджень цього спрямування варто віднести й роботи фахівців із вивчення гончарства бронзової

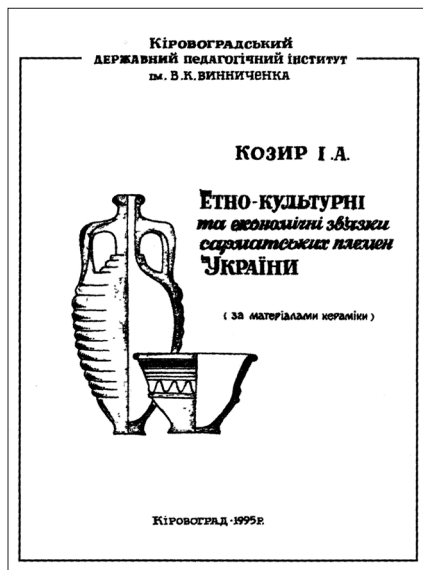

Мал. 44
 Археолог
 Олег Сухобоков (1937–2008)
 оглядає глиняну горщикоподібну
 посудину сіверян.
 1980-ті [275, с. 604]

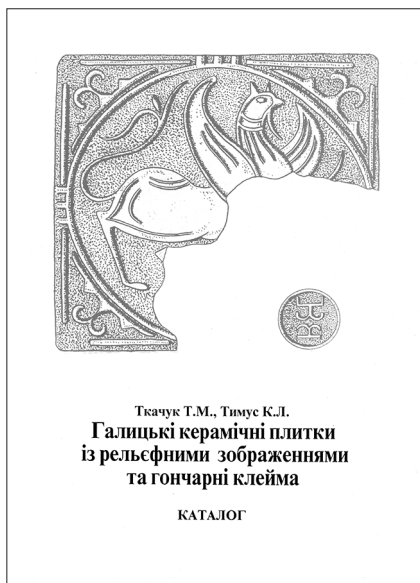
доби. Це, передусім, стаття Світлани Іванової про технологію й орнаmentaцію посуду з Північно-Західного Причорномор'я [114, с. 69-73], а також праця Антоніни Денисової, присвячена техніко-технологічному аналізу кераміки носіїв сабатинівської культури [97, с. 28-55].

Особливістю досліджуваного періоду (1991–2000) є майже повна відсутність монографій, присвячених давній кераміці. До таких узагальнюючих робіт варто віднести брошуру Ірини Козир (мал. 45), в якій на основі кераміки простежено етнокультурні й економічні зв'язки сарматських племен в Україні [132], а також каталог Тараса Ткачука й Квітослави Тимус (мал. 46), присвячений галицьким глиняним плиткам і гончарським клеймам [286].

У зв'язку з цим, необхідно згадати й колективну працю Юрія Омельченка, Ірини Тесленко й Лесі Чміль «Українська наддніпрянська кераміка XIV–XVIII ст.», яка побачила світ 1994 року [193]. Це наукове видання позиціонувалося як рекомендації для працівників музеїв, однак у ньому здійснено огляд питань,

Мал. 45
Обкладинка брошури Ірини Козир «Етно-культурні та економічні зв'язки сарматських племен України (за матеріалами кераміки)». Кіровоград, 1995 [132]

Мал. 46
Обкладинка каталогу Тараса Ткачука й Квітослави Тимус «Галицькі керамічні плитки із рельєфними зображеннями та гончарні клейма (з фондів історичного музею у с. Крилос Національного заповідника «Давній Галич», у м. Галичі)». Галич, Івано-Франківщина, 1997 [286]

що цікавлять не тільки музейників. Наприклад, уперше за довгі роки порушено питання атрибуції, типології, опису й хронології глиняних виробів післямонгольської й козацької доби в Україні, виявлених під час розкопок попередніх років. Прикметно, що у виданні подано й короткі рекомендації для графічної візуалізації глиняних виробів [193, с. 28, табл. 1].

У цей період з'явилися публікації, в яких розглядалися закономірності й особливості історичного розвитку гончарства на українських землях. Наприклад, варто згадати статті Валентини Корпусової [138, с. 109-113; 139, с. 22-34], в яких здійснено спробу

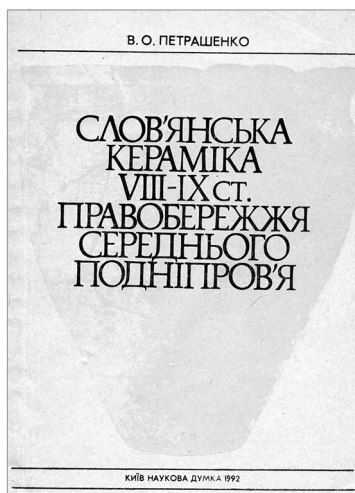
виділити основні етапи розвитку давнього гончарства в Україні, а також статтю Надії Гаврилюк з проблематики формування й розвитку гончарного комплексу в кіммерійців і скіфів, на основі чого зроблено висновки про спільні риси цієї кераміки й посуду слов'ян [50, с. 45-60]. До таких робіт належить і дослідження Ліани Вакуленко, присвячене витокам гончарного виробництва на сході Європи в пізньоримський час [34, с. 28-36].

Нечисленними також були публікації історіографічного характеру, серед яких – праці Валентини Петрашенко (мал. 47, 48). Зокрема, привертає увагу її рецензія на книгу Урсули Май «*Stradow, stanowisko I. Czesc I: Ceramika wczesnosredniowieczna*» («Поселення Страдів I. Частина I: середньовічна кераміка»), що побачила світ

Мал. 47
Археолог
Валентина Петрашенко
(1950–2006).
Дата та місце зйомки невідомі
[134]

Мал. 48
Обкладинка книги
Валентини Петрашенко
«Слов'янська кераміка VIII–IX ст.
правобережжя Середнього Подніпров'я».
Київ. 1992 [228]

1990 року в Польщі. Зацікавлення українських фахівців викликала практична складова опису й систематизації кераміки з однієї пам'ятки, що мало неабияку актуальність для вітчизняної науки, оскільки подібні роботи на той час були повністю відсутні в археології України [227, с. 148-149]. Інше історіографічне дослідження Валентини Петрашенко було присвячене огляду російської й української літератури з проблем застосування й використання формалізованих методів у вивченні гончарства ХХ століття [222, с. 26-37].

Така різновекторність робіт українських дослідників давнього гончарства визначалася їх власними науковими вподобаннями, а не національними науковими програмами, що негативно впливало на системність вивчення давньої кераміки в Україні. Утім, наукові інтереси дослідників значно розширилися порівняно з попереднім періодом. Наприклад, помітно зросла зацікавленість гончарством післямонгольського часу й доби козацтва, про що свідчить увага до цих культурних нашарувань під час розкопок, особливо в межах історичних населених пунктів. Упродовж 1991–2000 років здійснювала послідовне й систематичне введення до наукового обігу здобутих матеріалів цих хронологічних періодів. Кераміка в більшості публікацій розглядалася заодно з іншими об'єктами матеріальної культури [див., наприклад: 23, с. 19-22; 112, с. 246-249]. Аналіз і опис глиняних виробів, хоча й лишався стислим, однак містив у собі значно більше інформації, аніж це було в попередні роки (1960-ті – 1980-ті). Продовжувалося накопичення й опрацювання джерельної бази різних культурно-хронологічних періодів, зокрема до наукового обігу було введено матеріали фондів і музейних колекцій.

На тлі такого поступального розвитку національної археологічної керамології відбувалося її виокремлення в самостійну наукову дисципліну. Сприятливим фактором на цьому шляху стало заснування 1986 року Музею гончарства в Опішному (згодом – Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному) (мал. 49). У своїй науково-дослідній діяльності заклад ставив за мету наукове вивчення давнього гончарства українців і сусідніх народів [243, с. 198]. На думку відомого дослідника українського гончарства Юрія Лашука (мал. 50), перспективним напрямком у роботі новоствореного закладу мало стати систематичне вивчення археологічної кераміки,

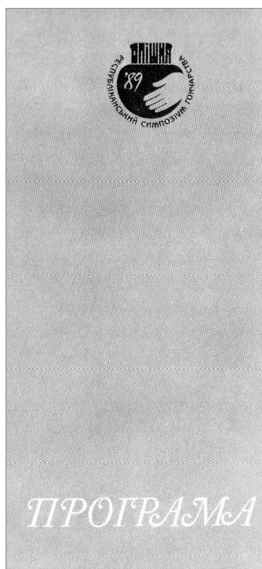
Мал. 49
 Емблема Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.
 Автор – Юрко Пошивайло.
 Опішне, Полтавщина. 1988 [445]

технології, термінології й локальних особливостей. Особливу увагу, на його думку, варто було приділяти вивченню матеріальної культури післямонгольського часу й відновленню кількох закритих видань, серед яких – «Середні віки на Україні». У цьому Юрій Лашук вбачав зв'язок між старшим, ще довоєнним, поколінням, основоположниками української медієвістики й сучасними дослідниками [158, с. 378-379].

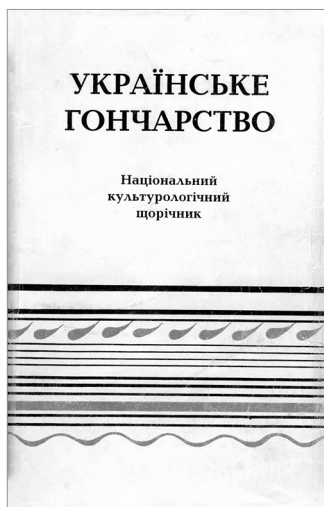
Важливим заходом, що відбувся після заснування музею, стало проведення 1989 року науково-практичної конференції «Гончарство України: минуле і сьогодення» (мал. 51). У секційній роботі наукового заходу взяли участь провідні українські й російські археологи, етнологи й мистецтвознавці, об'єднані вивченням давнього гончарства. Матеріали конференції були опубліковані 1993 року

Мал. 50
 Дослідник українського гончарства
 Юрій Лашук (1922–2003).
 Фото Володимира Редчука.
 Опішне, Полтавщина. 15.03.1997 [439]

Мал. 51
Програма
Республіканського
симпозіуму гончарства.
Полтава. 1989 [300]

Мал. 52
Обкладинка першої книги національного
культурологічного щорічника «Українське гончарство».
Опішне, Полтавщина. 1993 [300]

(мал. 52), започаткувавши новий національний культурологічний щорічник «Українське гончарство». Видання збірників стало можливим і завдяки заснуванню 1992 року в структурі музею-заповідника спеціалізованого наукового видавництва «Українське Народнознавство» [243, с. 220]. За своїм спрямуванням воно проголошувалося як суто етнологічне, однак згодом до тем, що друкувалися на сторінках монографій, журналів, щорічників цього видавництва, додався значний доробок із археологічної керамології.

Іншим аспектом діяльності закладу стало створення потужної джерельної бази для наукових студій у царині археологічної керамології й використання спеціальних методів дослідження глиняних виробів. З одного боку, це було формування фондів збірок, а з іншого – створення спеціалізованої бібліотеки з проблематики українського й світового гончарства – Гончарської книгозбірні України,

яка нині налічує понад 100 тисяч одиниць збереження. Важливою функцією книгозбірні є укладання й публікація національного наукового щорічника «*Бібліографія українського гончарства*» [243, с. 204-205].

На початку 1990-х років науковці закладу знайомилися з європейським досвідом археологічної керамології. Зокрема, було налагоджено наукові зв'язки з археологічними лабораторіями Лейденського університету (Нідерланди) й Інституту археології РАН (Москва, Російська Федерація) [243, с. 211].

1995 року на базі музею-заповідника було відкрито Науково-дослідницький центр українського гончарства. В його структуру увійшло кілька підрозділів – Центр досліджень українського гончарства, Центр спеціальних методів дослідження кераміки, Національний архів українського гончарства та інші. Варто зауважити, що вперше в Україні було засновано спеціальні лабораторії для вивчення кераміки: фізико-хімічна, палеоетнографічна й лабораторія електронної мікроскопії [243, с. 232]. Важливим для розвитку археологічної керамології став факт тісного наукового співробітництва з провідним для пострадянського простору дослідником давнього гончарства – Олександром Бобринським, який деякий час був науковим куратором Центру досліджень українського гончарства, де проходили стажування співробітники музею-заповідника [242, с. 134]. Археологи новоствореного структурного підрозділу проводили дослідження з метою поповнення джерельної бази для вивчення давнього гончарства, частина з яких публікувалася в спеціалізованих академічних виданнях.

Отже, окреслений хронологічний період (1991–2000) у контексті загального розвитку української академічної керамології можна вважати часом становлення археологічної керамології в Україні. У цей період вітчизняні вчені успішно захистили кілька дисертаційних досліджень з проблематики давнього гончарства, опублікували методичні рекомендації, ввели в науковий обіг нові матеріали. Наукові пошуки в галузі археологічної керамології, порівняно з попередніми роками, значно розширилися. Зроблено перші спроби систематизації й інтерпретації гончарних матеріалів післямонгольської й козацької доби. Традиційним для українських дослідників стало використання

й вдосконалення методики застосування універсальних формалізовано-статистичних методів і програм роботи з керамікою, чим пояснюється незначна кількість робіт, присвячених методичним засадам. Більшість дослідників давнього гончарства продовжували використовувати, інколи в дещо зміненому вигляді, методику Володимира Генінга, розроблену ним на початку 1970-х років. Головними напрямками в роботі з керамікою лишалися описові й типологічні побудови, що лягли в основу більшості публікацій з цієї проблематики. До негативних тенденцій цього періоду можна зарахувати й відсутність спеціальних національних академічних програм з вивчення давнього гончарства України, а також майже повну відсутність лабораторних досліджень археологічної кераміки. Деякою мірою ця лакуна заповнювалася діяльністю Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, утім, нестача фахівців з археологічної керамології довгий час стримувала розвиток цієї галузі в зазначеному закладі.

Ситуація, що склалася наприкінці 1990-х років, виявила всі недоліки й перспективи вивчення археологічної кераміки в Україні. Важливість кераміки як історичного джерела, її пріоритетність і масовість в археологічних дослідженнях підтвердили необхідність консолідації зусиль дослідників давнього гончарства, як це відбувалося в розвитку археологічної керамології у Європі.

2.2. СТРУКТУРУВАННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КЕРАМОЛОГІЇ (2001–2016)

Наступний період в історії розвитку української археологічної керамології бере початок від початку 2001 року. Цей етап позначився значними зрушеннями у сфері академічного структурування керамології як науки, проведенням спеціалізованих наукових форумів і підготовкою академічних видань, в яких головна увага приділялася археологічній кераміці, а також помітним збільшенням дисертаційних досліджень з проблематики давнього гончарства.

Наприкінці 2000 року в Україні було засновано першу академічну керамологічну установу – Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, метою якого стало всебічне вивчення кераміки й гончарства (мал. 53) [243, с. 264]. З 2002 року в його структурі діяло два науково-дослідні відділи: Відділ палеогончарства та Відділ керамології новітнього часу. Метою діяльності Відділу палеогончарства стало здійснення ґрунтовних наукових студій у галузі археологічної керамології, спрямованих на розширення джерельної бази для вивчення закономірностей, шляхів виникнення й еволюції гончарства в культурах давнього населення України.

Національна академія наук України
ІНСТИТУТ КЕРАМОЛОГІЇ
Відділення Інституту народознавства
НАН України

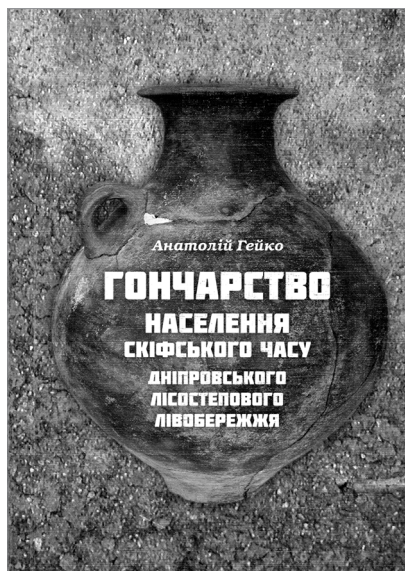
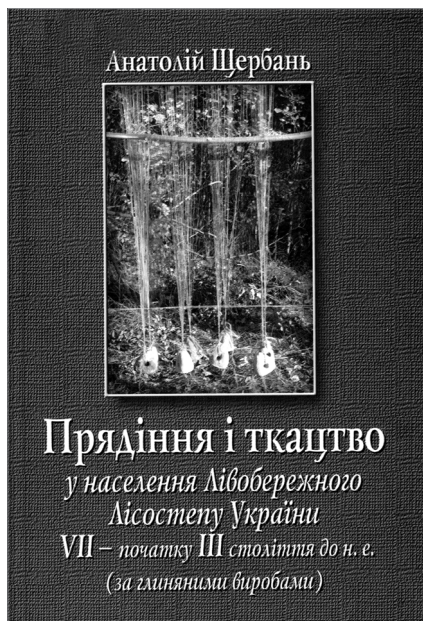

Мал. 53
Емблема Інституту керамології –
відділення Інституту народознавства
НАН України. Опішне, Полтавщина.
2000. Автор Юрко Пошивайло [443]

До найважливіших наукових завдань відділу ввійшли комплексні керамологічні студії давнього гончарства, вивчення морфології, декору й особливостей виготовлення глиняних виробів, проведення експедиційної діяльності, розширення джерельної бази для вивчення археологічної кераміки, міжнародне співробітництво, публікація наукових праць з археологічної керамології. Співробітники відділу завершили роботу над науковими темами: *«Гончарство України як джерело історичних реконструкцій (від найдавніших часів до XIX століття)»* (2004–2008); *«Палеогончарство та відображення в ньому світоглядних уявлень і практичних знань давнього населення України»* (2009–2012); *«Історія української археологічної керамології XIX – початку XXI століття: етапи, особливості розвитку, здобутки»* (2013–2016). Результати досліджень були опубліковані в наукових виданнях України, Молдови, Казахстану, Росії. Окрім цього, побачили світ монографії:

- Анатолія Щербаня *«Прядіння і ткацтво у населення Лівобережного Лісостепу України VII – початку III століття до н. е. (за глиняними виробами)»* (2007) (мал. 54);
- Оксани Коваленко *«Глиняні люльки XVII–XVIII століть (за матеріалами Полтавщини)»* (2008) (мал. 55);
- Анатолія Гейка *«Гончарство населення скіфського часу Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя»* (2011) (мал. 56);
- Анатолія Щербаня *«Декор глиняних виробів Лівобережної України від неоліту до середньовіччя»* (2011) (мал. 57);
- Анатолія Гейка *«Ремонт глиняного посуду: історія, традиції, звичаї»* (2013) (мал. 58);
- Анатолія Гейка *«Гра «крем'яхи» як джерело наукових студій»* (2015) (мал. 59).

Зусиллями вчених відділу було досліджено значну кількість археологічних пам'яток доби енеоліту – пізнього середньовіччя Полтавщини, Сумщини, Харківщини, Черкащини й Івано-Франківщини. Нині Інститут керамології – чи не єдина наукова установа в Лівобережній Україні, де досліджується антична культура грецьких міст Північного Причорномор'я [142, с. 155-163; 144],

Мал. 54
Обкладинка
монографії Анатолія Щербаня
«Прядіння і ткацтво у населення
Лівобережного Лісостепу України
VII – початку III століття до н.е.
(за глиняними виробами)».
Київ, 2007 [352]

Мал. 55
Обкладинка
монографії Оксани Коваленко
«Глиняні люльки XVII – XVIII століть
(за матеріалами Полтавщини)».
Опішне, Полтавщина, 2008 [125]

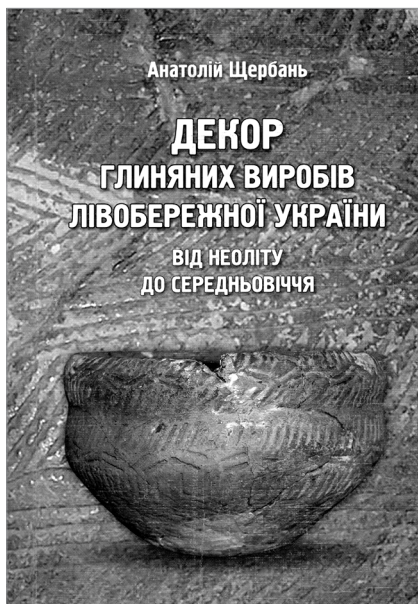
Мал. 56
Обкладинка
монографії Анатолія Гейка
«Гончарство населення
скіфського часу Дніпровського
Лісостепового Лівобережжя».
Полтава, 2011 [67]

Мал. 57
Обкладинка
монографії Анатолія Щербаня
«Декор глиняних виробів
Лівобережної України від неоліту
до середньовіччя».
Полтава. 2011 [348]

Мал. 58
Обкладинка
монографії Анатолія Гейка
«Ремонт глиняного посуду:
історія, традиції, звичаї».
Полтава. 2013 [64]

Мал. 59
Обкладинка
монографії Анатолія Гейка
«Гра «крем'яхи» як джерело
наукових студій».
Опішне, Полтавщина. 2015 [61]

а також здійснюється систематичне вивчення кераміки й гончарства населення скіфського часу [67], пізньоримської доби [256], літописних слов'ян [248, с. 141-150], Київської Русі [291, с. 100-111; 292, с. 3-9], а також доби козацтва [125; 249, с.112-115]. Необхідно наголосити на тісній співпраці Інституту керамології з Національним музеєм-заповідником українського гончарства в Опішному, що проявляється в наукових, експедиційних і видавничих проектах.

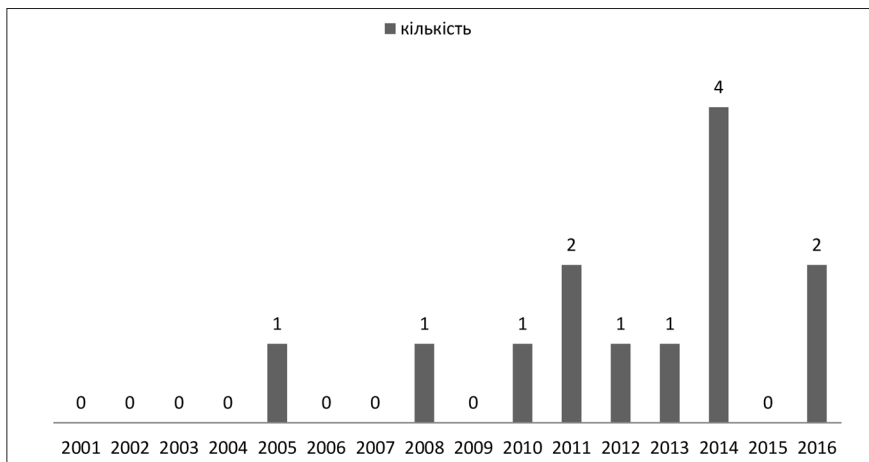
Окрім заснування академічної установи, спрямованої на вивчення гончарства, в українській археологічній керамології простежується збільшення кількості дисертаційних досліджень з проблематики археологічної кераміки й давнього гончарства (таблиці 3, 4).

Таблиця 3
Дисертаційні дослідження з проблематики
археологічної керамології (2001–2016)

№ п/п	Рік	Автор	Назва	Установа, де виконувалася та захищалася дисертація	Рік публікації монографії
1	2005	Анатолій Щербань	Прядіння і ткацтво у населення Лівобережного Лісостепу України VII – початку III ст. до н. е. (за керамічними матеріалами) [353]	Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАН України; Інститут археології НАН України	2007
2	2008	Анатолій Гейко	Виробництво ліпленого посуду в племен скіфського часу Дніпровського Лісостепового Лівобережжя [66]	Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАН України; Інститут археології НАН України	2011
3	2010	Леся Чміль	Керамічний посуд Середньої Наддніпрянщини XVI–XVIII ст. [323]	Інститут археології НАН України	—

4	2011	Анастасія Корохіна	Кераміка бондарихинської культури [137]	Інститут археології НАН України	—
5	2011	Ірина Тесленко	Кераміка Таврики XV століття [282]	Інститут археології НАН України	—
6	2012	Олена Оногда	Кераміка Середньої Наддніпрящини другої половини XIII – XV ст. [194]	Національний університет «Києво-Могилянська академія»	—
7	2013	Аліна Сушко	Керамічні вироби спеціального призначення за археологічними джерелами Києва X–XIII ст. [279]	Національний університет «Києво-Могилянська академія»; Інститут археології НАН України	—
8	2014	Ольга Яшна	Амфори та червонолакова кераміка Мангупа другої половини III – VII ст. [359]	Таврійський національний університет імені Володимира Вернадського; Інститут археології НАН України	—
9	2014	Ярослав Володарець-Урбанович	Гончарний посуд VII – першої половини IX ст. в лісостепу України [47]	Інститут археології НАН України	—
10	2014	Станіслав Задніков	Античний керамічний імпорт на Більському городищі скіфського часу [107]	Інститут археології НАН України	—
11	2014	Костянтин Пеляшенко	Ліпний посуд населення скіфського часу Дніпро-Донецького Лісостепу [218]	Інститут археології НАН України	—
12	2016	Ірина Шейко	Світильники Ольвії (кінець VII ст. до н. е. – I ст. н. е.) [331]	Національний університет «Києво-Могилянська академія»; Інститут археології НАН України	—
13	2016	Яна Яковишина	Мальований орнамент на посуді заліщицької групи трипільської культури [355]	Львівський національний університет імені Івана Франка	—

Таблиця 4

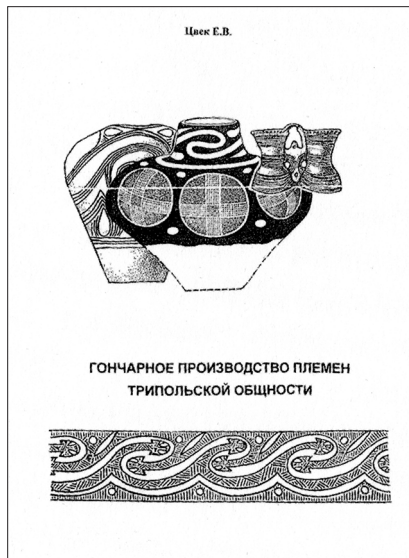
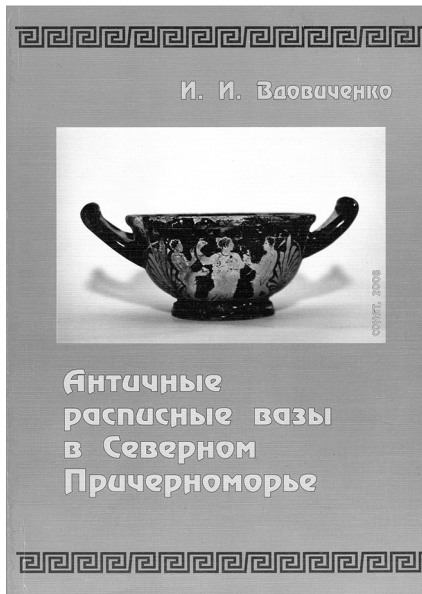
Кількість захищених дисертацій керамологічної тематики
(2001–2016)

Упродовж 1991–2000 років було захищено 6 дисертацій, а в період з 2001 до 2016 року – 13. Усі дисертації представлені до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Установами, де виконувалися та захищалися дисертаційні теми, стали: Інститут археології НАН України, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, Таврійський національний університет імені Володимира Вернадського та Львівський національний університет імені Івана Франка. До негативних тенденцій можна віднести низький відсоток виданих монографій на основі дисертаційних досліджень, що значно зменшує їх доступність для ознайомлення.

Традиційно матеріали, здобуті під час розкопок в Україні, використовували для підготовки дисертацій чужоземні вчені, зокрема російські. Наприклад, дослідження гончарства і глиняних виробів трипільської культури [268], культур раннього залізного віку [14; 264], римського часу [41] й салтово-маяцької культури [260].

Значна увага давній кераміці приділялася і в дисертаціях, де вона не була головним об'єктом дослідження. До таких, для прикладу, можна віднести праці, присвячені вивченню окремих археологічних культур: жаботинському типу пам'яток раннього залізного віку [94], кизил-кобинській [148] та празько-корчацькій культурам [174], культурі лінійно-стрічкової кераміки [160], культурі лійчастого посуду [52] й окремим історико-географічним регіонам [86; 42], поселенським структурам [144] або ж певним категоріям знахідок [13]. У більшості досліджень такого загального археологічного спрямування створювалася типологія кераміки, яка здебільшого виступала як хронологічний або етнічний маркер. В окремих випадках на підставі асортименту глиняних виробів встановлювали торговельні зв'язки, закономірності в поширенні й співвідношенні місцевого й імпортного посуду тощо.

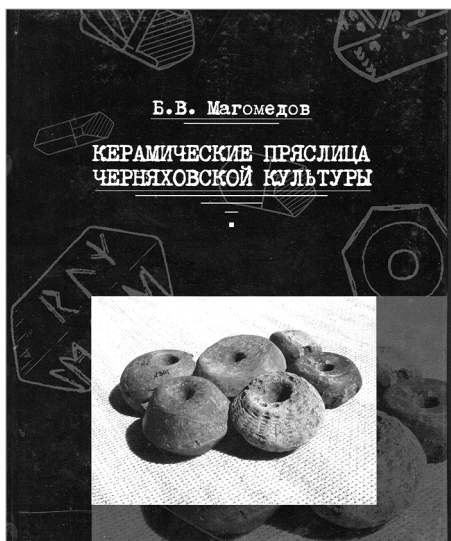
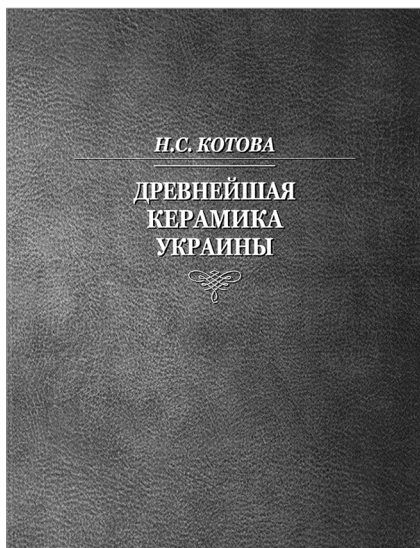
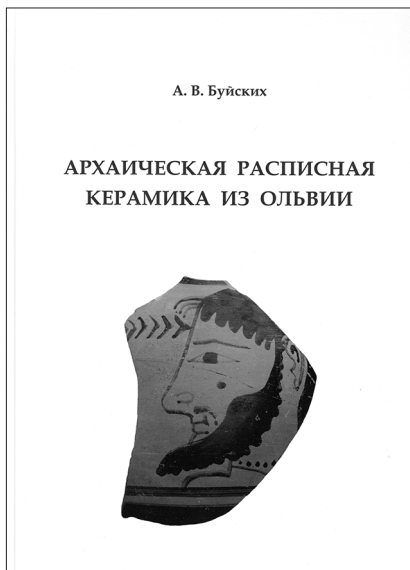
Упродовж 2000–2016 років, окрім вищезазначених праць співробітників Інституту керамології, в Україні було опубліковано низку монографічних досліджень з проблематики давньої кераміки та гончарства. 2002 року надруковано першу частину колективного дослідження за авторства Сергія Рижова, Наталі Бурдо, Михайла Відейка й Бориса Магомедова *«Давня кераміка України»* (мал. 60) [93]. На сторінках видання проаналізовано гончарство трипільської культури, бронзового віку й черняхівської культури. 2004 року побачило світ невелике дослідження Олени Цвек, присвячене вивченню гончарного виробництва носіїв трипільської культури (мал. 61) [311]. 2008 року побачила світ монографія Ірини Вдовиченко, в якій здійснено опис античних мальованих ваз із території Північного Причорномор'я (мал. 62) [35]. Вивчення античного мальованого посуду архаїчної доби стало предметом дослідження в монографії Алли Буйських, опублікованої 2013 року (мал. 63) [25]. 2015 року було надруковано дві монографії, в яких розглядалася археологічна кераміка: дослідження Надії Котової *«Древнейшая керамика Украины»* (мал. 64) [147], а також праця Бориса Магомедова *«Керамические пряслица черняховской культуры»* (мал. 65) [162]. Серед монографій з проблематики археологічної керамології варто згадати також двотомну працю Тараса Ткачука, присвячену знаковим

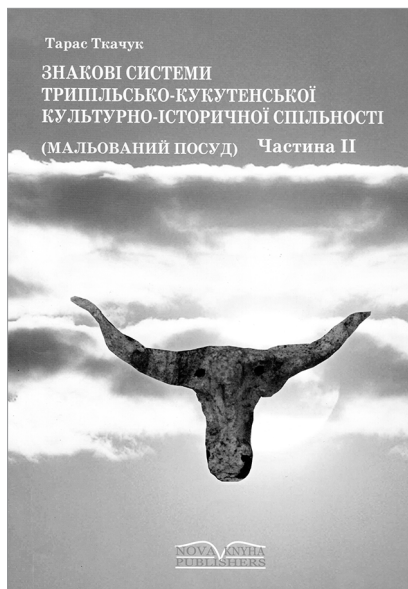
Мал. 60
Обкладинка видання
«Давня кераміка України». Київ. 2002 [93]

Мал. 61
Обкладинка
монографії Олени Цвек
«Гончарное производство племени
трипольской общности». Київ. 2004 [312]

Мал. 62
Обкладинка
монографії Ірини Вдовиченко
«Античные расписные вазы в Северном
Причерноморье». Симферополь, АР Крим.
2008 [35]

- Мал. 63
Обкладинка
монографії Алли Буйських
«Архаическая расписная керамика
из Ольвии». Київ, 2013 [25]
- Мал. 64
Обкладинка
монографії Надії Котової
«Древнейшая керамика
Украины». Київ, 2015 [147]
- Мал. 65
Обкладинка
монографії Бориса Магомедова
«Керамические пряслица
черняховской культуры». Київ, 2015 [162]

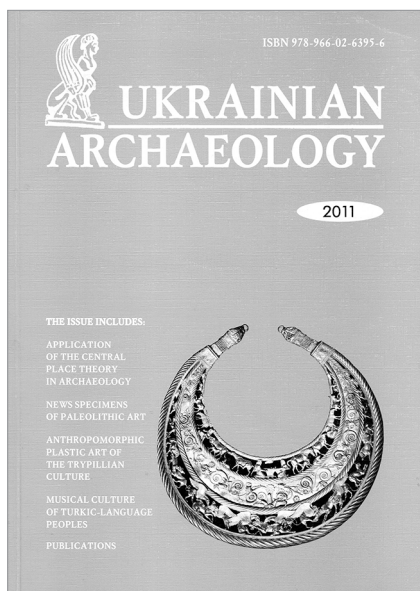

Мал. 66
Обкладинка другої частини монографії Тараса Ткачука «Знакові системи трипільсько-кукутенської культурно-історичної спільності (мальований посуд)». Вінниця. 2005 [285]

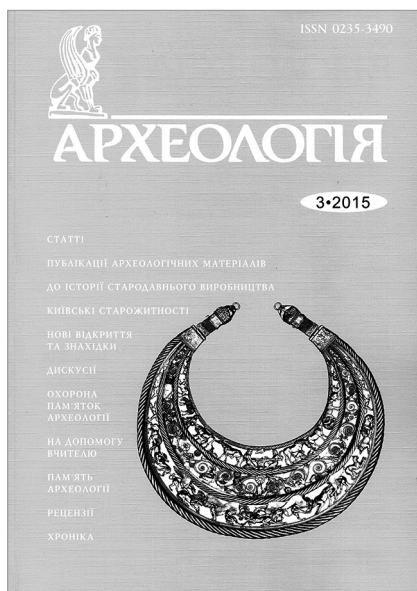
системам трипільсько-кукутенської культурно-історичної спільності, що побачила світ 2005 року (мал. 66) [284; 285].

Традиційно теми кераміки й гончарства порушувалися і в публікаціях на сторінках фахових періодичних видань. Аналіз джерел дозволив констатувати збільшення кількості статей з давньої кераміки. Не беручи до уваги статті, присвячені публікації матеріалів із розкопок, де кераміка не є предметом дослідження, нині можна визначити основні тематичні напрямки у виданнях:

- систематизація кераміки з окремих пам'яток чи територій, об'єднаних спільним культурно-історичним контекстом;
- уведення в науковий обіг музейних чи фондкових колекцій;
- технологія виготовлення, декорування, випалювання кераміки тощо;
- методика вивчення давньої кераміки й проведення експериментів;
- історіографічний огляд і критика;
- кераміка як джерело історичних реконструкцій.

1

2

Мал. 67

Обкладинки журналів «Українська археологія» та «Археологія»
(1 – англomовне видання, 2 – українськомовне видання). Київ. 2011 (1), 2015 (2) [441]

Розглянемо, для прикладу, зміст найдавнішого українського провідного в цій галузі періодичного видання «Археологія» (мал. 67). Огляд публікацій на його сторінках буде своєрідним індикатором для виявлення наукових інтересів дослідників давнього гончарства.

Для української археологічної керамології група публікацій, де описано матеріали, виявлені під час розкопок, є найбільш масовою. Пояснюється це тим, що перед дослідниками постає першочергове завдання повноцінного введення їх до наукового обігу й систематизації. Огляд випусків української «Археології» вказує на доволі значний відсоток таких публікацій. Більшість із них присвячено античній кераміці [12, с. 68-79; 16, с. 85-96; 106, с. 101-109; 117, с. 114-118; 151, с. 98-106; 152, с. 90-95; 183, с. 86-91; 189, с. 61-71; 307, с. 80-89; 326, с. 110-113; 330, с. 107-113], значно менше – гончарству енеоліту – бронзи [5, с. 18-30; 30, с. 3-16; 191, с. 134-143; 192, с. 13-26], скіфського часу [216, с. 36-50; 217, с. 22-37], черняхівської культури

[221, с. 126-130; 247, с. 80-87], ранньослов'янського часу [46, с. 34-46], давньоруської доби [43, с. 31-45; 278, с. 46-52; 280, с. 54-62] й постсередньовічного періоду [39, с. 91-108; 78, с. 20-27; 122, с. 92-98; 175, с. 57-64; 196, с. 55-63; 197, с. 91-96; 283, с. 60-69].

Друга за чисельністю група наукових статей присвячена введенню в науковий обіг збірок кераміки. Утім, і в цих публікаціях представлено лише античне гончарство з пам'яток Північного Причорномор'я й Середземномор'я [27, с. 80-86; 115, с. 25-32; 143, с. 78-87; 146, с. 68-76; 252, с. 70-78; 259, с. 51-61; 294, с. 75-82; 310, с. 77-83; 311, с. 79-83; 327, с. 73-79]. Наявність статей цього напрямку свідчить про зростаючий інтерес науковців до вивчення й перегляду давніх археологічних колекцій, що з тих чи інших причин не були введені до наукового обігу.

До третьої групи статей відносяться ті, де ставиться за мету вивчення технологічних процесів, пов'язаних із виготовленням кераміки. Такі роботи є нечисельними [48, с. 32-45; 154, с. 116-124; 245, с. 34-45; 309, с. 85-88; 320, с. 29-40; 328, с. 29-35], у зв'язку з обмеженою джерельною базою з даного питання.

Дещо менше представлені праці теоретичного й історіографічного спрямування. Зокрема, це стосується статей, в яких описано чи пропонуються методи роботи з давньою керамікою [57, с. 109-120; 102, с. 31-36; 187, с. 82-100], а також ті, в яких подано результати експериментальних досліджень [84, с. 70-79; 329, с. 118-122]. Незначну кількість статей становлять роботи історіографічного напрямку [50, с. 51-59; 171, с. 129-134; 319, с. 12-18] і рецензії [109, с. 137-141; 172, с. 129-130]. Насамкінець, обмаль статей присвячено можливостям кераміки як історичного джерела [26, с. 3-11; 56, с. 30-50; 267, с. 19-32].

Поданий огляд публікацій з проблематики археологічної кераміки на сторінках журналу *«Археологія»* свідчить про перевагу досліджень, в яких головна увага приділялася систематизації матеріалів і типологічним побудовам.

Отже, окреслений хронологічний період (2001–2016) у контексті загального розвитку української археологічної керамології був часом її остаточного академічного структурування. Цьому, зокрема, сприяло заснування Інституту керамології – відділення

Інституту народознавства НАН України. У цей час удвічі збільшилася кількість захищених дисертацій з проблематики давнього гончарства. Порівняно з 1991–2000 роками зростає кількість опублікованих монографічних досліджень, в яких чітко окреслено дослідницькі підходи до вивчення давньої кераміки.

Особливістю цього періоду також було збільшення кількості наукових конференцій з проблематики археологічної керамології, а також опублікування відповідних тематичних збірників. Аналіз розвитку археологічної керамології в Україні на цьому етапі засвідчує появу комплексного підходу до вивчення археологічної кераміки, завдяки якому можливості кераміки як історичного джерела вийшли за межі статистичних чи типологічних побудов.

2.3. ОСНОВНІ ДОСЛІДНИЦЬКІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КЕРАМІКИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Проведений історіографічний огляд вітчизняних видань і публікацій з проблематики археологічної керамології дозволяє виділити головні підходи дослідників до вивчення давньої кераміки й гончарства. Вони передбачають застосування різноманітних методів і методик, вибір яких цілком залежить від дослідницьких завдань.

Описовий підхід з'явився наприкінці XIX – на початку XX століття на етапі формування археологічної науки та керамології. На той час інтерпретація матеріалів базувалася на власному досвіді дослідника, тому була вкрай суб'єктивною. Для опису виробів використовували побутову лексику, за допомогою якої дослідник створював комплексну характеристику знахідок, сформовану за низкою візуальних ознак. Такими описами, наприклад, рясніли українські праці 1920–1930 років [див., наприклад: 140, с. 130-139; 141, с. 27-32]. Досить часто в наукових статтях під час опису кераміки траплялися такі терміни, як «вичеревок», «пипті», кераміка характеризується як «гарна» або «груба», «тубільна» тощо. Багато термінів, що з'явилися завдяки цьому підходу, настільки прижилися в археологічному середовищі, що використовуються й нині: «гусеничний», «гребінчастий» штамп, «перлини» й т. п. Цей підхід, хоча і в дещо модернізованому вигляді, існує в сучасних публікаціях українських дослідників і є фактично одним із домінуючих.

На підставі такого підходу виокремлюють морфологічні (форма, колір, орнамент) і деякі техніко-технологічні ознаки (домішки, способи формування тощо) давньої кераміки. Його застосування є цілком виправданим у роботі з великими колекціями кераміки, їх групуванні й формуванні джерельної бази для подальших досліджень. Наприклад, застосування цього підходу широко використовується на етапах підготовки звітної документації проведених археологічних досліджень.

Завдяки візуальному спостереженню, кераміку спочатку групують і класифікують відповідно до основних категорій, притаманних пам'ятці. Далі кожену категорію розглядають окремо й додатково розподіляють на групи й підгрупи (відповідно до формувальної маси, форми тощо) в контексті вже існуючих типологій. Головним недоліком такого підходу є те, що інтерпретація знахідок і їх опис нерідко носять суб'єктивний характер [243, с. 135; 67, с. 46].

Формалізовані підходи. На відміну від попереднього підходу, формалізація дає можливість перевірити систему доказів і, якщо вона не викликає заперечень, прийняти її висновки. Чітко викладена методика обробки й систематизації матеріалу дозволяє залучати оброблені дані для вирішення історичних завдань [222, с. 27]. Тому дослідники застосовують формально-класифікаційний й формально-типологічний підходи. Їх використання передбачає аналіз і систематизацію кераміки за певними критеріями, завдяки чому можна провести порівняльний аналіз виділених груп. Позитивною рисою даного підходу є прагнення до деталізації, постійний пошук нових методів вивчення об'єкта й формальна перевірка результатів класифікації. Завдяки широкому застосуванню комп'ютерних програм і баз даних, формалізовані підходи й нині успішно використовують багато керамологів і археологів [222; 203, с. 33-47].

Семантико-технологічний підхід нині передбачає вивчення історичних закономірностей розвитку декорування кераміки у взаємозв'язку з технологічними особливостями її виготовлення. Для цього необхідним є комплекс спеціальних досліджень, у тому числі експериментальних. Цей підхід знаходиться на межі сфери інтересів історичної семантики й історичної технології. Семантико-технологічний підхід дозволяє під іншим кутом зору поглянути на розвиток закономірностей технології гончарного виробництва, яка зумовлена не тільки еволюційним удосконаленням навичок майстрів, а й змінами в системі світогляду [111, с. 40-42; 114; 348, с. 33-38, 173-200].

Етноархеологічний підхід полягає у використанні даних етнографії для культурно-історичної інтерпретації археологічних джерел. Зібрані матеріали традиційного гончарства різних регіонів світу допомагають з'ясувати чимало аспектів цього ремесла в давніх

культурах. Принципи цього дослідницького підходу задекларовані одним із ідеологів «*нової археології*» Льюїсом Бінфордом в англо-американській археології середини ХХ століття [433, р. 393-394, 399, 405]. Для вивчення гончарства в завдання етноархеології входить археологічний експеримент і порівняння з «*живою*» гончарською традицією. Його особливістю є орієнтація на завдання археологічної реконструкції. В Україні цей підхід набув самобутніх рис, наприклад у сфері залучення народної термінології та її комплексного аналізу для вивчення гончарства доби козацтва [125].

Історико-культурний підхід. На думку багатьох дослідників, найбільш перспективним для вивчення давньої кераміки й гончарства є історико-культурний підхід, принципи якого викладені Олександром Бобринським. Формування цього підходу, який розглядає гончарство й кераміку як особливі джерела історичної інформації, припадає на кінець 1950-х – 1970-ті роки. Його остаточне утвердження відбулося до 1978 року й пов'язане з виходом у світ монографії Олександра Бобринського «*Гончарство Восточной Европы. Источники и методы изучения*» [20]. Суть історико-культурного підходу полягає в тому, що кераміка розглядається не як окремий матеріальний предмет, який повинен бути описаний і вивчений усіма доступними засобами, а як закономірний результат діяльності гончаря. Мета такого підходу – повна або ж часткова реконструкція процесів виготовлення кераміки. У зв'язку з цим, Олександр Бобринському довелося відмовитися від традиційних для археології понять «*тип*» та «*ознака*» й замінити їх змістовнішими поняттями «*культурні традиції*» та «*навички праці*» гончарів. Саме ж поняття «*історико-культурний підхід*» щодо вивчення кераміки оформилося не відразу, а лише до 2000 року.

Після 1978 року цей напрямок досліджень продовжував розвиватися здебільшого зусиллями самого Олександра Бобринського та його учнів, переважно в російській археологічній керамології [313, с. 61-68; 316, с. 13-34]. В Україні до праць, в яких застосовуються принципи історико-культурного підходу, можна зарахувати дослідження керамологів Анатолія Щербаня, Анатолія Гейка й Антоніни Денисової (Косаревої), що стажувалися в Лабораторії «*Історія кераміки*» Інституту археології РАН.

Важливим етапом впровадження цього підходу стала книга Олександра Бобринського *«Гончарные мастерские и горны Восточной Европы (по материалам II–V вв. н. э.)»*, опублікована 1991 року [19] й велика узагальнююча стаття *«Гончарная технология как объект историко-культурного изучения»*, яка побачила світ 1999 року [18, с. 5-109]. Положення історико-культурного підходу розглядалися також і в інших публікаціях з питань історії гончарства й джерелознавства кераміки, але здебільшого в російських виданнях.

Наведений огляд головних дослідницьких підходів дозволяє вести мову про існування більш-менш чітко окреслених й історично сформованих завдань у роботі з археологічною керамікою.

2.4. НАУКОВІ ФОРУМИ ДОСЛІДНИКІВ ДАВНЬОЇ КЕРАМІКИ Й ГОНЧАРСТВА

Існування сталого інтересу до вивчення давньої кераміки й серед археологічної спільноти України, з одного боку, й існування академічної установи, що спеціалізується винятково на вивченні гончарства – з іншого, призвело до поступової консолідації дослідницьких зусиль учених. Результатом цього явища стала організація й проведення на базі Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України та Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному наукових семінарів, симпозіумів, конгресів, головними темами яких стали археологічна кераміка й давнє гончарство України. Ці ініціативи знайшли підтримку в Інституті археології НАН України (мал. 68), а також в наукових установах та інших провідних вищих навчальних закладах України.

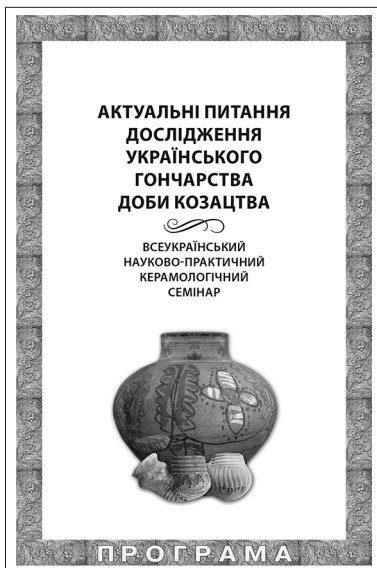

Мал. 68
Емблема Інституту археології НАН України.
Київ [442]

2.4.1. Семінари, симпозиуми, конгрес, конференції

Першим спеціалізованим науковим форумом із проблематики археологічної керамології став Всеукраїнський науково-практичний керамологічний семінар «Актуальні питання дослідження українського гончарства доби козацтва», що відбувся 29-30 травня 2007 року (мал. 69). Метою семінару було з'ясування й обговорення актуальних питань дослідження українського гончарства доби українського козацтва, пошук оптимальних шляхів їх вирішення. Відповідно до поставленої мети, наукові напрямки роботи були такими: кераміка доби козацтва як історичне джерело й застосування спеціальних методів її дослідження; асортимент й атрибуція гончарних виробів доби козацтва; гончарська термінологія в дослідженнях про українське гончарство доби козацтва. Участь у роботі семінару, окрім співробітників Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України й Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, взяли фахівці з Інституту археології НАН України (Лариса Виногородська, Леся Чміль), співробітники пам'яткоохоронних установ із Харкова (Ірина Голубева) і Черкас (Дмитро Куштан) (мал. 70). Тематика доповідей охоплювала теоретичні аспекти дослідження кераміки доби козацтва, а також результати практичного вивчення асортименту глиняних виробів, їх хронології й питання, пов'язані з виробничим процесом. Результати роботи семінару подано в національному науковому щорічнику «Українська керамологія» (2011) [295].

2008 року (28-30 травня) було проведено масштабний Міжнародний науково-практичний керамологічний семінар на тему «Експеримент у сучасній керамології: шлях до наукової істини чи профанація наукових знань» (мал. 71, 72) [див., наприклад: 179; 237, с. 13-63; 314, с. 178-181]. Метою цього наукового заходу стало визначення сфери використання й застосування експерименту в сучасних керамологічних дослідженнях, а також з'ясування можливостей спеціальних методів дослідження давнього гончарства. Серед наукових напрямків роботи семінару – питання, пов'язані з історією й сучасним станом експериментів у керамології; розкриття нових здобутків у використанні експериментів для керамологічних

Мал. 69
Обкладинка програми
Всеукраїнського
науково-практичного
керамологічного семінару
«АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО
ГОНЧАРСТВА ДОБИ КОЗАЦТВА».
Опішне, Полтавщина. 2007 [295]

Мал. 70
Робочі моменти Всеукраїнського науково-практичного керамологічного семінару
«АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ГОНЧАРСТВА ДОБИ КОЗАЦТВА» (1-2).
Опішне, Полтавщина. 2007. Фото Олеса Пошивайла (2) [295, с. 14]

досліджень; виявлення суперечливих аспектів експериментальних студій та їх перехресна перевірка; огляд сучасних спеціальних методів дослідження історичної кераміки [179, с. 3]. Участь у роботі форуму взяли провідні представники археологічної керамології України й Російської Федерації: співробітники Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України й Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (Анатолій Гейко, Оксана Коваленко, Богдан Пошивайло, Олесь Пошивайло, Костянтин Рахно, Валентина Троцька, Анатолій Щербань), співробітники Інституту археології НАН України (Ігор Готун, Андрій Петраускас), фахівці з Інституту археології РАН (Олександр Бобринський, Юрій Цетлін) та Інституту історії й археології Поволжя (Ірина Васильєва, Наталя Салугіна), а також співробітники пам'яткоохоронних і музейних установ Харкова, вищих навчальних закладів Львова

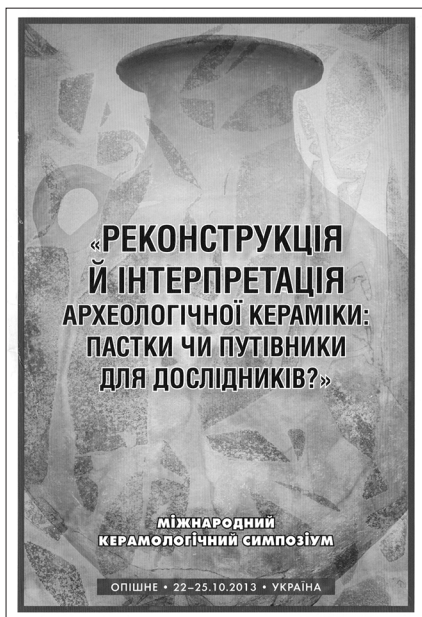
Мал. 71

Учасники Міжнародного науково-практичного керамологічного семінару «Експеримент у сучасній керамології: шлях до наукової істини чи профанація наукових знань». Опішне, Полтавщина. 2008. Фото Богдана Пошивайла [237, с. 14-15]

й міст Російської Федерації [179; 237, с. 14-16]. Матеріали конференції були витримані в рамках заявлених напрямків роботи й представляли теоретичні та практичні сторони керамологічних експериментів. Результати роботи семінару опубліковано окремим томом у щорічнику «Українська керамологія» (2013) [296].

Наступним спеціалізованим науковим заходом був Міжнародний керамологічний симпозіум «Декор глиняних виробів: історія, технологія, функції», що відбувся 16-19 жовтня 2012 року в Опішному (мал. 73). Мета його проведення полягала в з'ясуванні історії, технології й функції декорування глиняних виробів в Україні та світі. Наукові напрямки роботи симпозіуму сформуливали проблематику з теоретичних і практичних складових вивчення декору на кераміці, у тому числі й археологічній. Про це свідчить, передусім, чимала кількість доповідей дослідників археологічної кераміки. Декорування посуду доби бронзи було проаналізовано у виступах Віталія Отроценка, Вадима Артюха, Анастасії Корохіної й Сергія Татарінова; опис орнаменталії виробів раннього залізного віку розглядався в доповідях Ірини Шрамко й Анатолія Гейка, пізньоантичного часу – у виступах Анатолія Гейка, Романа Рейди й Володимира Власова; приклади орнаменталії виробів середньовіччя були презентовані в доповідях Ігоря Возного, Ольги Шарганової, Валентини Троцької, Віктора Приймака, Ірини Козир і Тараса Ткачука; у доповідях Лесі Чміль, Оксани Коваленко, Романа Лугового й Лариси Виноградської увага приділялася кераміці козацької доби [177].

22-25 жовтня 2013 року відбувся Міжнародний керамологічний симпозіум «Реконструкція й інтерпретація археологічної кераміки: пастки чи путівники для дослідників?» (мал. 74). Він також відбувся у Опішному й зібрав фахівців з України, Німеччини, Російської Федерації й Республіки Азербайджан. У ньому взяли участь представники Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, Інституту археології НАН України, Кримського філіалу Інституту археології НАН України, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАН України, Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, Львівського музею історії

Мал. 72

Обкладинка програми

Міжнародного науково-практичного
керамологічного семінару
«Експеримент у сучасній керамології:
шлях до наукової істини
чи профанація наукових знань».
Опішне, Полтавщина. 2008 [179]

Мал. 73

Обкладинка програми

Міжнародного керамологічного симпозиуму
«Декор глиняних виробів: історія, технологія,
функції». Опішне, Полтавщина. 2012 [177]

Мал. 74

Обкладинка програми

Міжнародного керамологічного симпозиуму
«Реконструкція й інтерпретація
археологічної кераміки: пастки чи путівники
для дослідників?». Опішне, Полтавщина. 2013
[178]

релігії, Харківського історичного музею, Музею історії Десятинної церкви, а також співробітники пам'яткоохоронних служб з Полтави й Миколаєва. Були присутні фахівці з Німецького археологічного інституту, Гянджівського відділення НАН Республіки Азербайджан, Далекосхідного відділення РАН, Сибірського відділення РАН, а також кількох вищих навчальних закладів Російської Федерації й України. Головною метою симпозіуму було обговорення проблем і перспектив досліджень, пов'язаних з археологічною керамікою. Основна проблематика симпозіуму була досить об'ємною: розглядалися питання історії вивчення, технології, реконструкції й інтерпретації, застосування сучасних наукових методів для вивчення давньої кераміки. Увага концентрувалася на функціях глиняних виробів та їх можливостях як історичного джерела [178]. На симпозіумі було заявлено 31 доповідь, в яких розглядалися проблемні аспекти гончарства від доби енеоліту до XVIII століття. У рамках заходу відбулися круглі столи за такими напрямками: *«Методи природничих наук у вивченні кераміки»* [модератори: Людмила Мильнікова (Російська Федерація) й Ердмуте Шульце (Німеччина)]; *«Кераміка як об'єкт етноархеологічного дослідження»* [модератор: Лариса Татаурова (Російська Федерація)]; *«Трипільська кераміка: світовий феномен чи політико-бізнесова кон'юнктура?»* [модератори: Віталій Отрошенко й Анатолій Гейко (Україна)].

2015 року археологічна тематика була представлена в доповідях Національного конгресу українських керамологів *«Українська керамологія в контексті викликів XXI століття»* (мал. 75) [185], що відбувся 22-24 вересня в Опішному. Ініціаторами проведення цього наукового заходу були Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАН України й Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному. Співорганізаторами виступили Інститут археології НАН України, Інститут народознавства НАН України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, Львівська національна академія мистецтв, Національний технічний університет *«Харківський політехнічний інститут»*, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАН України, Національний центр народної культури *«Музей Івана Гончара»* (мал. 76).

Мал. 75
Обкладинка програми
Національного конгресу
українських керамологів
«Українська керамологія
в контексті викликів
XXI століття».
Опішне, Полтавщина. 2015 [185]

Метою проведення цього заходу стало з'ясування ролі й місця української керамології в сучасному науковому просторі й заснування громадської організації «Конгрес українських керамологів». Проблематика наукових доповідей лежала в руслі огляду історіографії та історії керамологічних досліджень в Україні, використанні сучасних методів у роботі з керамікою, а також інших питань теоретичного й практичного спрямування.

На одному із секційних засідань було заслухано 25 доповідей з проблематики археологічної керамології співробітників Інституту керамології – відділення Інститут народознавства НАН України, Інституту археології НАН України, Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, Національного музею історії України, Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, Львівського музею історії релігії, Харківського історичного музею й Харківської державної академії культури. Доповіді охоплювали практично всі археологічні епохи, у матеріальній культурі яких була

Мал. 76

Учасники Національного конгресу українських керамологів
«Українська керамологія в контексті викликів XXI століття». Опішне, Полтавщина. 2015.
Фото Тараса Пошивайла

кераміка. Розглядалися питання вивчення декору (Віталій Отрошенко, Надія Гаврилюк і Микола Тимченко, Анатолій Щербань, Вадим Артюх); інтерпретація археологічної кераміки (Анастасія Корохіна, Костянтин Пеляшенко, Вадим Майко, Ольга Буравчук, Роман Луговий і Оксана Коваленко, Олексій Дудко, Марина Дараган), а також доповіді, присвячені історіографії, методиці вивчення й зберігання кераміки (Олена Оногда, Леся Чміль, Юрій Пуголовок, Оксана Коваленко, Вікторія Котенко, Анатолій Гейко, Віктор Верещака, Валентина Троцька, Ганна Шиянова, Тетяна Солов'ян, Світлана Пошивайло).

Окрім наукових форумів, що відбувалися на базі Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України та Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, в Україні відбулося кілька представницьких наукових заходів, де питання вивчення археологічної кераміки теж було одним із пріоритетних.

Зокрема, варто відзначити проведення тематичного наукового семінару «*Виробництво кераміки у Східній Європі: пізньоримський час – раннє середньовіччя – новий час*», що відбувся 17-19 вересня 2012 року в с. Війтенки, що в Харківщині (мал. 77). Його організаторами були Німецько-Слов'янська експедиція (Харківський національний університет імені Василя Каразіна та Євроазіатський відділ Німецького археологічного інституту). Поштовхом до проведення семінару за такою тематикою стало відкриття кількох гончарних горнів на поселенні Війтенки I, а також цілеспрямоване вивчення черняхівської кераміки з цього поселення й прилеглого могильника. Напрямок роботи конференції був тісно пов'язаний зі спільним науковим проектом українських і німецьких фахівців «*Гончарна кераміка черняхівської культури. Місце її виробництва у Війтенках біля Харкова*» («*Die Drehscheibenkeramik der Černjachov-Kultur. Produktionsstätte in Vojtenki bei Charkiv*»). Частиною цього проекту були також і керамологічні дослідження [444].

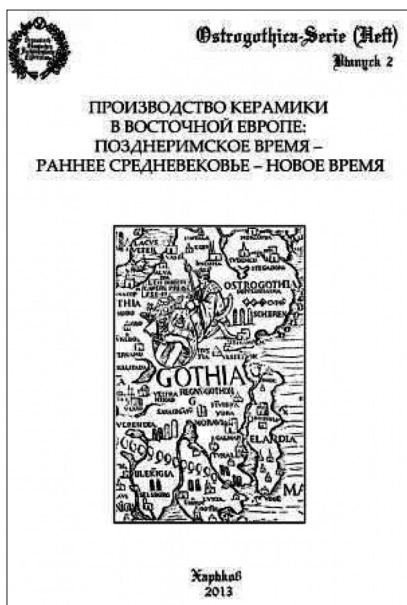

Мал. 77

Учасники наукового семінару «*Виробництво кераміки у Східній Європі: пізньоримський час – раннє середньовіччя – новий час*». Війтенки, Харківщина. 17-19.09.2012 [246]

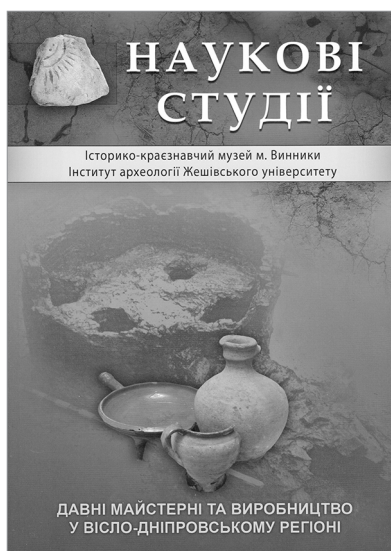
Учасники семінару з'ясовували питання, пов'язані з особливостями конструкції гончарних горнів (Мортен Хегевіш, Олег Петраускас, Денис Козак, Тарас Мілян, Олег Осаульчук, Ігор Готун, Олександр Коваль, Андрій Антонов, Анатолій Гейко, Роман Рейда, Сергій Сапегін, Ердмуте Шультце, Михайло Любичев, Ярослав Володарець-Урбанович, Ірина Голубева), методикою дослідження горнів (Володимир Колода), черняхівською керамікою, у тому числі й із заповнення горнів (Борис Магомедов, Дмитро Тесленко, Мар'яна Авраменко, Дмитро Філатов), організацією комплексного вивчення виробничих споруд (Олег Петраускас, Денис Козак, Тарас Мілян, Олег Осаульчук), геомагнітним вивченням пам'яток черняхівської культури (Ксенія Бондар, Сергій Діденко). За результатами роботи семінару було опубліковано наукові статті в другому випуску серії «*Ostrogothica-Serie (Heft)*» (мал. 78) [246].

Дослідження з проблематики археологічної керамології були широко представлені на Міжнародному науковому семінарі 27-28

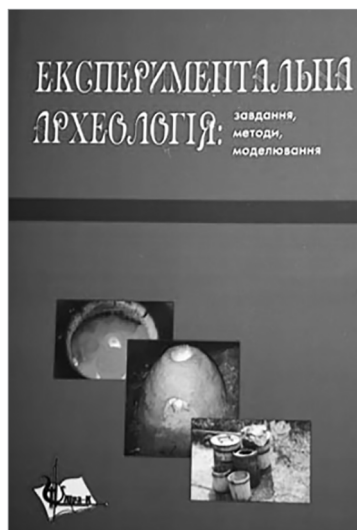

Мал. 78
Обкладинка збірника
«Производство керамики
в Восточной Европе:
позднеримское время –
раннее средневековье –
новое время».
Харків. 2013 [246]

листопада 2014 року в м. Винники Львівської області, присвяченому давнім майстерням і виробництву у Вісло-Дніпровському регіоні. За його матеріалами було опубліковано черговий збірник «Наукових студій» – спільне видання Історико-краснзавчого музею (Винники, Україна) й Інституту археології Жешувського університету (Польща) (мал. 79). Більшість статей містили інформацію про випалювальні споруди від скіфського часу до доби козацтва. Серед них – публікації Анатолія Гейка, Романа Миська, Марини Ягодинської, Сергія Панишка, Лесі Чміль і Наталі Хамайко. Лише праця Ярослава Володарець-Урбановича була з проблем методики дослідження давньої кераміки [184].

Мал. 79
Обкладинка 8 випуску збірника
«Наукові студії. Давні майстерні
та виробництво у Вісло-Дніпровському
регіоні». Винники, Львів. 2015 [184]

Мал. 80
Обкладинка збірника
«Експериментальна археологія:
завдання, методи, моделювання».
Київ. 2011 [103]

В останні роки в Україні набули поширення експериментальна археологія й археологічні реконструкції. Свідченням цього є періодичне проведення тематичних конференцій. Окрім зазначеного вище міжнародного заходу, присвяченого винятково давній кераміці, що відбувся в Опішному, в Україні було проведено кілька міжнародних наукових конференцій, де заодно з іншими темами були доповіді з проблематики давнього гончарства.

2009 року відбувся Міжнародний науково-практичний польовий семінар із питань експериментальної археології *«Експериментальна археологія: завдання, методика, моделювання»* (м. Коростень Житомирської області). Серед 18 представлених доповідей 4 стосувалися експериментальних досліджень давньої кераміки [220, с. 132-134]. За матеріалами семінару 2011 року світ побачив збірник *«Експериментальна археологія: завдання, методи, моделювання»* (мал. 80) [103].

Схожі за тематикою міжнародні наукові конференції відбулися і в м. Комсомольськ (з 2016 – м. Горішні Плавні), що в Полтавщині, організовані Інститутом археології НАН України та місцевими музейними закладами. Нині відбулися три подібні заходи: 2011 року – перша конференція *«Проблеми реконструкції за археологічними джерелами: житло, одяг, зброя, ремесло»*; 2014 року – друга конференція з такою ж назвою; 2016 року – III Міжнародна науково-практична конференція, однак із дещо зміненою назвою – *«Експеримент в археології: житло, одяг, зброя, ремесло (від доби бронзи до козаччини)»*. Результати перших двох наукових заходів опубліковано в серії видань *«Археологія і давня історія України»* [7; 9].

Систематичне проведення таких заходів свідчить про розвиток і сталие наукове зацікавлення проблемами археологічної керамології в Україні. Цьому сприяло академічне структурування керамології в Україні, виділення її в самостійну наукову дисципліну й поява серед наукової спільноти України молодих дослідників археологічної кераміки. Такі наукові форуми й опубліковані на їх основі тематичні збірники свідчать, що кераміка досліджувалася значно активніше, порівняно з іншими категоріями викопних матеріалів.

2.4.2. Товариства дослідників кераміки.

Національний конкурс публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні «KeGoKe»

Об'єднання дослідників кераміки в наукові товариства чи групи є прикметною особливістю археологічної керамології у Європі й Америці. В Україні ці процеси не набули такого поширення [240]. До 2016 року не функціонувало жодного наукового товариства чи дослідницької групи, метою якої було б дослідження винятково археологічної кераміки, однак спроби створення такої організації все ж мали місце. Так, 2000 року на базі Національного-музею заповідника українського гончарства в Опішному було засновано Українське керамічне товариство (УКТ) (мал. 81: 1), проте вивченням археологічної кераміки воно займалося поверхово. Головна його увага зосереджувалася на збереженні, вивченні й популяризації етнографічної, художньої й технічної кераміки [243, с. 258]. Натомість, залучених до цього проекту представників археологічної керамології було обмаль.

Мал. 81

Обкладинки статутів Українського керамічного товариства (УКТ) (1), громадської організації «Конгрес українських керамологів» (КУК) (2). Опішне, Полтавщина. 2000 (1), 2015 (2) [270]

Однією з головних подій Національного конгресу українських керамологів «Українська керамологія в контексті викликів XXI століття», що відбувся 22-24 вересня 2015 року в Опішному, стало заснування громадської організації «Конгрес українських керамологів (КУК)» (мал. 81: 2). Провідною метою його діяльності задекларовано об'єднання дослідницьких зусиль учених, спрямованих на збереження, вивчення й популяризацію гончарської спадщини України, розвиток міжнародного співробітництва тощо [270, с. 5]. Відтак у структурі цієї організації утворилися профільні секції, зокрема секція «Археологічна керамологія», за напрямками наукових студій [270, с. 12]. Заснування організації стало важливим кроком для консолідації дослідників кераміки, у тому числі й археологічної. До речі, існування подібних товариств є характерною особливістю європейської археологічної керамології, починаючи від середини XX століття.

Завершуючи огляд періоду між 2000 і 2016 роками, варто згадати й про заснування Інститутом керамології – відділенням Інституту народознавства НАН України й Національним музеєм-

Мал. 82
Обкладинка видання
«X Національний конкурс
публікацій на теми керамології,
гончарства, кераміки в Україні
(за публікаціями 2013 року)
«KeGoKe-2016».
Опішне, Полтавщина. 2016 [98]

Мал. 83

Переможці X Національного конкурсу публікацій
на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні
(за публікаціями 2013 року) «KeToKe-2016».

Опішне, Полтавщина. 2016. Фото Тараса Пошивайла

Мал. 84

Видання номінантів X Національного конкурсу публікацій
на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні
(за публікаціями 2013 року) «KeToKe-2016».

Опішне, Полтавщина. 2016. Фото Тараса Пошивайла

заповідником українського гончарства в Опішному Національного конкурсу публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні – «КеГоКе» (мал. 82). На пострадянському просторі такий конкурс наукових робіт, об'єднаних тематикою гончарства, явище виняткове й унікальне. Головною його метою є визначення рейтингу публікацій в Україні з даної проблематики, заохочення дослідників до активного вивчення вітчизняного й світового гончарства, а також до започаткування й участі в керамологічних дискусіях, написанні розлогих рецензій і критичних статей, заохочення популяризації знань про давнє й сучасне гончарство [243, с. 282]. Ці заходи відбуваються з 2007 року. Відтоді проведено вже 10 конкурсів (мал. 83) [98].

Конкурс проводиться в десяти номінаціях, серед яких визначаються краща монографія, кращий альбом, краща наукова стаття тощо (мал. 84). Для їх оцінювання й визначення рейтингу розроблено спеціальні критерії, якими керуються члени Національної експертної керамологічної ради, до якої входять також провідні вітчизняні представники археологічної керамології.

2.5. СУЧАСНІ ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ З ПРОБЛЕМАТИКИ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КЕРАМОЛОГІЇ

Однією з характерних особливостей європейської археологічної керамології є заснування й функціонування спеціалізованих друкованих органів тематичного спрямування. Це завжди було ключовим напрямком розвитку дисципліни в середовищі дослідників давньої кераміки. Наприклад, англійське товариство з вивчення середньовічної кераміки (MPRG) з 1977 року видає спеціалізований науковий журнал *«Medieval Ceramics»*. Схожі видання існують і в інших європейських країнах.

В Україні довгий час публікації з проблематики археологічної кераміки друкувалися на сторінках головного археологічного видання країни *«Археологія»*. Свій початок журнал бере від однойменних видань: щорічника, що видавався впродовж 1947–1970 років (24 томи), та щоквартальника (1971–1988) (64 випуски). Сучасний формат видання отримало 1989 року. Нині журнал виходить у світ чотири рази на рік. На його сторінках розглядаються питання, пов'язані з проблемами археології й давньої історії України, а також історії вітчизняної археологічної науки, публікуються матеріали розкопок тощо. Упродовж останнього десятиліття окремі номери журналу об'єднано певними темами.

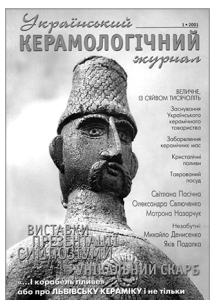
Іншим виданням Інституту археології НАН України є наукова серія *«Археологія і давня історія України»*, заснована 2009 року. Нині опубліковано 21 випуск і 1 спецвипуск. Загалом, за своїм наповненням це видання схоже на журнал *«Археологія»*. Однак, якщо *«Археологія»* – це своєрідний дайджест, що відображає загальні тенденції й наукові напрямки розвитку археології в Україні, то кожен випуск журналу *«Археологія і давня історія України»* від початку свого заснування присвячений певній тематиці, епосі. Важливими стали систематичні публікації наукових фондів Інституту археології НАН України. Проте, як і у випадку з попереднім виданням, кераміка на його

сторінках публікувалася лише оглядово, так і не ставши темою окремого випуску.

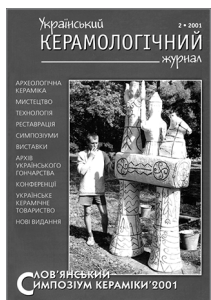
Заснувати спеціалізоване видання, спрямоване на дослідження гончарства, було вирішено на початку 1990-х років на базі Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному. 1993 року вийшла друком перша книга національного культурологічного щорічника «Українське гончарство». Упродовж 1993–1999 років світ побачили чотири книги цього видання. Якщо в першому збірнику були статті й матеріали конференцій попередніх років, то в наступних трьох книгах опубліковано сучасні статті, помітне місце відведено археологічній кераміці (мал. 85) [297; 298; 299]. Утім, тематика останніх трьох щорічників не відрізнялася

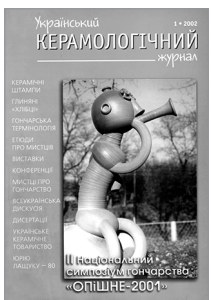
Мал. 85
Обкладинки національних культурологічних щорічників «Українське гончарство». Кн. 2 (1), 3 (2), 4 (3). Опішне, Полтавщина. 1995 (1), 1996 (2), 1999 (3) [297; 298; 299]

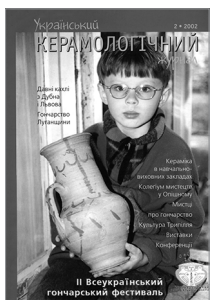
1

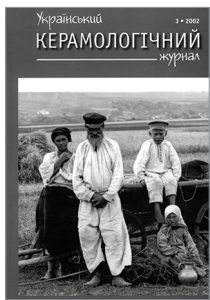
2

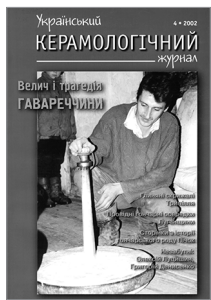
3

4

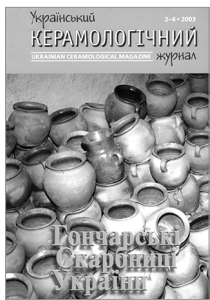
5

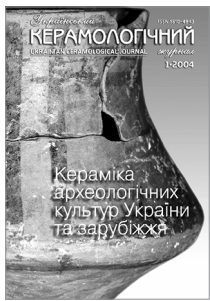
6

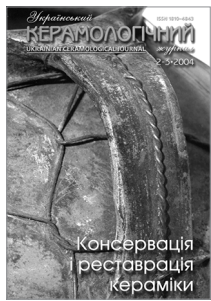
7

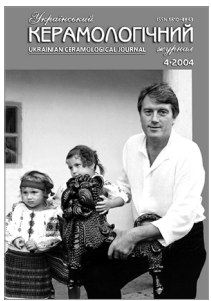
8

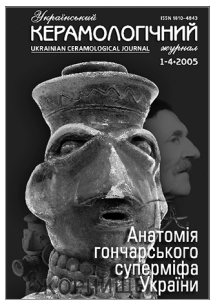
9

10

11

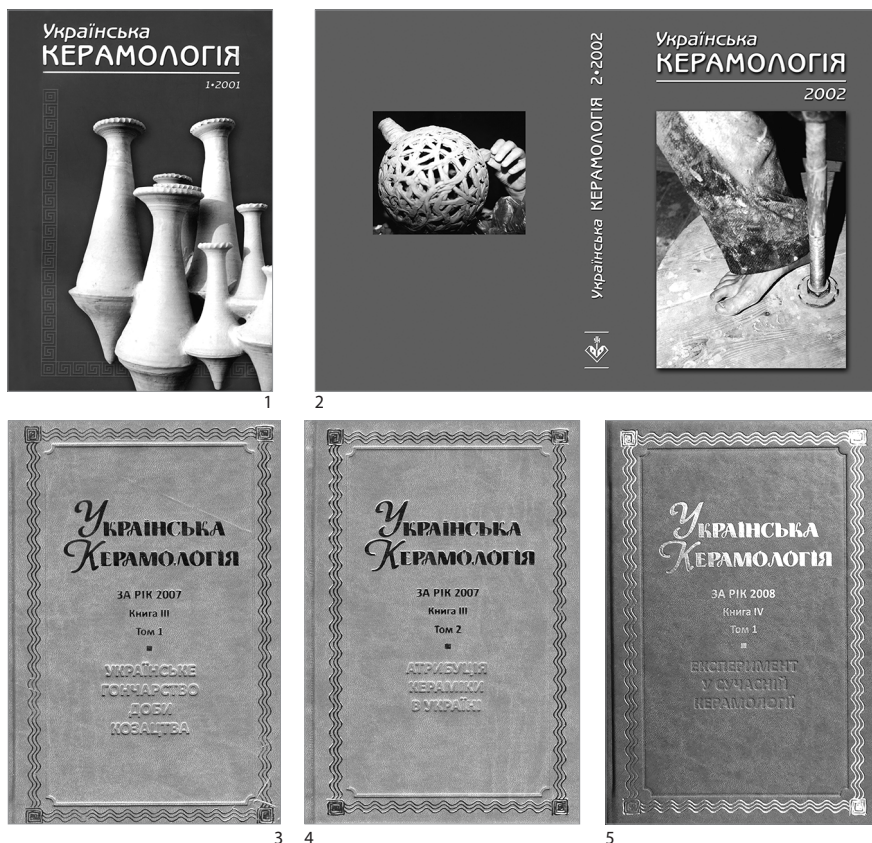
12

Мал. 86
Обкладинки національного наукового «Українського керамологічного журналу» (1-12).
Опішне, Полтавщина.
2001, №1 (1), 2 (2); 2002, №1 (3), 2 (4), 3 (5), 4 (6);
2003, №1 (7), 2-4 (8); 2004, №1 (9), 2-3 (10), 4 (11); 2005, №1-4 (12)
[301; 302; 303]

від першого. Провідне місце належало публікаціям археологічних матеріалів давньоруського часу й доби козацтва, у меншій мірі – раннього залізного віку. Однак за своє недовге існування *«Українське гончарство»* стало помітним виданням в українській академічній науці, на що вказували Олександр Бобринський і Олесь Пошивайло [243, с. 225].

2001 року на зміну *«Українському гончарству»* прийшли інші видання, що стали офіційними друкованими органами Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України та Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному. Це, насамперед, науковий часопис *«Український керамологічний журнал»*, на сторінках якого друкувалися статті археологічного, мистецтвознавчого, етнографічного й інших напрямків (мал. 86). Упродовж 2001–2005 років побачили світ 18 номерів. Поява такого орієнтованого винятково на керамологію журналу сприяла подальшому розвитку цієї наукової дисципліни в Україні. На його сторінках публікувалися звідомлення про археологічні й етнографічні експедиції, матеріали фондових збірок і нових польових досліджень, розглядалися питання керамологічної термінології. В окрему рубрику було винесено статті про давнє чужоземне гончарство. Важливо, що, крім статей, у випусках часопису опубліковано розширені анотації на нові видання з археологічної керамології [301; 302; 302]. Особливістю цього видання стала тематична направленість окремих номерів на питаннях давньої кераміки і гончарства.

Іншим друкованим виданням Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України й Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, що також видається з 2001 року, став національний науковий щорічник *«Українська керамологія»* (мал. 87). На відміну від попередніх, це видання більш ґрунтовне за своєю структурою й наповненням. У ньому подано великі за обсягом статті з керамологічної проблематики, матеріали конференцій та архівні джерела. Якщо перша книга щорічника (1/2001) за своєю структурою і змістом нагадувала *«Український керамологічний журнал»* [301], то в другій (2/2002) уже публікувалися матеріали конференцій [302]. Наступні випуски *«Української керамології»* за 2007 рік відображали

Мал. 87

Обкладинки національних наукових щорічників «Українська керамологія» (1-5).
Опішне, Полтавщина. 2001 (1), 2002 (2), 2011 (3), 2011 (4), 2013 (5) [296]

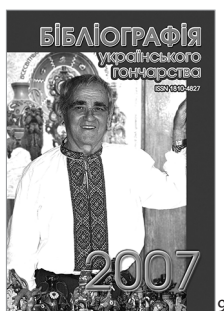
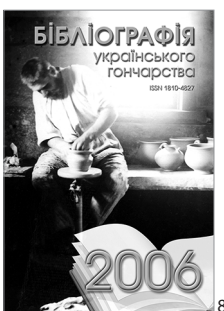
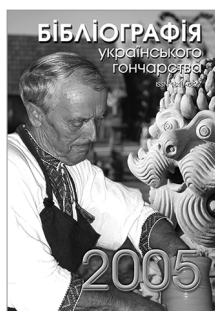
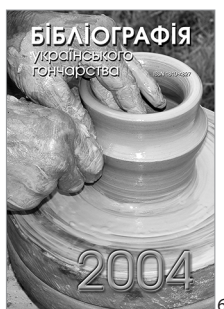
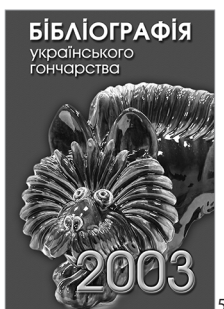
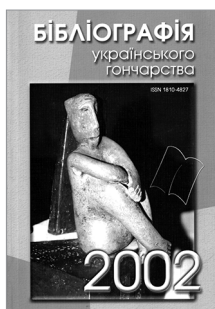
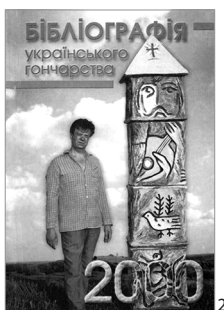
тематичну спрямованість наукових форумів, що відбувалися в Опішному. Серед них варто згадати том з проблематики українського гончарства доби козацтва, на сторінках якого проаналізовано питання, пов'язані з хронологією, типологією, виробництвом і поширенням посуду XV–XVIII століть [295]. Інший том «Української керамології» за 2007 рік було присвячено надзвичайно актуальній темі атрибуції кераміки в Україні, на сторінках якого, зокрема, порушено важливі

питання опису археологічної кераміки й можливості застосування універсальної системи для цього [63, с. 246-249; 126, с. 131-139; 233, с. 250-253; 293, с. 254-266].

Найбільш фундаментальним із перелічених збірників є перший том четвертої книги щорічника *«Українська керамологія»* з проблематики експериментальних досліджень у керамології. Його основу склали матеріали Міжнародного науково-практичного керамологічного семінару *«Експеримент у сучасній керамології: шлях до наукової істини чи профанація наукових знань?»*. Щорічник приурочено пам'яті видатного керамолога, доктора історичних наук, професора Олександра Бобринського. Структура збірника відзначається логічністю й витриманістю. Більшість статей (19) становлять матеріали й дослідження, заслухані під час роботи семінару, решта – студії з археологічної керамології українських і російських авторів (9).

Чимала кількість матеріалів презентувала практичну сторону керамологічних експериментів і спеціальних методів вивчення давньої кераміки. До таких робіт належать статті Олександра Бобринського, Ірини Васильєвої й Наталі Салугіної, Ігоря Готуна, Олександра Коваля й Андрія Петраускаса, Анатолія Гейка, Катерини Дубовцевої, Олександр Кушнір, Віталія Кушніра, Анатолія Щербаня, Богдана Пошивайла, Валентини Троцької, Ольги Шарганової, Ольги Школьної. Значно менше представлено праці теоретичного спрямування – це статті Юрія Цетліна, Оксани Коваленко, Ірини Калініної, Рустама Сінгатуліна. Інші наукові публікації присвячено різноманітним аспектам вивчення археологічної кераміки й давнього гончарства на теренах Європи. Варто відзначити, що в збірнику вперше у вітчизняній історіографії комплексно розглянуто питання наукового експерименту в археологічній керамології. Завдяки вдалому поєднанню матеріалів з досліджень пам'яток різних часів, стало можливим об'єктивно з'ясувати значення наукового експерименту в археологічній керамології.

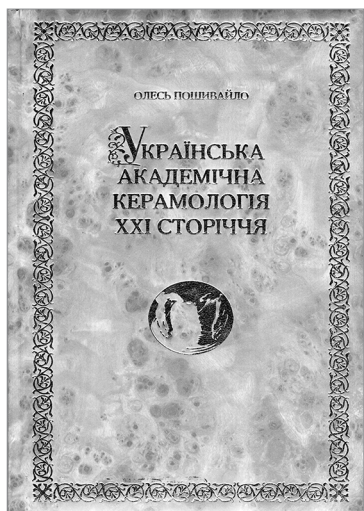
У виданні вміщено також матеріали з керамологічної проблематики, що значно розширюють національну історіографію з археологічної керамології. Тематичне спрямування щорічників цілком відповідає темаріям наукових конференцій, а отже, окреслює головні

Мал. 88
Обкладинки національних наукових щорічників
«Бібліографія українського гончарства» (1-10):
1999 (1), 2000 (2), 2001 (3), 2002 (4), 2003 (5), 2004 (6), 2005 (7),
2006 (8), 2007 (9), 2008 (10).
Опішне, Полтавщина [17]

напрямки й проблеми вивчення давнього гончарства в Україні та за її межами.

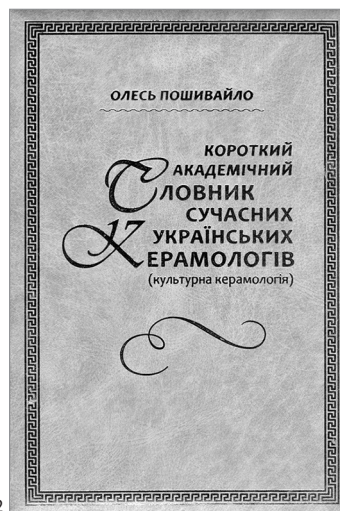
З-поміж інших видань, що з'явилися після 2000 року, особливе місце займає науковий щорічник «Бібліографія українського гончарства», що видається спільними зусиллями Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України й Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному. До 2016 року було надруковано 10 випусків (мал. 88). Кожен із них містить публікації про українське гончарство, кераміку, керамологію поточного року. Тематичне спрямування матеріалів – археологія, історія, етнографія, мистецтво гончарювання. До реєстру входять книги, брошури, журнали, буклети, статті, повідомлення. Усі бібліографічні позиції мають анотацію й суцільну нумерацію, починаючи з першого випуску. Важливе значення мають огляди й рецензії керамологічної літератури з археології, історії, етнографії,

1

Мал. 89 (1-2)

1. Обкладинка монографії Олесь Пошивайло «Українська академічна керамологія XXI сторіччя. Теорія, історія, сучасний ужинок, майбутній поступ. Книга 1 (2001–2005)». Опішне, Полтавщина. 2007 [243]

2

2. Обкладинка видання Олесь Пошивайло «Короткий академічний словник сучасних українських керамологів (культурна керамологія)». Опішне, Полтавщина. 2009 [240]

мистецтва та інших галузей наук [243, с. 311]. Існування в Україні подібного щорічника свідчить про сприйняття українськими вченими передового європейського досвіду, адже, як зазначалося вище, одним із завдань спільнот з археологічної керамології було укладання національних бібліографій, присвячених давній кераміці й гончарству.

Однією з ключових праць, опублікованих Інститутом керамології – відділенням Інституту народознавства НАН України і присвячених історії та теорії української керамології, у тому числі й археологічної, стала монографія провідного українського вченого-керамолога Олеся Пошивайла *«Українська академічна керамологія XXI сторіччя. Теорія, історія, сучасний ужинок, майбутній поступ. Книга 1 (2001–2005)»* (2007) (мал. 89 : 1) [243]. Вона була першим *«дослідженням про предмет і завдання української керамології, українські керамологічні джерела, основи збереження гончарної спадщини, методи керамологічних досліджень, українську керамологію й суміжні науки»* [243, с.4]. Окрім цього, у ній подано відомості з історії становлення української й світової керамології як науки, а також про створення й розбудову Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному та Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України як провідних в Україні осередків структурування новітньої наукової дисципліни; окреслено основні напрямки наукових досліджень академічної установи та її співробітників; систематизовано публікації науковців-керамологів, визначено перспективи розвитку української керамології.

З-поміж іншого, у книзі вперше в Україні обгрунтовано і введено в науковий обіг дефініцію *«археологічна керамологія»*, порушено питання розвитку археологічної керамології в аспектах збереження давньої гончарної спадщини, її консервації та реставрації, формування національного корпусу керамологічної термінології, чужоземної практики функціонування університетських керамологічних лабораторій, розвитку керамологічної критики, підготовки вчених-керамологів, створення національного центру технології та спеціальних методів дослідження кераміки.

Книга започаткувала видавничу серію *«Українська академічна керамологія»*, яка мала висвітлювати найважливіші досягнення

вітчизняних учених-керамологів. Передбачалося, що це буде багатотомне видання, в якому відобразатиметься поступ вітчизняної керамології впродовж кожних п'яти років. Проте продовжити регулярне осмислення сучасної історії керамології поки що не вдалося.

Натомість, збувся інший прогноз, висловлений у книзі, що вона мала стати *«прообразом першого вітчизняного довідника українських і зарубіжних керамологів, учених інших наукових дисциплін, які у своїх дослідженнях торкаються керамологічної проблематики»* [243, с.316]. Таким виданням став *«Короткий академічний словник сучасних українських керамологів»*, укладений Олесем Пошивайлом, що побачив світ через два роки відтоді (2009) (мал. 89 : 2) [243]. У ньому подано подано коротку інформацію про сучасних українських дослідників гончарства й кераміки, у тому числі й представників археологічної керамології, відомості про їх спеціалізацію, біографічні дані, науковий ступінь, вчене звання, основні наукові праці, головні напрямки наукових зацікавлень тощо [240, с.182], у тому числі фотопортрети вчених, препринти обкладинок їхніх монографій, каталогів, альбомів.

Отже, огляд сучасних видань, на сторінках яких публікувалися матеріали з археологічної керамології, свідчить про розширення наукових досліджень глиняних виробів – важливої категорії матеріальної культури давніх суспільств. Водночас, актуальною є поява нового фахового збірника чи журналу з проблематики археологічної керамології, як це, наприклад, зроблено в багатьох європейських країнах. Заснування такого видання сприяло б консолідації дослідницьких ініціатив українських учених, їх інкорпорації до міжнародних наукових спільнот, пов'язаних з вивченням давнього гончарства.

Розділ 3

ПРАКТИЧНІ Й ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ З АРХЕОЛОГІЧНОЮ КЕРАМІКОЮ В УКРАЇНІ

На сучасному етапі вивчення давнього гончарства в Україні, залежно від наукових завдань, дослідники керуються різноманітними методиками роботи з керамікою. Відомо, що кераміка є найбільш масовим матеріалом, виявленим під час археологічних досліджень, тому методи роботи з нею здебільшого й визначають можливості кераміки як історичного джерела [243, с. 140]. Необхідність окреслення методичної бази, що застосовують під час роботи з археологічною керамікою, є першорядним завданням у з'ясуванні сучасного стану вивчення цієї категорії матеріальної культури давнього населення України.

Теоретичні аспекти вивчення давнього гончарства у вітчизняній науковій проблематиці не створили окремого наукового напрямку. Це зумовлено незначною кількістю праць, присвячених специфіці застосування різних методів дослідження кераміки й гончарства. І хоча використання методики дослідження є невід'ємною складовою написання наукової роботи, її не завжди подають на сторінках фахових видань. Лише деякі дослідники аналізують її детально, більшість же, навпаки, знайомлять з кінцевими результатами своїх досліджень.

В археології вивчення речей, а отже, і кераміки традиційно відбувається в межах типологічного методу. Проте й сам метод, і проблеми, які вирішуються з його допомогою, потребують уточнень [53, с. 27; 119, с. 3-15; 235, с. 7]. З 1980-х років у археологічній науці з успіхом використовують підходи й методи природничих наук, що дозволяє істотно розширити знання про вироби й стародавні технології [53, с. 27; 67, с. 47-48; 235, с. 7-8]. Перш ніж перейти до безпосереднього розгляду методів і методик, що використовують під час дослідження стародавнього гончарства, варто звернутися до поняття «*археологічне речознавство*», яке навіть у сучасній археології вживається рідко. З'ясування суті цього напрямку, неодмінною умовою розвитку якого нині є гармонійний синтез із природничими науками (матеріалознавство), відкриває нові можливості щодо вивчення світу речей, залишених для нас давно зниклими культурами.

Цей напрямок досить продуктивно розвивався вченими ВУАКу, однак, починаючи від 1930-х років, такі дослідження набули вираженого негативного сприйняття. Відповідно до марксистських теорій, передусім, ставилися завдання соціально-економічних реконструкцій стародавніх суспільств. Річ за такою системою уявлень не була окремим предметом дослідження, а становила символ людської діяльності. Панування марксизму в радянській науці не сприяло поглибленню знань про історичне джерело, а сам термін «*речознавство*» набув статусу не стільки наукового, скільки негативного – пропагандистського. Такий напрямок до соціально-економічних реконструкцій викликав певну протидію в археологічних колах, що призвело до нагромадження й опису джерел [266, с. 15].

Наприкінці 1930-х – 1940-х років археологія знову повернулася до «*речі*», але вже з новим розумінням завдань щодо її вивчення з позицій формальної систематики. Увагу дослідників привернула типологічна й хронологічна класифікація предметів матеріальної культури. Від речі вимагалася певна інформація, що характеризувала б її насамперед за місцем у часі й просторі, а також її відношення до інших категорій речей. Особливою популярністю користувалися нескладні статистичні процедури, інтуїтивні класифікації за принципом подібності чи відмінності. Кінцевою ж метою історичного дослідження була реконструкція життя й побуту давньої людини. Результати аналізів, отримані методами природничих наук, слугували лише своєрідною ілюстрацією до роботи й не мали статусу джерела. Упродовж 1960–1970 років інтерес до інформативних можливостей речі різко зріс, що пов'язано з широким використанням методів математично-природничого напрямку [53, с. 26]. Однак висновки, отримані на основі аналізу знахідок, у археологічних реконструкціях застосовували недостатньо.

Таким чином, використання археологічних джерел вимагає чіткого окреслення кола дослідницьких завдань і методів для роботи з ними. Нині констатуємо, що функціональна сутність кераміки все ж є поліваріантною [71, с. 3-12]. Глиняні вироби в побуті мають чітке й визначене застосування, проте, наприклад, кераміка, що розміщена в похованнях, набуває інших функцій, пов'язаних з духовною стороною життя, а глиняний посуд, задіяний у виробництві (металургія,

виготовлення дьогтю тощо), доповнює інформацію про ремесла, якими займалися мешканці поселенської структури.

Сукупність методів, що застосовуються під час вивчення археологічної кераміки, розподіляються на кілька основних груп. Звісно, методи, які використовують під час вивчення давньої кераміки, мають різний ступінь об'єктивності, їх розробка й довершення триває й нині, що цілком відповідає тенденціям розвитку науки. У зв'язку з цим, видається доречним групування методів, що зафіксовані в українських дослідженнях, відповідно до тих наукових завдань, що стоять перед науковцями. Вони можуть бути як самостійними, так і доповнювати один одного, створюючи повне уявлення про технологічні процеси, призначення, використання й поширення виробів.

Структура цього розділу вибудована таким чином. У першій його частині розглядаються питання, пов'язані з опрацюванням кераміки в польових і камеральних умовах. Наступну частину присвячено аналізу засад опису й розробці термінології археологічної кераміки й гончарства на сторінках українських видань. У заключній – зосереджено увагу на головних методах дослідження кераміки. Отже, структура розділу відображає логічний порядок дослідження археологічної кераміки від моменту її виявлення до введення в науковий обіг і музеефікації.

3.1. РОБОТА З КЕРАМІКОЮ В ПОЛЬОВИХ І КАМЕРАЛЬНИХ УМОВАХ

Нині в українській археологічній керамології відсутні чіткі загальні методичні засади роботи з керамікою в польових і камеральних умовах, які були б опубліковані в спеціальному виданні. Окремі методичні рекомендації розроблено для креслярської й фотографічної фіксації археологічних об'єктів [135, с. 130-139], для опрацювання масового матеріалу з енеолітичних [337, с. 199-202] й античних пам'яток [57, с. 109-129]. Утім, більшість археологічних експедицій, працюючи «в полі», користуються власними методами обробки археологічних знахідок. Багаторічні спостереження дозволяють зробити висновок, що первинна обробка кераміки здійснюється залежно від особливостей досліджуваної пам'ятки та її культурно-хронологічної належності, а проведення камеральних досліджень ґрунтується, передусім, на практичному досвіді дослідника. У зв'язку з цим, існує нагальна необхідність трансформації набутого досвіду в теоретичну площину. Тому важливо підсумувати практичний доробок українських керамологів і археологів у цьому напрямку.

Кераміка здебільшого є домінуючим типом знахідок на археологічних пам'ятках. Вона, зазвичай, трапляється у значній кількості, тому її аналіз вимагає терпіння й уваги. Такі дослідження, на перший погляд, займають доволі багато часу й можуть здаватися рутинною. Однак кінцевий результат керамологічних досліджень, зазвичай, перевершує всі очікування, адже кераміка містить у собі важливу історичну інформацію. Для прикладу, вона часто є основним джерелом для датування пам'ятки або з'ясування її внутрішньої хронології. Аналіз кераміки дозволяє виокремити місцеве виробництво й імпортовані речі, що, у свою чергу, допомагає з'ясувати шляхи обміну між окремими населеними пунктами й навіть територіями [див., наприклад: 186, с.66-74; 34, с. 28-36; 25; 181, с. 239-253; 145, с. 17-23]. Звісно, цими прикладами не обмежуються можливості археологічної керамології – вони значно ширші. Проте для того, щоб

кераміка стала надійним історичним джерелом, необхідно знати й уміти працювати з нею в польових і камеральних умовах. У процесі підготовки матеріалів до опублікування всю виявлену під час розкопок кераміку необхідно добре задокументувати й зберегти для проведення подальших досліджень.

Робота в полі. На початковому етапі виявлення археологічних матеріалів під час розвідок і розкопок, їх подальшій обробці в камеральних умовах значну увагу звертають на методики фіксації, консервації, реставрації й зберігання кераміки.

Під час археологічних розвідок саме кераміка є основним джерелом для інтерпретації місця її виявлення як пам'ятки археології – поселення, городища, могильника тощо. Тому її фіксації варто приділяти таку ж увагу, як і у випадку археологічних розкопок.

Засади первинної фіксації. Кераміка частіше трапляється у фрагментарному вигляді (уламки посудин) (мал. 90), рідше виявляють так звані «розвали» – скупчення фрагментів, що належать одному або кільком виробам (мал. 91), і зовсім рідко трапляються форми в первісному стані (мал. 92). Існує й таке поняття, як «археологічно ціла» посудина. Під ним розуміють неповний або частково відтворений із фрагментів виріб (близько 40 %), форму й розміри якого, незважаючи на відсутність деяких частин, можна легко реконструювати.

Залежно від типу й культурно-історичної характеристики пам'ятки, пропонується обов'язкова фіксація кожного фрагмента кераміки в тому положенні, в якому його виявлено. Знахідки заносять на план у масштабі 1:20 або 1:40 із зазначенням шару, горизонту, місця знаходження. Ця методика є більш виправданою для розвідкових робіт із шурфуванням, а також для розкопок поховальних пам'яток – курганів чи ґрунтових могильників, або пам'яток доби неоліту, коли уламків кераміки трапляється небагато. Для городищ чи поселень подальших епох, де насиченість культурних нашарувань керамікою є значною, доцільніше фіксувати відомості про глибини, кількість та інші показники в польовому щоденнику. Сучасні методи фіксації дозволяють відмовитися від створення планів розподілу матеріалу безпосередньо в польових умовах, обмежившись польовим описом, де подано кількість і координати знахідок (прив'язка за допомогою

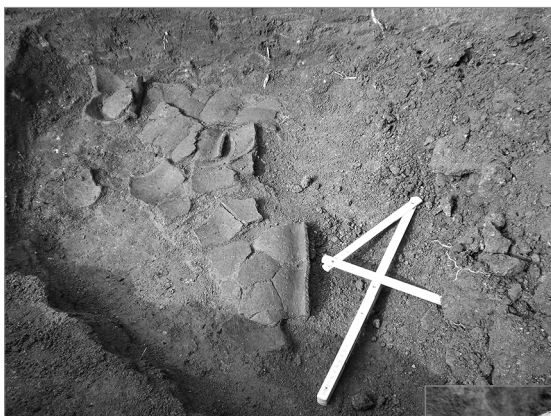

1

Мал. 90
Фрагменти кераміки під час розкопок (1, 2).
Ольвія, Миколаївщина. 2016.
Фото Вікторії Котенко

2

Мал. 91
Розвал ліпленого горщика
роменської культури.
Полтава. 2007.
Фото Юрія Пуголовка

Мал. 92
Виріб у похованні катакомбної
культури бронзової доби.
Горішні Плавні, Полтавщина. 2007.
Фото Юрія Пуголовка

GPS-приладів). Розвали й цілі посудини замальовують на окремий план у більшому масштабі – 1:10. Якщо об'єкт має прийнятні розміри, можлива фіксація в масштабі 1:1. Для плану використовують міліметровий папір і прості олівці, які повинні бути не надто твердими, аби не рвати папір і давати добре видиму лінію, і не надто м'якими, щоб не «мазати» план. Найбільш зручними для цього є олівці середньої твердості, відомості про які подано в таблиці 5.

Таблиця 5

Маркування олівців середньої твердості

Європа	Україна	США
B	M	1
HB	TM	2
F	-	2 ¹ / ₂

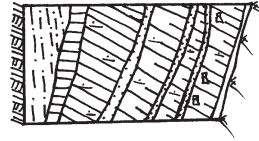
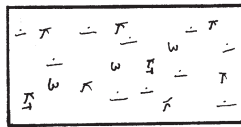
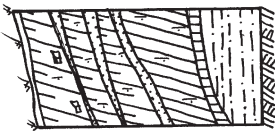
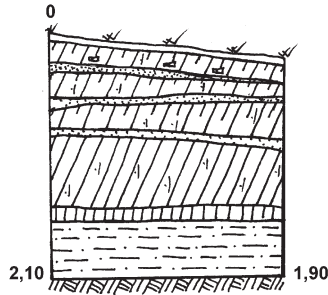
Якщо насиченість культурних нашарувань знахідками незначна, то можна працювати з одним планом, позначаючи цифрами належність кераміки до того чи іншого шару. У випадку значної кількості фрагментів рекомендується на кожен шар мати окремий план із нанесеною сіткою, яка ділить весь розкоп (шурф, траншею, прирізку, зачистку) на певні ділянки [1, с. 249]. Обов'язковим на цьому етапі є зняття нівелювальних (висотних) відміток і фотофіксація (особливо за значної насиченості шару фрагментами кераміки й у випадку виявлення розвалів і цілих форм). Кожному фрагменту або скупченню варто надати індивідуальний номер і нанести його на план. Для фіксації знахідок кераміки на кресленнях існують різні умовні позначення. Одні дослідники для цього використовують геометричні фігури (квадрат, ромб), інші – літеру «к» (скорочення від «кераміка») тощо (мал. 93).

Створення надійних планів і фіксація знахідок є першим кроком для здійснення подальших керамологічних досліджень.

Наступним етапом є **обробка матеріалів (очищення, шифрування, польовий опис)**. Нині археологи все більше практикують проведення камеральних робіт у польових умовах,

Полтава - 2008
Іванова Гора
Шурф №2

0 40

Мал. 93

План шурфа (приклад) з позначенням кераміки літерою «К».
Полтава. 2008. Малюнок Юрія Пуголовка [251, рис. 1]

що дозволяє залишити більше часу для написання основної частини звіту про дослідження (мал. 94: 1-2). Безпосередньо на місці робіт або в таборі експедиції проводиться очищення й шифрування кераміки.

Очищення. Методи польової консервації кераміки залежать від її фізичних властивостей і декору поверхні. Неякісно випалена кераміка має пористу структуру й більше схильна до зміни свого стану – вона більш крихка, ніж та, що випалена якісно, тому з нею треба поводитися обережно. Залежно від температури випалювання, технологічних особливостей і умов залягання (впливу кислот, лугів і вологи, що містяться у відкладеннях), кераміка має

1

Мал. 94

Місця проведення камеральних робіт у польових умовах.
Глинське, Полтавщина. 2015 (1); Ольвія, Миколаївщина. 2016 (2). Фото Юрія Пуголовка

2

Мал. 95
Процес миття кераміки.
Херсонес Таврійський. 2006.
Фото Юрія Пуголовка

Мал. 96
Групування кераміки
в польових умовах.
Ольвія, Миколаївщина.
2016.
Фото Юрія Пуголовка

відмінності в кольорі й структурі черепка, які помітно неозброєним оком. Залежно від цього, обирається спосіб очищення фрагментів. Уламки посудин, випалених за низької температури, мають високу пористість, можуть розколюватися й розсипатися [167, с. 94]. У такому випадку обов'язково проводиться висушування фрагмента й очищення його м'якою щіткою від залишків відкладень. Очищення проводиться без використання води або будь-яких допоміжних засобів, оскільки є ризик не тільки пошкодити поверхню, а й знищити залишки органічного походження, які можуть бути використані для датування або проведення спеціальних хімічних досліджень. Вироби, що пройшли більш якісне випалювання, треба мити в прісній воді без додавання м'яких засобів малими (зубними) щітками м'якої й середньої жорсткості. Спочатку варто проводити сухе очищення й перевірку на наявність фарби. Рекомендовано мити всі фрагменти без винятку, щоб не пропустити орнаменти, написи, графіті, тавра тощо (мал. 95). Висушують кераміку в тіні. Групування кераміки (штик, шар, об'єкт тощо) відбувається відповідно до етикетажу (мал. 96).

Шифрування. Після того, як фрагмент очищено, на нього наносять шифр, що містить основні відомості про об'єкт. Шифрування здійснюють тушшю за допомогою тонкого пера для креслярських робіт або ж використовують тонкі перманентні маркери чи рапідोगрафи. Шифр наносять з внутрішнього боку посудини. Якщо фрагмент кераміки темного кольору, для контрасту місце для шифру обробляють за допомогою білої коригуючої рідини (штрих-маркера). В окремих випадках, коли внутрішня поверхня нерівна, дозволяється нанесення шифру зовні. Забороняється наносити шифр на місце сколу. Деякі дослідники практикують додаткове закріплення напису спеціальним клеєм. Шифр містить скорочену назву археологічної пам'ятки, рік проведення робіт, номер розкопу (шурфу, прирізки, траншеї, зачистки), квадрат. Зазначається, чи це культурний шар, чи об'єкт, а також номер самого предмета для польового опису (мал. 97). Наприклад, на поселенні в межах Глинського археологічного комплексу 2016 року в розкопі 2, у квадраті А-1 виявлено фрагмент верхньої частини посудини. Шифр уламка виглядає таким чином: Глн. – 16; Р – 2; кв. А-1; № 1, де Глн. – це Глинське – назва населеного

Мал. 97
Статистична
обробка кераміки
в польових умовах.
Глинське, Полтавщина. 2015.
Фото Вікторії Котенко

Мал. 98
Розподіл кераміки
перед складанням польового
й колекційного описів.
Ольвія, Миколаївщина. 2016.
Фото Юрія Пуголовка

пункту; 16 – 2016 рік досліджень; Р – 2 – розкоп 2; кв. А-1 – номер квадрата; 1 – номер знахідки. Зміст шифру може варіюватися залежно від пам'ятки.

Перед складанням польового опису матеріали розкладають на групи відповідно до певної системи, що полегшує процес фіксації знахідок (мал. 98). Для пам'яток різних культурно-історичних періодів такі групи мають відображати специфіку гончарного комплексу

Мал. 99
Групування кераміки
за комплексами.
Ольвія, Миколаївщина.
2016.
Фото Юрія Пуголюка

культури [2, с. 21-26]. Наприклад, для античної археології виділяють будівельну кераміку, амфори, товстостінний посуд, простий кухонний посуд, посуд зі спеціальним покриттям поверхні, ліплений посуд, теракоту, світильники тощо (мал. 99). На пам'ятках літописних слов'ян такими групами може бути ліплений тарний і кухонний посуд, мініатюрні вироби, примітивна гончарна кераміка, вироби, виготовлені на гончарному крузі, амфори. Кожна з таких груп може мати певні підгрупи. За можливості, розподіл матеріалів повинен враховувати форму, характер формувальної маси, особливості покриття поверхні й інші показники. Амфори розкладають відповідно до центрів їх виготовлення й хронології. Вдало здійснені заходи з розподілу матеріалів на групи необхідні до наступних типологічних побудов, необхідних для планомірних досліджень пам'ятки.

Польовий опис. У подальшому всі знахідки в порядку присвоєних їм номерів фіксують у польовий опис – основний документ реєстрації знахідок із розкопок, який ведеться в зошиті або в комп'ютері (ноутбучі) й складається безпосередньо в полі. Він може включати такі позиції:

- порядковий номер знахідки за описом;
- опис знахідки (ціла форма чи фрагмент, тип посуду, орнамент, датування);

- матеріал, техніка;
- розміри (за необхідності);
- місце знаходження (номер розкопу, квадрата, прирізки, шару, об'єкта тощо);
- стан предмета;
- примітки (особливості формувальної маси тощо).

Цей опис використовується в процесі лабораторної обробки матеріалу, під час складання звіту й, за необхідності, дозволяє швидко віднайти певну знахідку.

Для проведення наступних досліджень кераміки необхідною є камеральна обробка знахідок (мал. 100).

Пакування й транспортування. Для того, щоб знайдені під час розкопок фрагменти кераміки не постраждали внаслідок транспортування до лабораторії, необхідно провести низку превентивних заходів. По-перше, бажано впакувати фрагменти в окремі поліетиленові пакети або папір. Нині як упаковку археологи рекомендують використовувати саме поліетилен, оскільки папір при контакті з керамікою може створити «брудний» органічний фон, від якого нелегко позбутися в процесі подальших хімічних

Мал. 100

Камеральна обробка знахідок. Полтава. 2001. Фото Миколи Радченка

досліджень. Фрагменти перекладають м'яким матеріалом, бажано теж синтетичного походження. Знахідки супроводжують етикеткою, на яких зазначають місцезнаходження, рік виявлення, глибину залягання, номер знахідки та її назву (або категорію). На завершальному етапі всі гончарні матеріали укладають в коробки, на які наносять необхідні відомості й попередження про крихкість вмісту.

Первинні реставраційно-консерваційні заходи. Вироби, зазвичай, реставрують у стаціонарних лабораторіях. Однак їх результати багато в чому залежать від попередніх консерваційних заходів. Нині в Україні відсутнє спеціальне видання чи посібник, присвячені реставрації археологічної кераміки. Від початку 1990-х років методичні рекомендації розробляла Ганна Шиянова [335, с. 421-424; 336, с. 79-82; 337, с. 199-202; 338, с. 329-330; 339, с. 54-56; 340, с. 184-185; 341, с. 43-46; 342, с. 45-48; 343, с. 82-89; 344, с. 538-544]. 2004 року було навіть анонсовано підготовку Ганною Шияною подібного посібника до друку, але він досі не з'явився у світ [239, с. 19].

Як зазначалося вище, під час розкопок трапляються фрагментовані вироби, частини яких можна з'єднати між собою. У такому випадку місця з'єднань маркують з внутрішнього боку простим олівцем, щоб надалі полегшити пошук відповідних фрагментів для склеювання цілого виробу. Археологічну кераміку реставрують у стаціонарних лабораторіях професійні реставратори (мал. 101).

В Україні існує кілька спеціалізованих установ, де відбувається реставрація глиняних виробів. Серед них – Національний науково-дослідний реставраційний центр України, його Харківська філія, а також Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному.

Фотофіксація. Після реставраційних заходів проводять фотографування й замальовку кераміки. Фотографувати варто в умовах оптимальної освітленості. Найбільше для цього підходить світловий короб (лайтбокс), який виконує функцію змішування й розсіювання спрямованого світла з приладів, розташованих за межами боксу. Цей ефект досягається завдяки білим матовим стінкам, зробленим з тканини або пластика. Для об'єктивного сприйняття фотографії поруч з предметом обов'язково розташовують масштабну

Мал. 101
Реставратор Олена Трикоз
під час реставрації кераміки
в лабораторних умовах
Національного
музею-заповідника
українського гончарства.
Опішне, Полтавщина. 2017.
Фото Тараса Пошивайла

лінійку. Інколи, для зручності подальшої роботи, поруч зі знахідкою можна розмістити етикетку. Фотографування можна здійснювати за умов гарної природної освітленості з подальшим редагуванням отриманих знімків у графічних редакторах на комп'ютерах. Такий спосіб є більш придатним для швидкої фотофіксації значної кількості пам'яток і низької мобільності лайтбоксів.

Малюнок. Наступним кроком в обробці кераміки є малюнок (мал. 102). Первинна обробка археологічних матеріалів, зокрема такого масового, як кераміка, вимагає від дослідників спеціальних навичок для інформативної візуалізації. Обробляючи глиняні матеріали, отримані в процесі розкопок, керамолог чи археолог має справу з виробами різного ступеня збереженості – від цілих форм до фрагментів, тому надійна графічна документація створює передумови для роботи з артефактами навіть після їх музеєфікації. Фахово виконаний малюнок є надійним свідомством у випадку втрати або пошкодження знахідки.

У переважній більшості наукових робіт значне місце відводиться описовій частині, в якій наводяться відомості про розміри знахідок, техніку їх виконання, способи орнаменталізації тощо. Утім, без відповідного ілюстративного матеріалу цей опис набуває лише формального значення, поданий у такий спосіб текст важко сприймають навіть

Мал. 102
Графічна фіксація
глиняних виробів.
Ольвія, Миколаївщина.
2014.
Фото Юрія Пуголовка

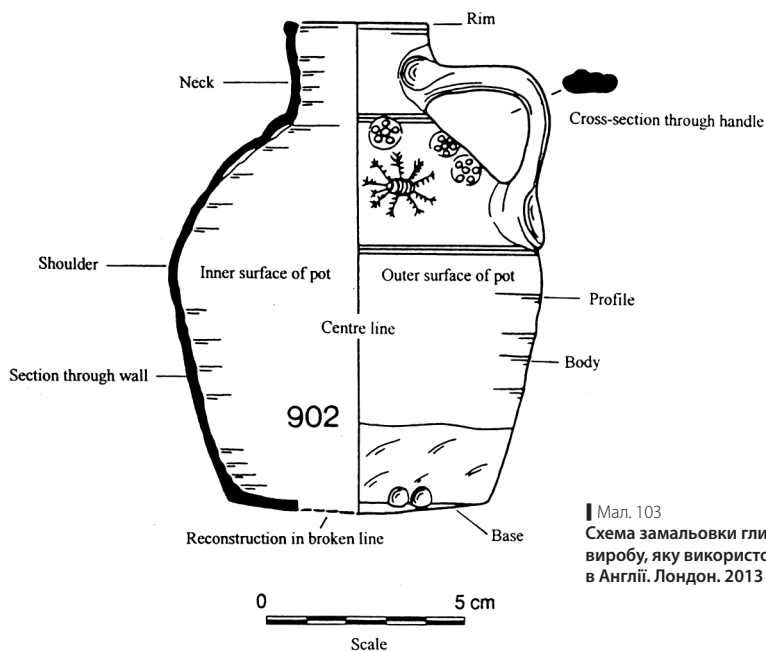
фахівці. Відомості про морфометричні характеристики глиняного виробу, виділені під час його опису, без належного візуального супроводу спричиняють непорозуміння щодо його хронології чи типології. Це, зокрема, пов'язано з відсутністю уніфікованої системи визначення частин глиняного посуду. Тому використання належного ілюстративного матеріалу є необхідною умовою для роботи з давніми глиняними виробами, незалежно від виду дослідницької діяльності.

У сучасній українській археологічній науці досить слабо розроблено методичну основу графічної фіксації знахідок. Незважаючи на це, такий вид візуалізації глиняних виробів має свої усталені норми, якими користується не одне покоління археологів і керамологів. Оцінюючи способи графічної фіксації кераміки в історичній ретроспективі, можна констатувати певну еволюцію від натуралістичних художніх зображень до технічного креслення, що має такі елементи, як масштаб і розріз (профіль). Їх наявність забезпечує реалізацію мети наукової ілюстрації, яка полягає в достовірному зображенні того об'єкта, на який посилається автор. Основними завданнями керамологічної ілюстрації в такому випадку стає передача розміру, форми, техніки виготовлення виробу, а також особливостей нанесення декору. Зображуючи артефакт у масштабі, з'являється можливість для його порівняння з іншими однотипними об'єктами.

Крім цього, графічна ілюстрація має переваги перед фотографічним зображенням. Передусім, це стосується чітко масштабованої передачі артефакту без викривлення. Завдяки малюнку, можна зробити розгорнуте зображення складної орнаментальної композиції й більш детально подати елементи декору, що не завжди доступно під час фотографування. Значною перевагою є також можливість графічної реконструкції форми й розміру виробу, маючи в розпорядженні окремі профільні фрагменти глиняних виробів. Оцінюючи археологічний малюнок загалом, слід зазначити, що він поєднує в собі, з одного боку, ознаки технічного креслення, а з іншого – художньо-образної ілюстрації.

Отже, виходячи з окресленої мети й завдань керамологічного (археологічного) малюнка, з'ясуємо, як українські дослідники вирішують питання, пов'язані з візуалізацією цілих, «археологічно цілих» форм і фрагментів, а також – у який спосіб передають фактуру поверхні, деталі посуду й орнамент. Урешті-решт, розглянувши це коло питань, можна підійти до такого ключового аспекту, як функціональне призначення керамологічного (археологічного) малюнка кераміки.

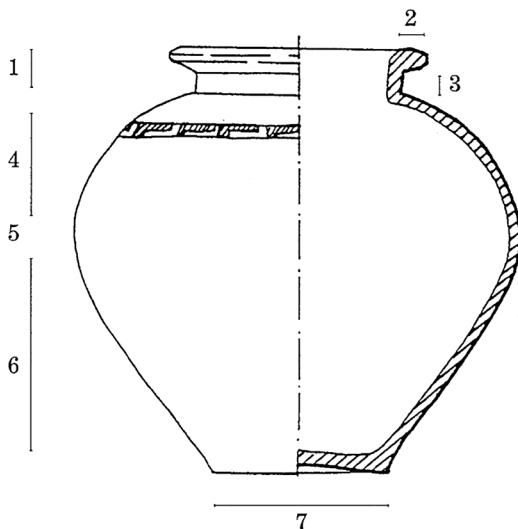
Звертаючись до аналізу зображень цілих посудин, варто наголосити, що єдиного усталеного критерію для графічної передачі глиняного виробу у вітчизняній, як і у європейській, керамології не встановлено. Утім, більшість дослідників віддає перевагу зображенню цілої посудини відповідно до центральної симетрії, коли вона розподіляє виріб на ліву й праву частини. Наприклад, у англійських методичних рекомендаціях з керамологічного малюнка запропоновано зображати в правій частині зовнішню поверхню виробу, а в лівій – її розріз і внутрішню поверхню (мал. 103) [397, р. 16]. У польських посібниках рекомендовано ліву частину відводити для зображення зовнішньої поверхні, а в правій – розмішувати розріз (мал. 104) [385, р. 37-39, гус. 40-44]. Застосування осей координат для передачі зображення глиняного виробу наближує малюнок до технічного креслення, в якому більш точно, на основі проведених вимірів, передаються морфометричні характеристики виробу. Використання ж поперечного розрізу створює уявлення про невидимі частини посудини.

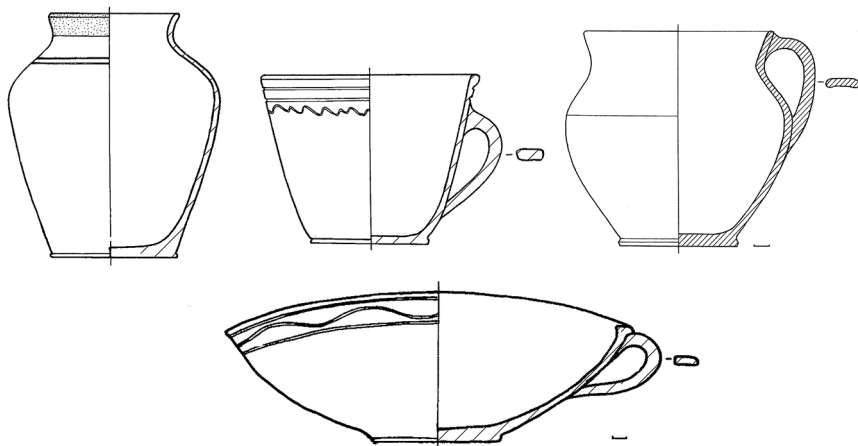

Мал. 103
Схема замальовки глиняного виробу, яку використовують в Англії. Лондон. 2013 [397, p. 16]

1. krawędź wylewu
2. wylew
3. szyjka
4. górna część brzuśca
5. maksymalna wydętość brzuśca
6. część przydenna
7. dno

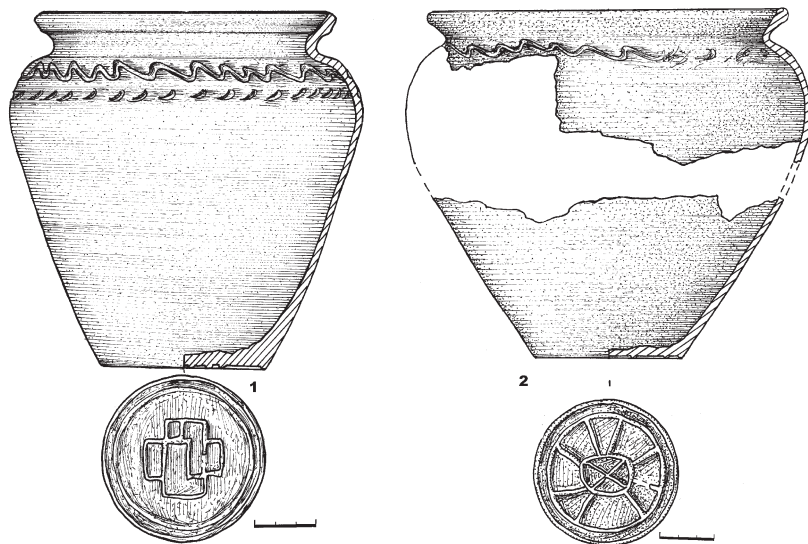
Мал. 104
Схема замальовки глиняного виробу, яку використовують у Польщі. Біскупін. 2003 [385, p. 37, рис. 40].

Мал. 105

Зображення кераміки за принципом центральної симетрії з правобічним зображенням профілю. Полтава. 2009. Малюнок Тетяни Менчинської [272, рис. 121]

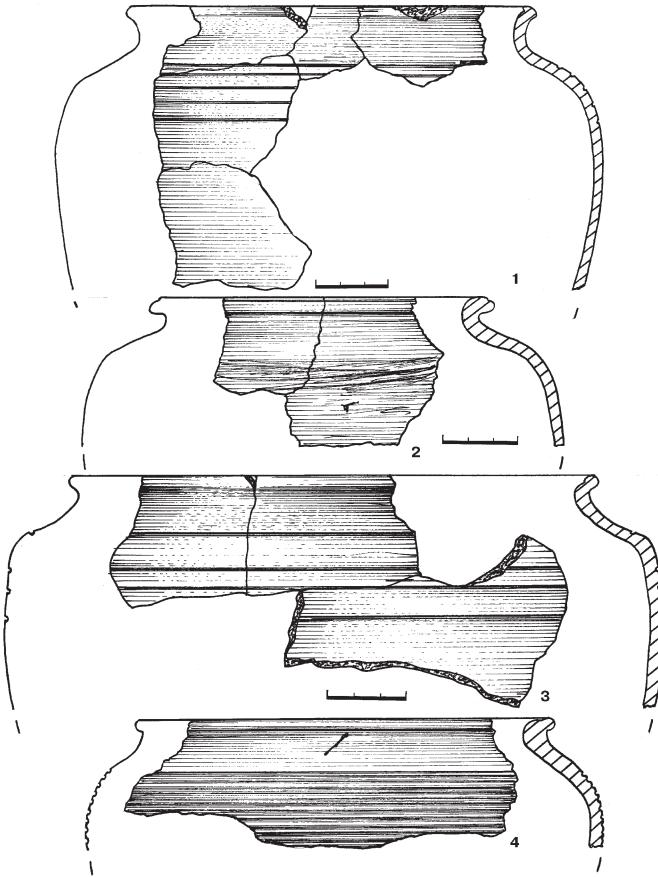
Мал. 106

Малюнки без осі центральної симетрії з правобічним зображенням профілю. Полтава. 2009. Малюнок Тетяни Менчинської [101, рис. 40]

У вітчизняних керамологічних (археологічних) публікаціях зображення цілих форм дуже варіативне, у тому числі й у межах однієї публікації чи монографії. У більшості випадків зображення наводиться за принципом центральної симетрії з лівобічним чи правобічним розміщенням зовнішньої поверхні (мал. 105). Водночас, зустрічаються малюнки без осі центральної симетрії, з профілем, розміщеним з лівого чи правого боку (мал. 106). Трапляються, хоча і в незначній кількості, «тривимірні» зображення посуду, коли видно горловину й задню стінку посудини. Утім, чисельність таких зображень мала, а їх наявність, ймовірно, пов'язана з повторною публікацією більш давніх ілюстрацій [див., наприклад: 163, рис. 39: 1; 40: 1; 50: 2].

Зображення фрагментів посуду також різноманітні. Здебільшого спостерігається ліво- чи правобічне зображення профілю. Найбільші складнощі у випадку візуалізації уламків виникають під час зображення верхніх частин посудин. Незважаючи на те, що поширений на початку – в останній чверті ХХ століття «*натуралістичний*» спосіб передачі майже повністю вийшов з ужитку, все ж у поодиноких випадках він зустрічається і в сучасних публікаціях [див., наприклад: 180, с. 127-128, илл. 4-7]. Певні труднощі виникають і під час відтворення профілю верхньої частини посудини. Особливо це стосується виробів, виготовлених на гончарному крузі. Якщо профіль ліпленого посуду, у зв'язку з особливостями технології виготовлення, може бути неоднаковим у різних частинах посудини, то у випадку з керамікою, виготовленою на гончарному крузі, він чіткий і несе в собі додаткову інформацію. Наприклад, для давньоруської кераміки оформлення верхнього краю посудини є надійним хронологічним маркером, тому точне відтворення цього елемента є вкрай важливим. Проте в деяких публікаціях спостерігаємо нехтування точною передачею профілю виробу [див., наприклад: 334, рис. 3].

Значний обсяг інформації про кераміку надають і її уламки, які є масовим матеріалом під час археологічних досліджень. Як зазначено вище, фрагментовані вироби можуть бути використані під час графічної реконструкції зовнішнього вигляду посудини. Сукупність графічних реконструкцій дозволяє виділити принаймні два напрямки. Перший – застосовується у випадках, коли дослідник має справу з уламками верхньої чи нижньої частини виробу, за якими

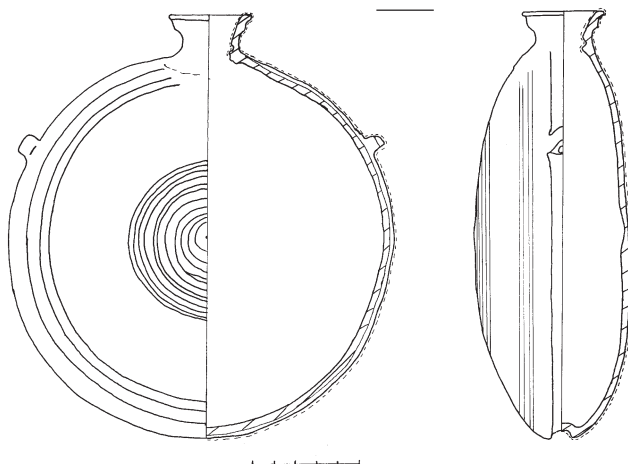
Мал. 107

Приклади графічної реконструкції форм посуду Київської Руси.
Полтава. 2009. Малюнок Тетяни Менчинської [100, с. 83, рис. 54]

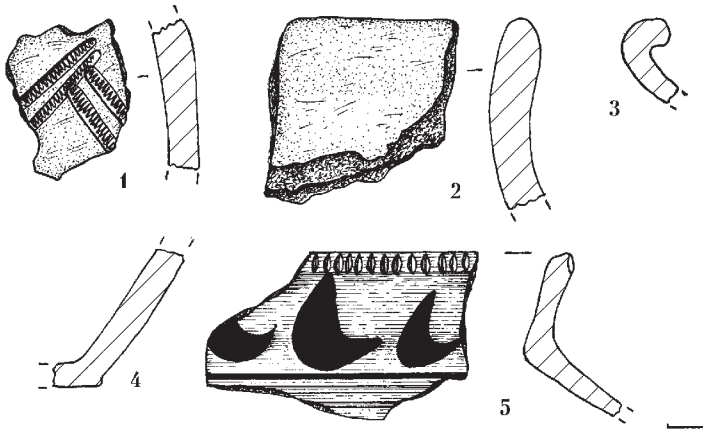
можна з'ясувати верхній чи нижній його діаметр. У другому випадку реконструкція глиняної посудини відбувається на підставі розміщення розрізаних уламків одного виробу в межах відтворюваної форми. Цей спосіб є доволі складним і деякою мірою суб'єктивним, однак у випадках зі стандартизованою продукцією його досить успішно застосовують на практиці (мал. 107).

У контексті графічної реконструкції глиняних виробів необхідно згадати й про моделювання посуду в графічних редакторах. Залежно від особливостей програмного забезпечення, відтворення цих моделей відбувається в кілька етапів, на яких створюється форма, орнамент, фактура поверхні тощо [10, с. 61-62].

Окрім відтворення форми виробу, вагоме значення під час графічної документації має також передача техніки виготовлення, фактури поверхні й способу орнаментативності. Ці характеристики посуду відіграють важливу роль у вивченні як самої кераміки, так і кола питань, пов'язаних із виробничим процесом, світоглядом тощо. Цей процес не є уніфікованим. Наприклад, на відміну від польських досліджень, в Україні майже не застосовується кодифікація домішок (мінеральних чи органічних) у малюнку, не звертається увага на особливості випалювання тощо [400, р. 150; 385, р. 48, гус. 62-63]. Деякі дослідники використовують спеціальні позначки для фіксації способу обробки поверхні ангобами чи поливою (мал. 108). Наприклад, ангоб на горщиках киево-руського часу позначають чорним квадратом на профілі виробу [104, рис. 24:1]. У випадку з мальованою керамікою зустрічаються винесені за межі малюнка позначки, що стосуються кожного конкретного виробу [8, рис. 40].

Мал. 108
Приклад спеціального позначення поливи на виробі: крапки на зовнішній поверхні профілю. Полтава. 2009. Малюнок Євгена Калашника [250, с. 58, рис. 39]

Мал. 109.

Передача малюнком різної техніки виготовлення посуду:

1, 2 – ліплення, затоновано точкуванням;

5 – гончарний круг, затоновано штрихом.

Полтава. 2009. Малюнок Тетяни Менчинської [272, с. 22, рис. 12]

Щодо відображення техніки виготовлення посудини, єдиного стандарту досі не розроблено. В одних випадках, поверхню не тонують і акцент зосереджують або на орнаменталії виробу, або ж на схематичній передачі його фактури. В інших випадках вироби, виготовлені методом ліплення, тонують точкуванням (мал. 109: 1, 2), а виготовлені на гончарному крузі – штрихують (мал. 109: 5).

Отже, короткий огляд графічного документування глиняних виробів дозволяє констатувати наявність у вітчизняних археологічних і керамологічних дослідженнях значного розмаїття способів їх візуалізації. У зв'язку з цим, постають питання щодо функціонального призначення малюнка. Заодно з вербальним чи текстовим описом візуалізація знахідок є одним із ключових завдань для роботи з артефактами, і в такому випадку малюнок перестає існувати самостійно від тексту, а стає органічною складовою комплексного дослідження.

Тому малюнок в археологічній керамології – це не просто фіксація самого предмета. Він виконує важливу функцію візуально-

діагностичного пізнання, адже саме в процесі графічної візуалізації досліднику, який намагається достовірно передати форму й особливості артефакту, відкриваються різні морфо-технологічні аспекти кераміки. Техніку малюнка в керамології (археології) можна опанувати навіть за відсутності вираженого таланту до малювання. Для цього розроблено методичні рекомендації, які визначають порядок і послідовність дій. Єдиної методики малюнка в археологічній керамології України наразі не існує. Проте можна з'ясувати загальні принципи, якими керуються всі керамологи й археологи – як вітчизняні, так і зарубіжні.

Малюнок кераміки може бути технічним, у процесі виконання якого увагу акцентують на схематичному зображенні форми й основних елементах предмета, або художнім (більш суб'єктивного характеру), що передає об'єм і всі деталі, зокрема структуру поверхні. Малюнок виконують простим олівцем. Для позначення контурів використовують твердий (або середньої твердості) олівець, для передачі тіней – м'який. Існує також техніка малюнка тушшю, у процесі якої деталі передаються лініями й штрихами різної товщини, а тіні – точковим тонуванням. Можна виконати його на аркуші щільної креслярської кальки, наклавши на оригінал, що дозволяє зберегти первинний малюнок олівцем. Результат можна оцифрувати й додатково обробити за допомогою графічного редактора, відкоригувавши яскравість, контраст, світлотінь тощо.

Значно спрощує й прискорює цей процес створення олівцевої копії з фотографії. Для цього необхідно сфотографувати фрагмент або посудину в масштабі. Фотографію масштабують у графічному редакторі 1:1 і в такому вигляді роздруковують на принтері. Після цього на світловому столі (або за допомогою кальки) створюють олівцеву копію отриманого друкованого зображення, яке за розмірами повністю відповідає оригінальному предмету. Деталі й світлотінь можна доопрацювати на папері.

Останнім часом усе частіше використовують цифрову обробку фотографій глиняних виробів або їх фрагментів. За допомогою виконання певних операцій і використання різних інструментів досягається ефект візуальної подібності фотографії до малюнків олівцем або рапідграфом.

Якщо ж необхідно замалювати фрагмент кераміки, то послідовність дій буде виглядати наступним чином. Предмет розташовують на аркуші А4, після чого позначають його контури. Для правильної передачі абрис бажано намітити точками й з'єднати. У процесі фіксації елементів декору використовують прозору лінійку. Незважаючи на те, що малюнок технічний, важливим його елементом є правильна передача світлотіні для відображення об'єму фрагмента кераміки й характеру його елементів (конструктивних, декоративних). Для однакового виду всіх малюнків варто вибрати постійне місце джерела світла, яке, зазвичай, розташовують так, щоб промінь падав збоку й зверху.

Для повноти інформації необхідна фіксація профілів стінок і вінець посудини. Для цього існують різні способи. Профіль можна зафіксувати за допомогою пластичної маси (пластиліну, полімерної глини) або використати окомір.

Однак більш надійним способом є передача профілю за допомогою контурного (профільного) шаблону, в англійських країнах його ще називають «*pottery gauge*» (мал. 110). До археологів цей прилад потрапив з інженерії. Профільний шаблон чи профіль становить собою підставку з тонкими металевими, дерев'яними або пластмасовими штифтами. Деякі прилади додатково обладнані лінійкою.

Мал. 110
Контурний шаблон.
Ройтлінген, Німеччина [474]

яка утримує їх паралельно в одній площині, дозволяючи їм переміщуватися незалежно один від одного, перпендикулярно по відношенню до рами. При натисканні на об'єкт штифти прилягають до нього, надаючи таким чином копію профілю. Найзручнішими для керамологічного (археологічного) малюнка кераміки все ж є інструменти з тонкими металевими штифтами. Зазвичай, вистачає одного такого приладу, однак трапляються випадки, коли їх необхідно більше, наприклад для малювання амфори. Для цього кілька профілів (залежно від моделі) з'єднують між собою, щоб досягти необхідної висоти.

Обов'язковими елементами малюнка є позначення діаметрів частин посудини. Частіше використовують літеру «d» чи спеціальний символ Ø. Для позначення висоти використовують літеру «h». На кожній ілюстрації обов'язково ставлять масштаб – цифровий чи лінійний.

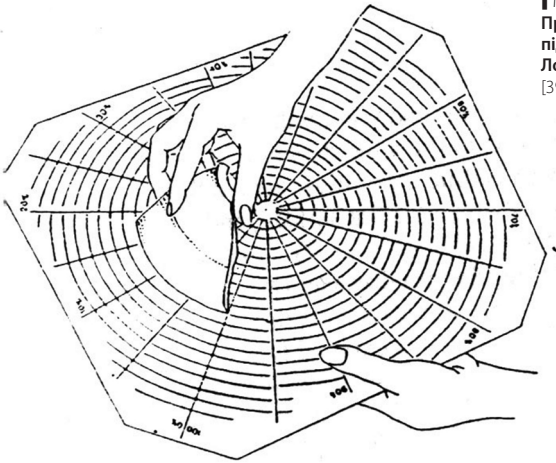
Для повноти інформації про цілі вироби необхідно зазначити їхній об'єм. У деяких випадках для його вирахування використовують рідину чи пісок. Об'єм позначають у кубічних сантиметрах із зазначенням щільності того матеріалу, який засипали в посудину. Окрім контурного профілю, для малювання знадобляться такі прилади, як лінійка, штангенциркуль, швейний метр, діаметромір (мал. 111). На звороті кожного малюнка виконують підпис, який містить повну інформацію про об'єкт. Після обробки фрагментів кераміки або відновлених посудин проводять їх консервацію.

Таким чином, керамологічний (археологічний) малюнок є важливим етапом камеральної обробки кераміки, що створює необхідні передумови для подальшої дослідницької роботи зі знахідками.

Отже, для послідовності дій у своїй роботі й отримання максимально швидких і якісних результатів у польовій і камеральній роботі з керамікою необхідно дотримуватися методичних рекомендацій, які покликані допомагати молодим дослідникам.

Порядок дій під час польової обробки кераміки спрощено виглядає так:

- вилучення кераміки із землі;
- транспортування на «місце відбору»;

Мал. 111.
Приклад використання діаметроміра
під час роботи з керамікою.
Лондон, Великобританія. 2013
[397, р. 18]

- перший відбір (виділення кераміки з масиву знахідок, відбір на очищення);
- очищення й миття;
- другий відбір (виділення частин посуду, типів);
- статистичний підрахунок;
- укладання польових списків;
- передача в камеральну лабораторію;
важливим у цьому процесі є чіткий розподіл учасників розкопок на землекопів і лаборантів.

У лабораторних умовах процедура роботи з керамікою є наступною:

- пакування й транспортування;
- первинні реставраційно-консерваційні заходи;
- фотографування;
- малюнок;
- складання польового опису;
- укладання колекційного опису.

Таким чином, дотримуючись цих рекомендацій, можна набути необхідних знань і навичок для польової й камеральної обробки кераміки, що є запорукою повноцінного збереження культурної спадщини України.

3.2. ЗАСАДИ ОПИСУ КЕРАМІКИ Й РОЗРОБКИ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ

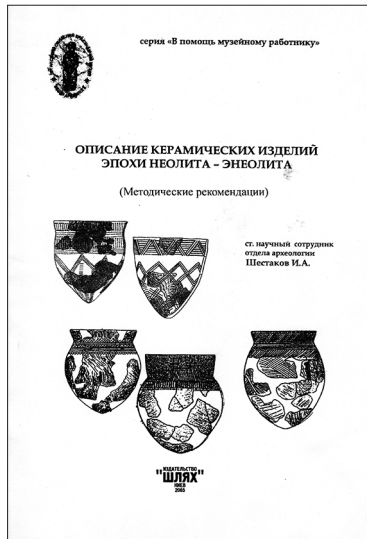
Одним із ключових питань в українській археологічній керамології є розробка й використання понятійного апарату для опису глиняних виробів. Обов'язковою частиною будь-якої дослідницької процедури під час вивчення археологічних знахідок є опис як засіб презентації матеріалу. Головною вимогою на цьому етапі досліджень є максимально повна презентація джерела, необхідна для реалізації поставленого завдання.

Опис кераміки й розробка понятійного апарату для синхронізації дослідницьких програм є важливими для вивчення давньої кераміки. Впровадження багатофункціональної системи класифікації й опису створює умови для вивчення серій глиняних виробів з окремих пам'яток чи локальних груп у межах археологічної культури.

Нині в українській археологічній керамології, як і у європейській, не існує єдиної методики для опису кераміки, якою б користувалися всі дослідники. Відсутність уніфікації в описах глиняних виробів досить ускладнює вивчення археологічних матеріалів у межах одного історико-культурного горизонту, однак не можна стверджувати про відсутність розробок у цьому напрямку (мал. 112) [63, с. 246-249; 126, с. 131-139; 198; 293, с. 254-266].

Аналіз джерельної бази свідчить, що українські дослідники керуються певними загальними принципами опису, які мають варіації суб'єктивного характеру. Опис археологічної кераміки не може бути абсолютно повним, він залежить від конкретних дослідницьких завдань, тому в спеціальній археологічній літературі може не повною мірою дублювати музейну документацію. Однак пріоритетним у будь-якому випадку є забезпечення читача можливістю швидкого знаходження потрібної інформації [198, с. 3].

Вагоме місце в розробці загальних схем опису виробів займають праці київських археологів Володимира Генінга [71] й Світлани Пачкової [202]. Відповідно до їхніх напрацювань, опис

Мал. 112
Обкладинка видання
«Описание керамических изделий
эпохи неолита – энеолита.
(Методические рекомендации)».
Київ. 2005 [198]

виробу охоплює такі ознаки, як матеріал, технологія, морфологія, функція. Морфологія, у свою чергу, складається з конструкції, форми, розміру, кольору, декору. Ці положення знайшли подальший розвиток у напрацюваннях фахівців Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, хоча головна увага в них зосереджувалася на описові давньої кераміки як музейного предмета [125, с. 99-105; 170, с. 126-130]. Наприклад, частина питань, пов'язаних із описом глиняних виробів, порушувалася учасниками Всеукраїнського науково-практичного семінару «Сучасні проблеми атрибутування керамологічних колекцій в Україні», що відбувся 2007 року в Опішному на базі профільних академічних і музейних установ [63, с. 246-249; 126, с. 131-139; 233, с. 250-253; 293, с. 254-266].

Описуючи предмети, важливо звертати увагу на вищезазначені структурні одиниці під час систематизації колекцій і створення типологічних моделей. Залежно від цілей дослідження, описи можуть бути стислими й розширеними, однак мають відповідати певним вимогам, серед яких – чіткість, об'єктивність, уніфікація, послідовність

і завершеність [125, с. 99; 126, с. 132; 198, с. 3]. Опис кераміки може бути представлений у вербальній чи графічній формі, а також у числовій. Усі ці засоби є надійним підґрунтям для складання баз даних і комп'ютерних програм у процесі аналізу глиняних виробів. Створення повних описів залежить від дотримання термінології, чіткої структури й зручності використання. В археологічній керамології аналіз артефакту проводиться в тому порядку, який дозволяє послідовно з'ясувати інформацію про нього, а етапи опису впливають один з одного. Музейний досвід опису глиняних виробів виглядає таким чином: опис форми виробу, його частин, матеріалу, декору [126, с. 132]. Отже, описуючи кераміку, необхідно дотримуватися певної послідовності: *матеріал – технологія – морфологія – функція*.

Матеріал. Здебільшого в публікаціях про археологічну кераміку опис предмета починається з характеристики формувальної маси, з якої її виготовлено [див., наприклад: 67, с. 57-81]. Вона містить різні компоненти, природні або додані майстром для поліпшення властивостей глини. Це може бути кварцовий пісок, вапняк, каміння, слюда, шамот, різні органічні матеріали. Після випалювання матеріал змінює природний стан, стає твердим і міцним, власне перетворюється на кераміку. Під час цього опису автори звертають увагу на стан поверхні черепка (структуру, пористість, наявність тріщин тощо). Методами візуальної діагностики (з використанням бінокюляра й мікроскопа), експериментального моделювання, петрографії, спектрального аналізу визначають склад формувальної маси, зокрема виявляють штучні домішки, з'ясовують її рецептуру [65, с. 206-209; 68, с. 47-48; 95, с. 27-29; 96, с. 53-60; 105, с. 88-92; 159, с. 115; 255, с. 164-168].

У більшості статей немає відомостей про спеціальні лабораторні дослідження й аналізи глини. Під час опису формувальної маси, як правило, не вказується кількісне співвідношення між штучними домішками, а також їх походження. Наприклад, пісок, виявлений у виробках, може бути природним компонентом глини з родовища, а не спеціально доданим для зміни фізичних властивостей сировини. Так само не можна однозначно стверджувати, що виявлені у формувальній масі рослини додавали спеціально, а не потрапили туди випадково. Тому варто погодитися з думкою Олеся Пошивайла про уможливленість

більшості таких висновків і необхідність систематичних лабораторних досліджень археологічної кераміки [235, с. 6-7; 239, с. 8]. Однак необхідно визнати той факт, що для українських археологічних реалій існування потужної лабораторії для вивчення давньої кераміки лишається справою майбутнього.

Технологія, за визначенням Лева Клейна, становить собою сукупність інструментів і методів виробництва, характерних для певного суспільства, культури або виробництва [119, с. 358]. Відносно ж археологічної керамології, цей термін доповнено в працях Олександра Бобринського [18, с. 5-109]. Тобто технологія – це не проста сукупність інструментарію і методів (прийомів, операцій), але й спосіб перетворення сировини в процесі її обробки. Кінцевим результатом технологічного процесу є продукція. Під час вивчення кераміки для реконструкції технології й окремих її операцій в археології використовують методи візуальної діагностики, природничих наук, експерименту й фізичного моделювання [67, с. 54-55]. Ці дослідження спрямовані насамперед на виявлення ознак, що дозволяють ідентифікувати технічні прийоми й виявити культурні традиції [97, с. 48-55]. Тому вивчення технологічних особливостей давньої кераміки має також відбуватися із залученням спеціальних лабораторних досліджень. Наприклад, як би інтуїтивно археологи не відчували, що перед ними виріб, виготовлений на «повільному» чи «швидкому» гончарному крузі [див., наприклад: 110, с. 62], усе ж такі висновки краще робити після трасологічних досліджень. Ретельна увага до технології під час опису давньої кераміки створює додаткові умови для виділення сталих і змінних ознак виробництва в межах гончарного комплексу окремої археологічної культури.

Морфологія – це наука про форму, конструкції й взаємне розташування її частин [346, с. 125]. Використання цього терміна зустрічається в різних науках – геології, біології, лінгвістиці тощо. В археологічній керамології під морфологією мається на увазі аналіз форми артефакту – найбільш важлива частина опису, за результатами якої проводять первинну систематизацію матеріалу, розробляють типологічні схеми тощо [347]. Зазвичай, опис виробу починають з кольору, потім аналізують форму, конструктивні особливості, розміри й, нарешті, декор. Варто зазначити, що донині в археологічній

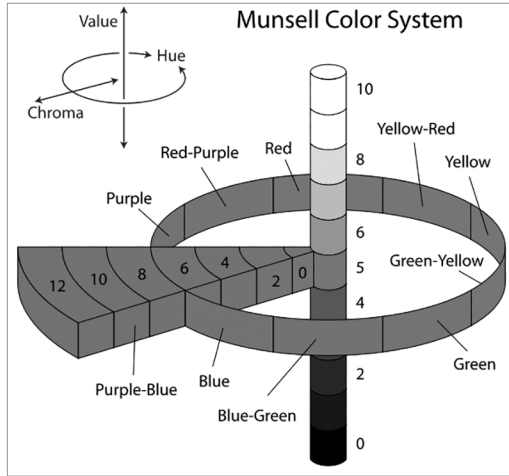
керамології існує думка, що морфологія артефакту включає в себе винятково аналіз форми посудини та її складових. Як свідчать останні дослідження, декор, наприклад рельєфний, нерідко змінює не тільки технічні характеристики, але й зовнішній вигляд виробу [114, с. 69-73; 348, с. 175-177], тому є невід'ємною частиною загального оформлення. Вивчення його окремо від інших елементів системи порушує цілісність вивчення предмета.

Колір. Археологічна кераміка (черепок) може бути різного кольору: червоного, коричневого, чорного, зеленого, жовтого, сірого. Відповідне забарвлення глина набуває в процесі випалювання [67, с. 115-121]. Окрім того, на колір кераміки впливає перебування її в ґрунтовому шарі, що містить значну кількість органіки. Однак хімічні процеси в ґрунтах можуть змінювати тільки зовнішню поверхню кераміки, у той час як внутрішня зберігає первісний колір. Також колір посудин змінюється залежно від того, що в них зберігали – метал, дьоготь тощо.

Описуючи колір кераміки, здебільшого мають на увазі лише колір готового виробу. Забарвлення формувальної маси без відповідних лабораторних досліджень візуально встановити неможливо [239, с. 9]. У вітчизняних публікаціях знаходимо справжню палітру кольорів і відтінків, що використовуються під час опису виробів. Утім, більш доречним у цьому випадку видається використання міжнародного уніфікованого кодування кольорів за системою («*Munsell color system*»), розробленою на початку ХХ століття Альбертом Манселлом. Її суть полягає в тому, що кольоровий простір описується в трьох вимірах: це відтінок, світло й насиченість (мал. 113). Цю систему розроблено спеціально для різних категорій природних матеріалів – ґрунти, камінь тощо.

Першість у використанні системи Манселла в археологічній керамології, напевне, належить дослідникам старожитностей доби античності. На початку 1970-х років керамологи-археологи, що вивчали посуд, теракоти й покрівельну кераміку в Греції та Італії, обрали її як відправну уніфіковану точку для опису глиняних виробів та їх декору. Незважаючи на те, що визначення кольору за системою Манселла передбачає деяку суб'єктивність і може варіюватися від освітлення, усе ж дослідники археологічної кераміки можуть

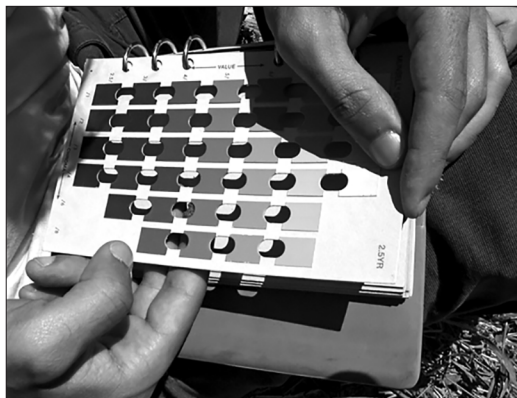
Мал. 113
Система кольорів
Альберта Манселла [447]

Мал. 114
Приклади
таблиць кольорів
Альберта Манселла.
Місце та час зйомки
невідомі [466]

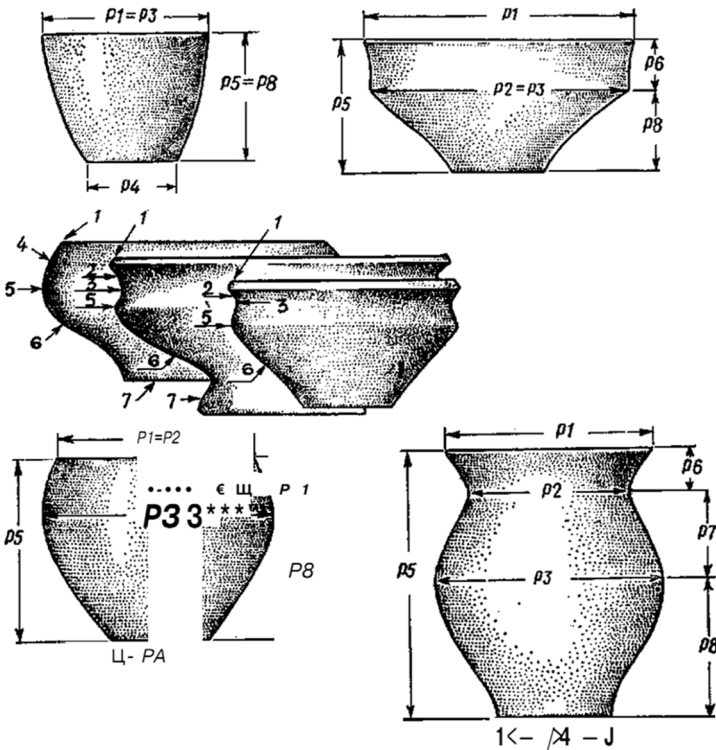
досить легко зрозуміти, про що йде мова, зрівнявши відповідний колір із таблиць (мал. 114). Письмовий опис натомість є більш суб'єктивним. Тому багато археологів обрали подвійну систему для опису кольору археологічних глиняних виробів (глини й декору), використовуючи відповідний прикметник і «Діаграму кольору ґрунту» («Munsell Soil Color Chart»). Жоден інший довідник не подає такого широкого

Мал. 115
Використання
в польових умовах таблиць
Альберта Манселла.
Місце та час зйомки невідомі [466]

діапазону кольорів і відтінків, які, зазвичай, трапляються на давніх предметах. До того ж, формат таблиць є зручним і компактним для польових досліджень (мал. 115) [466]. В Україні використання системи Манселла не є поширеним явищем. Визначення кольору на основі його розробок проводять переважно дослідники античного гончарства [див., наприклад: 25].

Розміри. Для визначення розмірів виробів керамологи (археологи) здебільшого користуються звичайними вимірювальними інструментами, наприклад штангенциркулем. За його допомогою можна визначити товщину стінок посудини, його дна (якщо виріб фрагментований). Різними інструментами визначають і висоту посудини. Якщо вона фрагментована, але збережена верхня частина, то верхній діаметр можна вирахувати з можливою похибкою за допомогою шаблону з концентричними колами (з кроком 0,5-1 см). Донині немає єдиної думки щодо термінів на позначення розмірів частин посуду, що буде «малим» розміром, «дуже малим», «великим» тощо, адже кожен керамолог (археолог) насамперед керується власними спостереженнями й порівняннями. Спроби ввести в обіг уніфіковані й загальні для всіх методи вирахування розмірів посудин [71] треба визнати не зовсім вдалимими. Вони в початковому вигляді зрідка знаходять відображення в працях сучасних керамологів (археологів) (мал. 116) [202, с. 31-41], напевне, через складність

Мал. 116

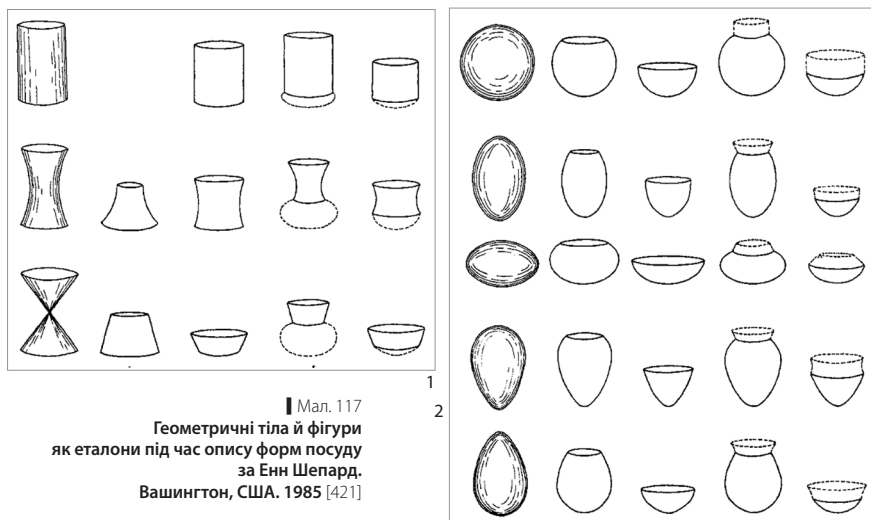
Параметри й система вимірів посуду різних категорій зарубинецької культури.
За Світланою Пачковою. 2006 [202, рис. 7]

побудов і вирахунків, які необхідно використовувати на практиці. Тому це питання є відкритим і вимагає подальшої розробки.

Форма й конструкція. У світовій та українській практиці дослідження археологічної кераміки немає єдиної методики опису й аналізу даних елементів, що відповідали б усім вимогам і запитам. Нині маємо більш ніж достатньо пропозицій щодо номенклатури [21; 22; 71; 72; 126; 147, с. 14-25; 236, с. 13-17; 421]. Більшість науковців схиляється до думки про необхідність створення єдиної системи опису елементів і форми виробів, побудованої на основі понять, усталених у геометрії [див., наприклад: 352, с. 21]. Це, передусім, позбавить

наукову літературу від метафоричних назв, таких, наприклад, як «грушоподібна» посудина чи «яйцеподібний» тулуб, оскільки вони викликають різні суб'єктивні асоціації.

За такого запропонованого підходу, власне, виріб розглядають як комбіноване тіло обертання, яке складається з окремих частин, що становлять його просторову форму. Значно простіше посудини аналізують із застосуванням підходів, прийнятих у геометрії, точніше в одному з її розділів – стереометрії. Оскільки практично будь-яка посудина становить собою тіло обертання, то для визначення її форми можна підібрати відповідні геометричні тіла. Уперше цю ідею порушила Енн Шепард у монографії «*Ceramics for the Archaeologist*» («Кераміка для археологів») [421], де форма будь-якої посудини представляється похідною від певного тіла обертання: сфери, овалоїда, циліндра, конуса (мал. 117). Вона запропонувала поділ форм посуду на класи, де відношення діаметра вінець до максимального діаметра буде визначати «обмеженість» посудини. Нині більшість українських археологів використовують для такої характеристики форм посудин терміни «закрита» й «відкрита». Під закритою формою мається на увазі, що максимальний діаметр посудини більший за діаметр вінець. Відкритою

Мал. 117
Геометричні тіла й фігури
як еталони під час опису форм посуду
за Енн Шепард.
Вашингтон, США. 1985 [421]

вважають форму, діаметр вінець якої більший за максимальний діаметр посудини.

Під час опису форми й конструкції застосовують також терміни «непрофільований», «профільований» або «слабкопрофільований» виріб. У цьому випадку використовують значення терміна «профіль» як розріз або перетин виробу. До непрофільованих виробів зараховують ті, в яких лінія бічної частини контуру (від дна до вінець) є прямою або слабо вигнутою, представленою дугоподібним викривленням. Профільованими виробами називають ті, бічна лінія контуру яких представлена вираженим викривленням. Якщо кривизна лінії у верхній частині посуду незначна, використовують термін «слабкопрофільований» [198, с. 6]. За цим же принципом можна виділити «складнопрофільований» посуд або його частину, наприклад вінця. Втім часто такий підхід є досить суб'єктивним.

Як зазначалося вище, практично будь-яку форму посудини можна відтворити за допомогою розрізу й повороту геометричних фігур. В археологічній літературі зустрічаються такі назви форм, як овалоїдна, конічна, біконічна тощо. Застосування таких позначень не викликає особливих змістових бар'єрів навіть у тих, хто звик до асоціативних позначень форм посуду. Проте в багатьох публікаціях трапляється поєднання опису форм виробів на основі геометричних і асоціативних понять.

Опис конструктивних частин посуду в публікаціях українських дослідників давньої кераміки ґрунтується здебільшого на розробках, здійснених Володимиром Генінгом [71] і Олександром Бобринським [21; 22]. Цю систему опису використали у своїх працях Валентина Петрашенко [228], Світлана Пачкова [202], Анатолій Гейко [67], Олена Оногда [194] та інші. Незалежно від конкретних форм, для будь-яких посудин виділяють одні й ті ж складові частини: верхню частину, тулуб, денце. Також виділяють деталі: вінця, шию, плечі, ніжку, піддон тощо. Усі означені терміни використовуються й мають відповідники в англійських публікаціях, що значно полегшує комунікацію між дослідниками. Це, до речі, відображає спроби сучасних науковців семантично уніфікувати систему термінів у межах наукових дисциплін.

Варто згадати й розробку понятійного апарату для опису частин виробів XVII–XX століть, запропонованого Оксаною Коваленко [126,

с. 132-138]. Хоча він розрахований на атрибуцію музейних колекцій, усе ж деякі терміни можуть бути цілком використані для опису виробів відповідного історичного періоду, що в значній кількості трапляються під час археологічних розкопок. Це, зокрема, стосується такої категорії знахідок, як люльки [128].

Декор і орнамент. Як свідчать гончарні комплекси багатьох археологічних культур, форма й конструктивні особливості не завжди виступають у ролі головного діагностуючого культурного маркера. Водночас вивчення принципів декоративного оформлення виробів окремо від конструктивних особливостей не дає повного уявлення про сам предмет, формування й поширення традицій гончарного виробництва в часі й просторі. Періодизація археологічних культур, розроблена на основі досліджень орнаменту глиняних посудин, може бути лише частиною комплексних студій.

В археологічній керамології до теперішнього часу склалися різні підходи щодо вивчення декору кераміки. Аналізуючи роботу Анатолія Щербаня, присвячену вивченню декору, приходимо до висновку, що автор керувався певними програмами опису. Проте їх варто сприймати як рекомендації, а не вказівки, оскільки під час їх розробки він спирався здебільшого на інтуїцію й власні уявлення про предмет вивчення. У будь-якому випадку схема опису, запропонована Анатолієм Щербанем, ґрунтується на формальних методах дослідження [348, с. 33-37].

Під час вивчення декору глиняних виробів розглядається техніка виконання, визначається принцип організації знаків, композицій, їх поєднання й розташування. Важливо розрізняти поняття «декор» і «орнамент». В археологічній літературі часто ці поняття плутають. Використовують не тільки різні схеми, але й різну термінологію, вибір якої зумовлений більше інтуїцією, ніж логікою. Досить часто можна зустріти своєрідні словосполучення й неологізми, що не відповідають використуваним поняттям [детальніше: 239, с. 12-13]. Тому важливим є визначення основної термінології й уживання слів «декор» і «орнамент». Їх правильне розуміння вкрай необхідне, оскільки є відправною точкою для подальшого дослідження.

Слово «декор» походить від латинського «*decoro*» («прикрашаю») й означає систему прикрас будівель або виробів [190,

с. 54]. Причому декор, передусім, розглядається як явище, пов'язане винятково з архітектурою. Відповідно до термінології, запропонованої Левом Клейном, декор – це сукупність предметно виділених засобів вираження, що виконують переважно естетичні, а також знакові й образотворчі функції. Різновидом декору може вважатися орнамент. Є й інші види декору: окремі прикраси в особистому вбранні або інтер'єрі житла тощо [119, с. 359]. Анатолій Щербань у своїй праці, присвяченій історії декору археологічної кераміки, схиляється до мистецтвознавчої дефініції, за якою декор – це функціональний вид композиції, художній зміст якої перебуває у взаємодії з оточуючим середовищем – простором, об'ємом, масою тощо [348, с. 33]. У сучасній літературі виділення орнаменту закріпилося як різновид декору й визначається як ритмічно й симетрично упорядкований мотив, що відрізняє його від інших видів декору. Орнамент несе в собі естетичні, знакові й образотворчі функції. Головними принципами побудови орнаменту є повторюваність, інверсія, чергування й симетрія (повна, відносна, часткова). У вивченні декору глиняних виробів окремі дослідники виділяють «орнаментальне поле» – «орнаментальну композицію» – «зону» – «відділи» – «елементи орнаменту» тощо [348, с. 33-34]. Існує також термін «орнаментальний мотив» – це повторювана частина орнаменту, що складається з окремих елементів (знаків, фігур), які повторюються або чергуються. Мотив у межах культурної традиції є досить стійким елементом орнаменту кераміки. Початкове смислове навантаження більшості орнаментальних мотивів у традиціях декорування, на жаль, неможливо визначити, оскільки неможливо інтерпретувати змістовну частину знаків [71, с. 8-9].

Єдиної уніфікованої методики вивчення орнаменту ще не створено, лише деякі дослідники розробляють теоретичні й практичні засади роботи з декором глиняних виробів. Проте детального опису методики, за якою вони пропонують вивчати орнамент, у публікаціях віднайти не вдалося. Одним із перших кроків щодо вивчення орнаментальної композиції є створення проєкцій і розгортки залежно від складності композицій [325, с. 14-15; 348, с. 35-36]. У такий спосіб стає можливо визначити черговість побудови композиції та її елементів. У подальшому на основі аналізу подібних елементів орнаменту виділяють декор, притаманний продукції

певної майстерні чи майстра або ж археологічної культури загалом. Ці питання частково вирішуються за допомогою програми Володимира Генінга [71, с. 85-89] і є апробованими для кераміки археологічних культур східних слов'ян кінця I – початку II тис. н. е. [228, с. 30-36; 274].

З інших позицій до вивчення орнаменту підійшов у своїй дисертації Ярослав Володарець-Урбанович [47, с. 10-11], який спробував використати для цього методуку російської дослідниці Віри Скарбовенко [265, с. 85-87]. Відповідно до неї, орнамент розглядається як структура з чотирьох рівнів: «цілісний загальний орнамент», «одиничний орнамент», «базова фігура одиничного орнаменту» й «початкова фігура» [265, с. 85-87]. У роботі Ярослава Володарець-Урбановича йдеться лише про два рівні («базова фігура одиничного орнаменту» й «початкова фігура»); далі він надав орнаменту кодові позначення [47, с. 10-11]. Утім, подальші розробки в цьому напрямку автором було призупинено.

Основними видами орнаменту є геометричний і природний. Провідними мотивами орнаменту, вираженими в категоріях симетрії, є: розетка – замкнута фігура, бордюр – фігура, нескінченно триваюча в одному напрямку, сітка – фігура, нескінченно триваюча у двох напрямках, по вертикалі й горизонталі. Орнамент може бути виконаний за допомогою різних знаків із певним кодом: зображень тваринного світу (зооморфний, іхтіоморфний орнамент), людини (антропоморфний), рослин (рослинний або фітоморфний) тощо. Найбільш розповсюдженим різновидом декору археологічної кераміки є геометричний орнамент.

Отже, вдалий опис декору давньої кераміки робить доступним вивчення техніки, мотиву й композиції орнаменту.

Функція. Виконання дослідницьких завдань вимагає залучення низки чітко окреслених археологічних джерел і методів роботи з ними. Нині можна констатувати, що функціональна сутність кераміки все ж є поліваріантною [71, с. 3-12]. Глиняні вироби в побуті мають чітке й визначене застосування, однак кераміка, розміщена в похованнях, набуває інших функцій, пов'язаних із духовною стороною життя; глиняний посуд, задіяний у виробництві (металургія, виготовлення дьогтю тощо), доповнює інформацію про ремесла, якими займалися

мешканці поселенської структури тощо. За визначенням Лева Клейна, функція – це стереотипний і санкціонований культурою діапазон дій, що проводяться з артефактом або викликані наявністю й позицією артефакту; роль і позиція артефакту в діях і соціокультурних відносинах [119, с. 354]. У сучасній літературі з проблематики археологічної керамології можна зустріти терміни «*утилітарна функція*» – використання посуду в побуті як контейнерів для зберігання й приготування їжі, і «*неутилітарна, ритуально-міфологічна функція*» – використання посуду як ритуальних предметів, призначених для приготування особливого виду їжі й пиття або для виконання функції супутнього інвентаря в похованні померлого [218; 256]. Незважаючи на запропоноване розмежування функцій, використовувати ці терміни варто з обережністю, оскільки вони не зовсім точно передають закладений у них сенс. Функція кераміки не може бути неутилітарною, адже кожна посудина створювалася з метою отримання практичної користі. У житті стародавньої людини посуд був нерозривно пов'язаний з її буттям, яке охоплювало всі аспекти діяльності – господарський, побутовий і духовний. Ці терміни застосовувалися здебільшого для умовного позначення категорій предметів, а не їхніх функцій. У визначенні функціональної належності глиняних виробів необхідно орієнтуватися на їх безпосереднє використання. У цьому випадку функції можна поділити на господарсько-побутові й ритуальні, які, у свою чергу, можна розділити на підфункції: для приготування їжі, зберігання продуктів, здійснення різних церемоній, зокрема ритуальне застосування посуду та його використання в поховальному обряді.

На окрему увагу заслуговують також дослідження *змін функції виробу* або ж його вихід з ужитку. Питання зміни функції посуду в процесі його використання вже були предметом спеціального дослідження у світовій археологічній керамології [423]. На жаль, в Україні системні дослідження цієї проблеми практично не проводяться. Однак деякі дослідники все ж звертали увагу на цю безперечно важливу особливість глиняних виробів. Серед досліджень – праці Анатолія Гейка, в яких він заодно із традиційними методами вивчення кераміки використовував і експеримент [60, с. 279-283; 61; 67, с. 126-129], а також невелика розвідка М. Остапенка й Д. Кобалія,

в якій застосовано трасологічні методи для вивчення вторинного використання фрагментів амфор скіфським населенням [199]. До окремих аспектів цієї проблематики зверталися Петро Гавриш і Анатолій Гейко [58, с. 37-44], Валентина Крапивіна [150, с. 190-191], Надія Гаврилюк [57, с. 119].

Отже, наведена вище схема опису глиняних виробів є синтезом окремих розробок українських дослідників археологічної кераміки, отримана внаслідок аналізу джерельної бази. Попри те, що таке дослідження методичного характеру у вітчизняній історіографії наразі відсутнє, загальні принципи опису давньої кераміки є такими: **матеріал – технологія – морфологія – функція**. Зазначена схема відповідає головній меті – максимальному представленню археологічного джерела. Аналіз фахової літератури вказує на необхідність подальших розробок у цій площині, особливо в укладанні словника з археологічної керамології [53, с. 28; 235, с. 9] – важливого етапу синхронізації дослідницьких програм для вивчення давньої кераміки.

3.3. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДАВНЬОЇ КЕРАМІКИ

В українській археологічній керамології можна констатувати використання комплексного підходу до вивчення глиняних виробів. Для цього застосовують як загальнонаукові, так і вузько спеціалізовані методи досліджень. Весь їх спектр поділяють на ті, що руйнують або ж не руйнують виріб. Вибір тих чи інших методів досліджень цілком залежить від поставлених завдань.

На сучасному етапі вивчення давнього гончарства в Україні, залежно від наукових завдань, дослідники оперують різноманітними методиками роботи з керамікою. Необхідність окреслення методичної бази, що застосовується під час роботи з археологічною керамікою, є першорядним завданням для з'ясування сучасного стану вивчення цієї категорії матеріальної культури давнього населення України.

Теоретичні аспекти вивчення давнього гончарства у вітчизняній науковій проблематиці не створили окремого напрямку. Це проявляється в досить незначній кількості праць, присвячених специфіці використання різних методів дослідження кераміки й гончарства.

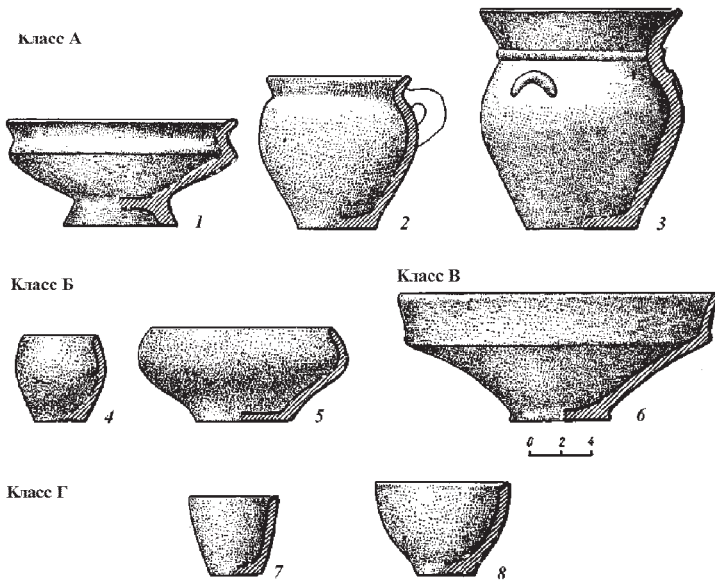
Сукупність методів, що застосовують у вивченні археологічної кераміки, розподіляють на кілька основних груп. Більшість із них далекі від досконалості, їх розробка триває й нині, що цілком відповідає тенденціям розвитку науки. У зв'язку з цим, здається доречним групування методів, що фіксуються в українських дослідженнях, відповідно до тих наукових завдань, що стоять перед дослідниками. А тому безапеляційне твердження про недосконалість і суб'єктивність тих чи інших методів без урахування конкретної ситуації є теж помилковим.

Отже, до методів, які зазвичай використовують в археологічній керамології, належать типологічний, методи природничих наук, математичних наук, експеримент, методи етноархеологічного вивчення гончарства й датування кераміки.

3.3.1. Типологічний метод

Найпопулярнішим методом вивчення кераміки, зафіксованим у вітчизняних публікаціях, є типологічний. Його активне використання пояснюється отриманням швидких результатів під час роботи з керамікою в полі й початкового введення її до наукового обігу – створення загального уявлення про предмет дослідження. У багатьох своїх значеннях слово «тип» можна порівняти з поняттям «клас», оскільки воно означає інструмент групування чи класифікації в широкому сенсі. Обидва слова означають поняття, які використовують для систематизації й структурування матеріалів, для створення спрощеної альтернативи складним побудовам, де краще простежуються різні закономірності. Незважаючи на те, що для багатьох авторів ці слова як терміни видаються рівнозначними, насправді вони часто мають різну сферу застосування. Найбільш відомою в археології є схема рівнів інтеграції (від типу до культури) англійського дослідника Девіда Кларка: ознака – артефакт – тип – комплекс – культура – група культур – технокомплекс [378, р. 188]. Термін «тип» в археології багатозначний. Нині він вживається в археології не тільки в специфічному значенні («тип» як категорія в класифікації деяких видів археологічних матеріалів), а й застосовується для об'єднання будь-якої групи схожих явищ, для позначення в мінливому чого-небудь сталого, стійкого, «типового» [119, с. 34-35].

За іншим формулюванням – поняття тип є абстракцією для позначення деякої реально існуючої системи об'єктів, яка визначається статистично стійким поєднанням суттєвих ознак [333, с. 253-266]. Будь-який тип предметів і об'єктів може мати як ознаки, властиві лише йому, так і ознаки, притаманні іншим типам. Набір ознак може змінюватися в часі: для одного періоду він може бути визначальним, для інших – еволюційним чи рудиментарним. Одна й та ж ознака може давати випадкові відхилення від свого середнього значення. Стійким поєднанням ознак є таке, яке узгоджується середніми статистичними критеріями. Ознаки, які за прийнятими в статистиці критеріями не можна вважати значущими, не можуть бути основою для виділення типу. Істотність ознаки визначається на основі додаткової історичної

Мал. 118

Типологія посуду на прикладі Пирогівського могильника зарубинецької культури.
Пирогів, Київщина. 2006 [202, с. 8]

інформації або навіть на основі інтуїції дослідника. Важливо, щоб в кожному випадку відносна межа ознаки була обґрунтована історико-археологічними даними [332, с. 8-24].

Типологічний метод полягає у виділенні серед археологічної кераміки типів із притаманними лише їм ознаками (мал. 118). Потім ці типи з різних археологічних об'єктів порівнюють між собою, з'ясовують їх відмінність, схожість або тотожність. Наприклад, наявність однотипних речей з різних пам'яток може свідчити про синхронне їх існування. За такими показниками визначають час виготовлення речей, функціональне призначення, часові межі побутування, етнічну належність тощо. Зрештою, застосування типологічного методу дає можливість виділити не тільки археологічні культури, але й локальні варіанти й датувати їх. Також у фаховій літературі трапляються терміни «класифікація», «систематизація»,

«таксономія» тощо. Деякі вчені сприймають їх як синоніми до типології [243, с. 130], а інші їх розрізняють [71, с. 60-64].

Варто відзначити широке використання типологічного методу при написанні дисертаційних досліджень [див., наприклад: 47, с. 2; 107, с. 2; 194, с. 2; 218, с. 2; 331, с. 2; 359, с. 2].

3.3.2. Методи природничих наук

Методи природничих наук для археологічної керамології застосовують переважно з метою вивчення давніх технологій – визначення сировини, техніки формування глиняних виробів, режиму випалювання, функції виробів тощо. Нині в Україні використання методів природничих наук носить епізодичний характер, хоча інформація, отримана під час таких досліджень, дозволяє вирішувати низку важливих питань, пов'язаних з виготовленням, поширенням і побутуванням виробів у давніх спільнотах. Із застосуванням методів природничих наук, зокрема бінокулярної мікроскопії, рентгенівського випромінювання, петрографії, фізичного моделювання, досліджується гончарство трипільської культури [105, с. 88-92], бережнівсько-маївської зрубної культури [96, с. 53-60; 440], раннього залізного віку [65, с. 206-209], античного й пізньоримського часу [255], роменської культури [68, с. 47-48]. Окрім зазначених наукових методів, для вивчення кераміки використовується палеоботаніка й картографія.

Нині нараховується близько сорока методів природничих наук. Вони входять до групи археометричних досліджень. Проте найбільш поширеними лишаються близько десяти методів – це методи мікроскопії (бінокулярний, петрографічний, електронний, нагрівальний), рентгенографії (дифракційний, спектральний, комп'ютерної томографії), вивчення мінералогічного складу формувальної маси, трасології, фізичного моделювання, термічного аналізу, палеофонографії та інші [243, с. 131; 67, с. 49].

Попри порівняно високу достовірність результатів, здобутих методами природничих наук, поодиноці вони надають досліднику обмежену інформацію, а тому для ґрунтовних висновків необхідним

є використання кількох методів, результати яких треба порівнювати [243, с. 131]. Головним недоліком в українських реаліях є висока вартість таких досліджень, відсутність спеціальних лабораторій, обладнання й фахівців.

Постійне вдосконалення існуючих методів пов'язане з розвитком технічного забезпечення. Водночас учені констатують необхідність встановлення меж доцільності використання кожного з методів у дослідженнях археологічної кераміки [67, с. 49].

Фізико-хімічні методи. Існує багато фізико-хімічних методів, які можуть бути використані в дослідженнях давньої кераміки. Їх можна згрупувати за призначенням наступним чином:

- для вивчення текстури виробів (оптична чи бінокулярна мікроскопія);
- для визначення хімічного складу (хімічний аналіз);
- для комплексного вивчення мінералогічного складу формувальної маси (дериватографія, електронна скануюча мікроскопія тощо);
- визначення кількісного та якісного співвідношення між компонентами формувальної маси (петрографія);
- вивчення температури випалювання виробів і властивостей кераміки зі зміною температури (термічні аналізи);
- вивчення технологічних слідів на глиняних виробках (трасологія).

Аналіз фахової літератури свідчить, що українські дослідники археологічної кераміки надають перевагу петрографічному аналізу. Відомі випадки використання хімічних [78, с. 23-25; 169, с. 93-95] і трасологічних аналізів [199; 304, с. 128-135].

Петрографічний (кристалооптичний) аналіз належить до найбільш поширених і перспективних методів дослідження в археологічній керамології. З огляду на те, що давня кераміка у зв'язку зі специфікою виробництва не може порівнюватися із сучасною, вона виокремлюється в самостійну групу давніх штучних матеріалів, для дослідження якої використовують спеціальну методіку. Археологічну кераміку досліджують методами мікроскопічного й термічного аналізів. Для цього використовують поляризаційний мікроскоп, за допомогою якого вивчають шліф товщиною до 30 мікрон. Під дією

поляризованого світла мінеральні компоненти мозаїчної структури шліфа черепка поводять себе по-різному, у результаті чого можна з'ясувати й описати мінералогічний склад формувальної маси з подальшою класифікацією зразків кераміки, що вивчають [243, с. 131-132]. Петрографічні дослідження кераміки розподіляють на кілька етапів: опис, аналіз, інтерпретація. Головні питання, що вирішуються за допомогою мікроскопії давньої кераміки, зводяться до питань технології виготовлення й класифікації кераміки [67, с. 49-50].

Пізнавальні можливості й сфера застосування петрографії для вивчення кераміки, як і будь-якого точного методу, обмежені. Це зумовлено двома основними факторами: структурним поліморфізмом об'єкта дослідження й недосконалістю аналітичної процедури. Особливість такого джерела, як археологічна кераміка, полягає в тому, що штучний силікат – це своєрідний мінералогічний конгломерат, що володіє цілим спектром характеристик, не всі з яких петрографія здатна відобразити в повному обсязі. Зокрема, складно всебічно охарактеризувати початковий стан глинистої субстанції майбутнього черепка, оскільки зовні й структурно вона значно видозмінюється в результаті термічної обробки. Водночас петрографічна мікроскопія може дати відповіді на питання, пов'язані практично зі всіма етапами гончарного циклу. Щоправда, ця інформація має різну ступінь репрезентативності й достовірності. Найбільш надійними будуть свідчення, пов'язані з такими ланками виробничого процесу, як підбір і обробка сировини (якість і сортність, географія місць збору або джерел видобутку, способи збагачення сировини тощо), підготовка формувальної маси (рецептура сумішей, дозування інгредієнтів), обробка поверхні (склад і властивості поливи, обмазки, ангобу, лаку тощо), випалювання (температурний режим, тип середовища). Це, у свою чергу, допомагає у вирішенні питань щодо визначення центрів виробництва, виділення місцевої або імпоротної продукції, з'ясування часових змін мінерального складу кераміки, функціонального призначення посуду тощо [75, с. 46-50; 76, с. 59-66; 78, с. 20-27; 159, с. 114-122; 168, с. 379-395; 169, с. 87-93; 200, с. 42-44].

В Україні застосування петрографії для археологічних досліджень пов'язане з ім'ям Віктора Петруня (мал. 119). Він розробив

Мал. 119
Геолог, петрограф
Віктор Петрунь (1922–2005).
Місце та час зйомки невідомі
[230, с. 142-144]

методику петрографічних досліджень здебільшого для виробів із каменю. За його безпосередньої участі також проводилося вивчення кераміки доби енеоліту – бронзи [229, с. 474-482].

Відповідно до інформації з публікацій, присвячених петрографії глиняних виробів, в Україні існують установи, де можливе проведення таких досліджень:

- науковий відділ фізико-хімічних досліджень Національного науково-дослідного реставраційного центру України (Київ);
- лабораторія № 12 ВАТ «Український науково-дослідний інститут вогнетривів імені А. С. Бережного» (Харків);
- лабораторії хімічного й рентгеноструктурного аналізу Інституту геології і геохімії горючих копалин НАН України (Львів).

Палеоетноботанічні методи. У сучасних дослідженнях археологічної кераміки перевагу надають історико-культурному підходу, сформульованому в радянській науці в працях Олександра Бобринського [20]. У результаті такого підходу, кераміку розглядають як результат дії певних навичок давнього майстра в контексті конкретних культурних традицій, якими регламентується її виготовлення, розповсюдження й застосування. Археологічна

кераміка в такому випадку постає одним із джерел історико-культурної інформації. Вивчення гончарного виробництва, зокрема його технологічної складової, сприяє розширенню джерельної бази для дослідження етнокультурних процесів у середовищі давнього населення [18, с. 6]. Технічна складова гончарства створює умови для розвитку семантико-технологічного напрямку дослідження кераміки, за якого технологія розглядається у взаємозв'язку зі світоглядом давнього населення [116, с. 43-45].

Описані напрямки вивчення археологічної кераміки стосуються насамперед техніки гончарства, утім, інформацію, отриману в контексті цих досліджень, можна застосовувати й для вирішення інших завдань. Зокрема, дослідження органічних домішок в археологічній кераміці створює умови для аналізу фізико-технічних причин їх застосування майстрами або ж для з'ясування особливостей використання тих чи інших домішок у різних культурних традиціях [315, с. 121]. Органічні домішки рослинного характеру також формують джерельну базу для палеоетноботанічних досліджень, інтеграція яких з іншими дисциплінами створює умови для більш повної реконструкції історичного процесу.

Палеоетноботаніка є порівняно новою дисципліною, яка заодно з зооархеологією й археологією ґрунтів входить до екоархеології. Термін *«палеоетноботаніка»* було введено в 1950-х роках Хансом Хельбеком для позначення науки, що вивчає викопні рештки культурних рослин, пов'язані з життєдіяльністю людини [387]. У вітчизняній літературі використовують саме цей термін, тоді як у європейській науці застосовують й синонімічне поняття *«археоботаніка»* [215, с. 9-10].

Джерельну базу палеоетноботаніки складають рештки рослин, що виявляють у процесі розкопок культурного шару або ж на глиняних виробах побутового, культового чи технічного призначення. Нині, завдяки інтеграції археології й палеоетноботаніки, дослідники досить повно розробили методи інтерпретації відбитків рослин на глиняних виробах. Аналіз ботанічних решток із розкопок проходить у три етапи: виявлення, ідентифікація й інтерпретація [382, р. 1]. Основними способами отримання палеоетноботанічних матеріалів є відбір випадково обгорілих решток рослин, цілеспрямований пошук

із застосуванням промивання культурного шару (флотація), а також виявлення відбитків рослин на глиняних виробах [80, с. 113].

Відомо, що додавання різноманітних рослинних домішок до формувальної маси практикувалося в середовищі давнього населення України зі стійкими землеробськими традиціями з доби неоліту. Рештки таких домішок зафіксовано в обмазці, а також на глиняних виробах побутового й культового призначення. У європейській археології дослідження з виявлення й вивчення відбитків рослин на кераміці тривають понад сто років. Наукова цінність органіки на глині як історичного джерела стала цілком обґрунтованою після досліджень на території Британських островів, Скандинавії й Близького Сходу [414]. Остання чверть ХХ століття особливо відзначилася дослідженнями відбитків або запечених рослин на кераміці. Далі почалося вдосконалення методів польових і лабораторних досліджень у цьому напрямку [403, р. 121-132].

У вітчизняній археологічній керамології інтерес до такого аспекту вивчення давньої кераміки досі не став окремим напрямком. На початку ХХ століття археологи звертали увагу на сліди на кераміці, які вони слушно трактували як відбитки рослинних зерен. Першість у цьому, вірогідно, належить Миколі Макаренку, який, описуючи формувальну масу горщиків, вказував на наявність у ній значної кількості зерна, яке, вигорівши, залишило сліди, подібні за своєю формою до проса [165, с. 15]. Надалі дослідники лише спорадично звертали увагу на відбитки рослин на глиняних виробах.

Упродовж 1960–1970 років розробки палеоетноботанічного напрямку досліджень активно здійснювала радянський (молдавський) палеоботанік Зоя Янушевич, яка дослідила значний масив інформації з території сучасних Молдови й України. Уперше в радянській науці вона розробила методика, що полягала у візуальному огляді глиняних виробів з окремої пам'ятки й подальшим зняттям відбитків зерна чи насіння культурних (диких) рослин. Отримавши каучукову або пластилінову модель, дослідниця під час подальшої камеральної обробки визначала видову належність зерна й здійснювала історичні реконструкції [356]. Вагомим результатом її дослідницької діяльності стали дві монографії, присвячені палеоетноботаніці Молдови й України, джерелом для яких була археологічна кераміка [357; 358].

У сучасній українській науці цей напрямок досліджень розвивається фахівцями Інституту археології НАН України. Провідне місце в цій сфері належить доктору біологічних наук Галині Пашкевич, яка від середини 1970-х років займається палеоетноботанікою за глиняними виробами. Шляхом планомірних досліджень їй вдалося зібрати й каталогізувати відомості понад 300 археологічних пам'яток від доби неоліту до Київської Русі [209-212]. Окрім цього, вона розробила теоретичне підґрунтя обраної теми, яким користуються й нині. У статті, написаній у співавторстві з Надією Кравченко, Галина Пашкевич виділила шляхи потрапляння зерна до формувальної маси глиняних виробів, а також обґрунтувала необхідність цілеспрямованого пошуку таких матеріалів [149, с. 177, 179]. Виділені дослідницею фактори потрапляння рослин у глину стосувалися, передусім, посуду й пластики. За її спостереженнями, рослинні залишки додавалися у формувальну масу з технологічною й ритуальною метою, потрапляли випадково або ж використовувалися як підсипка під сировину [149, с. 179; 208, с. 70-71]. У подальшому, завдяки виготовленню експериментальних зразків кераміки, Галина Пашкевич й Анатолій Гейко з'ясували, що підсипка під посуд, особливо просо, полегшувала обертання виробу навколо своєї осі [213, с. 39].

Українські вчені наголошували на перспективі вивчення залишків жител для збору інформації про види рослин. Наприклад, досліджуючи випалену глину з обмазки стін і між'ярусних перекриттів споруд трипільської культури, Галина Пашкевич з'ясувала, що до такої будівельної глиняної суміші додавали не менше 10-15 % рослинних домішок, які лишали відбитки у випаленій обмазці спалених трипільських будівель [214, с. 9].

З 2010 року самостійні дослідження в Україні здійснював Сергій Горбаненко, зосереджуючи свою увагу на середньовічних пам'ятках слов'ян та їх сусідів [82, с. 40]. У своїх роботах дослідник широко застосував методику зняття відбитків рослин із глиняних виробів за допомогою пластичного матеріалу. Під час камеральних досліджень він зафіксував факти цілеспрямованого додавання культурних рослин у глиняну конструкцію печей [80, с. 113-123; 81, с. 339-344; 262, с. 148-156]. Розвиваючи теоретичні розробки своїх попередників, учений більш критично підійшов до статистичної обробки відбитків

рослин у зв'язку з винятковим використанням деяких їх видів як підсипки під денця горщиків [80, с. 114].

Отже, у результаті діяльності групи дослідників, відбулося накопичення й розширення джерельної бази, а також розробка теоретичних і практичних методів роботи з відбитками рослин на глиняних виробах. Виділено кілька функцій рослинних домішок у глині: такі випадки пов'язують з будівельною справою й гончарством. У будівельній сфері рослини використовували в глиняній масі, якою обмазували стіни й між'ярусне перекриття в житлах. Із сакральною складовою будівельного процесу варто пов'язувати додавання в конструкції печей зерен культурних рослин.

У гончарстві зафіксовано декілька шляхів потрапляння рослинних залишків до формувальної маси. Перший з них є суто практичним і входить в рамки технології виготовлення кераміки. Використання домішок сприяло зменшенню усадки глиняного тіста, а також позитивно впливало на процеси сушіння й випалювання глиняних виробів [20, с. 101-102]. Другий шлях потрапляння рослинних домішок теж належить до практичної сфери й стосується використання зерна як підсипки під дно посудини. Окрім того, для деяких культур відомі випадки використання рослин для декорування посуду [412, р. 209]. До четвертого способу застосування рослинних домішок належить навмисне додавання зерен культурних рослин до глини, що пов'язано з культовою складовою, яка посідала не останнє місце в землеробській магії осілого населення. Ще один шлях потрапляння зерен до глиняних виробів є випадковим. Необхідно зауважити, що, на думку дослідників технології гончарства, розробка чітких критеріїв для виокремлення природних чи штучних органічних домішок в археологічній керамології нині неможлива. Виявлення цих критеріїв повинно вирішуватися окремо для кожного з типів цих домішок [315, с. 120].

Таким чином, завдяки міждисциплінарним підходам щодо обробки археологічної кераміки, з одного боку, створюються додаткові джерела для вивчення гончарного виробництва, а з іншого – з'являються підстави для реконструкції господарської діяльності давніх людей і сфер використання ними різних рослин. Застосування й інтеграція керамологічних, археологічних і палеоетноботанічних

методів сприяє комплексному дослідженню давніх історико-культурних процесів.

Картографічні методи. Використання картографічних матеріалів для вивчення давнього гончарства є необхідним та інформативним. З'ясовуючи низку питань, пов'язаних з давнім гончарством, дослідники неодмінно мають справу з систематизацією й візуалізацією накопиченого матеріалу, об'єднаного в групи за тими чи іншими ознаками. Для цього застосовують різноманітні методики з використанням математики, статистики, типології тощо. Одним із напрямків у роботі з керамікою є використання картографічних матеріалів – мап, схем, планів. Головним завданням цього методу є з'ясування взаєморозташування археологічних матеріалів з подальшим виявленням закономірностей.

Картографічні матеріали мають широкий спектр застосування в археології. Їх створення й удосконалення відбувається фактично від самого зародження археологічної науки, коли перед дослідниками, у результаті розширення джерельної бази, постали питання об'єднання груп пам'яток зі спільними рисами в археологічні культури, культурно-історичні області тощо. Звісно, цими завданнями не обмежується використання карт в археології. Нині створюються карти пам'яток районів, областей, культурно-історичних провінцій, також карти широко використовують і в охороні пам'яток. На значенності використання археологічних карт неодноразово наголошувалося в навчально-методичній літературі [1, с. 282-313; 51; 136]. Зрештою, можливості картографічних матеріалів у роботі з різними предметами матеріальної культури розглянемо на прикладі кераміки.

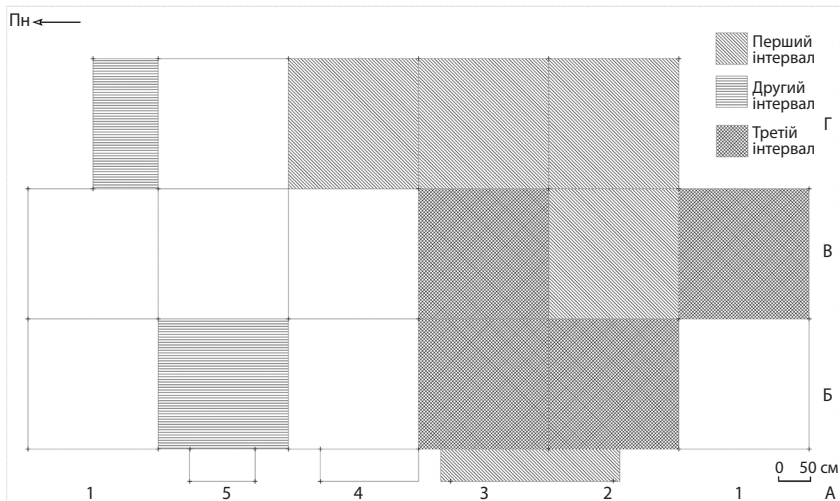
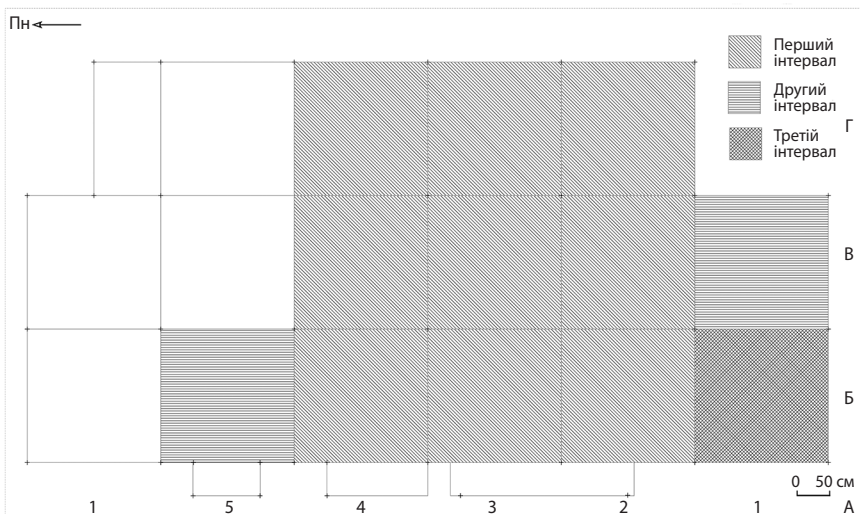
Одними з найбільш важливих дослідницьких завдань, що вирішуються під час картографування кераміки, є виділення центрів виробництва й виокремлення ареалів поширення (ринків збуту) тих чи інших типів глиняного посуду. Виділяючи в матеріалах одного поселення певну групу кераміки (мікрорівень), перед дослідником постає питання вивчення такої кераміки в більш широкому контексті, а саме – у виокремленні однотипних матеріалів на інших пам'ятках мікрорегіону чи навіть археологічної культури (макрорівень). Це, у свою чергу, призводить до виділення ознак, за якими можна визначити шляхи поширення тих чи інших виробів. До створення

карт, на яких відображаються території розповсюдження певних груп глиняних виробів, можна підходити двома способами. Традиційним вважається спосіб, коли знахідки позначають точками на відповідній карті без додаткового інформаційного супроводу. Ці точки в загальних рисах маркують місце побутування певних виробів [див., наприклад: 281, табл. 21]. Інший спосіб передбачає більш глибокий аналіз кераміки, накопиченої в процесі розкопок. У цьому випадку на карті позначають пам'ятки, у гончарному комплексі яких виявлено різні типи глиняних виробів, їх кількісне співвідношення тощо. Цей підхід повною мірою розкриває джерельну базу й створює підґрунтя для побудови карт розповсюдження певних гончарних виробів (далі – дистрибутивні карти «*distribution maps*»). Утім, використання обох способів є корисним у вирішенні питання поширення кераміки в досліджуваному регіоні [410, р. 199].

Загалом, у європейській і американській археологічній літературі виділяють три типи картографування знахідок. До першого відносять прості дистрибутивні мапи, на які нанесено окремі точки-знахідки. Вони можуть створюватися на основі простих контурних карт і мати незначну похибку в розміщенні точки-знахідки. Такі карти лише позначають присутність певних виробів на пам'ятках. Їх використовують на початковому етапі вивчення поширення певних глиняних виробів у регіоні.

До другого типу картографування відносять карти, на яких зафіксовано певні кількісні показники (1-5; 6-10; 11-20 тощо) – дистрибутивні з частковим кількісним наповненням. Цифрові позначення на карті розміщені безпосередньо поруч із точкою-пам'яткою. Розмір такої точки в цьому випадку залежить від кількості знахідок певних виробів на тому чи іншому поселенні. Недоліком таких карт є відсутність кількісного співвідношення між виробами. До того ж, треба враховувати й тривалість вивчення того чи іншого поселення, оскільки в такому випадку буде дуже відчутною різниця в кількості знахідок. Перевагою таких карт є те, що на них відображено кількісні показники певних виробів у абсолютних чи відносних величинах.

Найбільш зручним, з дослідницької точки зору, з означених типів карт є кількісно-дистрибутивна, на якій символи презентують пропорційне співвідношення між типами виробів на поселеннях,

Мал. 120

Схема поширення кераміки (виготовленої на гончарному крузі й ліпленої) у межах розкопу.
Глинське, Полтавщина, урочище Левандюкова гора, II розкол. 2016 [176]

що картографуються. Символи різних розмірів позначають різні показники (< 5; < 10; < 20 тощо) або ж на місці пам'ятки зображено кільцеву діаграму. Кількісно-дистрибутивні карти пристосовані для вирішення багатьох дослідницьких завдань. У кільцевій діаграмі можна відобразити кілька типів кераміки, використовуючи, наприклад, гаму кольорів чи відтінків для різних груп. Значущість таких карт полягає не тільки в кількісних пропорціях. При достатньому рівні джерельної бази можна досліджувати окремі типи посуду. Можливим також є визначення співвідношень між техніками виготовлення посуду або навіть між посудом із різних майстерень [410, р. 199-202]. Зрештою, здійснення таких картографічних досліджень у роботі з керамікою призводить до появи баз даних. Прикладом такої роботи можна назвати базу даних «*Potsherd: Atlas of Roman Pottery*» («Черепок: Атлас римської кераміки») [483].

На жаль, в Україні подібні проекти не реалізуються (принаймні не анонсуються у фаховій літературі), хоча є спроби окремих дослідників використовувати картографічні матеріали для певних груп виробів. Однак рівень джерельної бази, якою вони користуються, не дозволяє робити історичні узагальнення [45, с. 20-25; 49, с. 4-6].

Отже, огляд сучасних тенденцій використання картографічних матеріалів дозволяє виділити декілька підходів щодо вивчення кераміки. Залежно від дослідницьких завдань, керамологи (археологи) використовують всі доступні види карт, що, у свою чергу, дозволяє виділити мікро- й макрорівні досліджень. На мікрорівні ведуться роботи з виділення певних зон чи районів поширення кераміки, виготовленої в різний час або в різній техніці в процесі розкопок однієї пам'ятки для кожного її хронологічного горизонту. Для цього застосовують переважно позначення різного кольору й кільцеві діаграми (мал. 120) [176].

Беручи до уваги макрорівень, можна відзначити широкий спектр використання дистрибутивних карт. Відповідно до інформаційного наповнення, дистрибутивні карти поділяють на три типи: прості, з частковим кількісним наповненням і кількісно-дистрибутивні. Останній тип карт є найбільш прогресивним, оскільки має чималі дослідницькі можливості. Окрім статистичних відомостей, можна з'ясувати співвідношення між різними центрами виробництва

кераміки, шляхи її транспортування й розповсюдження, створити базу для вироблення економічних моделей, а також вирішити питання функціонального призначення різного посуду. Зрештою, можливим стає виділення так званих «*акерамічних зон*» – територій без залягання кераміки.

Таким чином, використання картографічних матеріалів щодо вивчення давнього гончарства має неабиякі можливості для застосування. Створення дистрибутивних карт розширює й доповнює інформацію про особливості виробництва кераміки, її поширення й використання не тільки в територіальній, а й у хронологічній площинах.

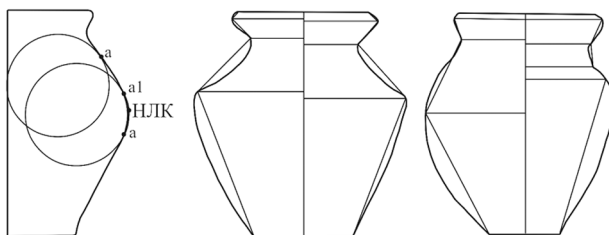
3.3.3. Методи математичних наук

У процесі аналізу й систематизації матеріалів у археологічній керамології широко використовують математичні методи, насамперед *статистичні*. Вони дозволяють виявити певні ознаки, визначити їхні особливості й ступінь стійкості, простежити динаміку технологічних аспектів у часі й просторі. За допомогою використання статистичних методів відбувається групування археологічних матеріалів для подальших досліджень. На підставі аналізу значної кількості однакових ознак можна з'ясувати, які показники є випадковими, а які об'єктивно відображають певні закономірності [308]. Зокрема, завдяки залученню статистики, уніфікується класифікація кераміки, за відсотковим співвідношенням масового матеріалу створюється відносна хронологія пам'ятки. Окрім цього, стає можливим порівняння гончарних комплексів із синхронних археологічних культур, локальних варіантів окремих пам'яток чи об'єктів. Для цього застосовують інфографіку (таблиці, графіки, діаграми тощо) і створюють бази даних [див., наприклад: 67, с. 135-170; 155; 162, с. 99-116; 352, с. 46-51]. Головним чином, статистичні методи ґрунтуються на морфологічних критеріях, зафіксованих для цілих виробів.

Методи геометрії для реконструкції посуду. З огляду на те, що археологи здебільшого мають справу з фрагментами давнього посуду, ускладнюється аналіз цілих гончарних комплексів. Фрагментарність матеріалу зменшує інформаційну значимість глиняних виробів як археологічного джерела, важко з'ясувати узагальнену картину розвитку давнього гончарства, у багатьох випадках за уламками неможливо визначити форму й орнаментацию, розміри й об'єм посуду. Це ускладнює порівняння гончарних комплексів з окремих пам'яток за певними ознаками [67, с. 247].

З огляду на те, що цілі посудини під час археологічних розкопок зустрічаються досить рідко, перед дослідниками часто постає питання вироблення методики реконструкції посуду. На жаль, в Україні подібні розробки практично не ведуться. Однак у американській і західноєвропейській археологічній керамології вже в середині ХХ століття було сформовано принципи для такої реконструкції. Загальні принципи виділення конструктивних деталей за допомогою характерних точок на лінії контуру посудини запропоновані 1933 року Г. Д. Біркгофом [365]. Усього виділено чотири типи розміщення таких точок на малюнку. Тип 1 – кінцеві точки розміщено у верхній частині, де лінія зовнішнього контуру переходить у лінію внутрішнього, і в нижній, де посудина дотична до опори. Тип 2 – точки дотику на лінії контуру розміщено в місцях, де уявна пряма лінія, паралельна до осі обертання посудини, дотична до лінії контуру. Тип 3 – точки на ділянках перегину лінії контуру (з опуклою в увігнуту й навпаки). Тип 4 – кутові точки зафіксовано в місцях, де лінія контуру різко змінює свій напрямок. Пізніше Енн Шепард запропонувала методику аналізу й класифікації форм кераміки з доповненим переліком характерних точок, яка увійшла в сучасну практику [421]. Ця методика має три основні етапи:

- виділення характерних точок на контурі посудини;
- поділ контуру посудини на зони, де межами є прямі лінії, проведені з точок перпендикулярно до осі симетрії посудини;
- групування посудин за ознаками їх схожості.

Мал. 121

Виділення функціональних частин ємності посудини
через точки найбільшої локальної кривизни.

За Олександром Бобринським [21, с. 154-155, рис. 4-6]

Наступним етапом є процес вивчення форм посуду всередині класів, де використовується прийом обчислення співвідношення між висотою виробу та його максимальним діаметром.

На пострадянському просторі відомою є методика, розроблена Олександром Бобринським [22, с. 5-21]. Відповідно до неї, на першому етапі потрібно отримати «ідеальний контур» шляхом усунення асиметрії контуру посудини, потім виділити точки найбільшої локальної кривизни (НЛК) і з'єднати між собою точки НЛК протилежних сторін контуру (мал. 121). Отриманий набір геометричних фігур має позначити функціональні частини ємності виробу [21, с. 154-155, рис. 4-6].

В Україні в деяких роботах трапляється використання методики, запропонованої Володимиром Генінгом. З огляду на можливі похибки в графічних реконструкціях, він запропонував створення висхідного еталону, за яким визначають залежності у відношенні різних параметрів посуду – висоти й діаметрів [71, с. 75-82].

Формалізовано-статистичні методи й програма їх використання ґрунтовно проаналізовані в праці теоретика археологічного знання Володимира Генінга, що присвячена винятково археологічній кераміці й методам роботи з нею [71]. Фактично, це дослідження є подальшим удосконаленням емпіричного аналізу кераміки, що був розроблений ним ще 1973 року [72, с. 114-135]. Поштовхом до створення методики аналізу масового матеріалу

Володимиром Генінгом, за спогадами Світлани Пачкової, став, як не дивно, щоквартальник «Археологія». Вимоги до публікацій – обмеження кількості матеріалу, змушували авторів поступатися ілюстраціями на користь текстового викладу своїх інтерпретацій. Усе це зменшувало доказову базу й не сприяло підтвердженню висновків, а тому методика Володимира Генінга, яка була спрямована на створення таблиць для якісної й кількісної фіксації матеріалу, не залишала байдужими колег [201, с. 68].

Удосконалюючи питання поліінформативності археологічних матеріалів, учений докладно зупинився на можливостях кераміки як історичного джерела, застосовуючи для її вивчення комплекс формалізовано-статистичних методів. Для цього дослідник запропонував кілька проблемно-цільових програм, пов'язаних із виділенням археологічних культур, їх локальних варіантів, вивченням хронології й етнічного складу населення [71, с.121-170]. Розроблені ним методологічні складові системного археологічного дослідження знайшли подальше практичне відображення в працях українських археологів. Це, передусім, монографічне дослідження Валентини Петрашенко, присвячене слов'янській кераміці VIII–IX століть з території Середнього Подніпров'я [228]. На підставі аналізу гончарних комплексів із 17 поселень дослідниця виокремила монокультурні пам'ятки, з'ясувала їхню відносну хронологію й розподілила на три групи. Детальний огляд слов'янської кераміки регіону дозволив з'ясувати деякі аспекти гончарного виробництва, зупинитися на питаннях орнаменталізації й технології виготовлення посуду, урешті-решт створити типологію за формою й об'ємом [228, с. 30-79]. У своїх наступних дослідженнях Валентина Петрашенко також не відходила від програми Володимира Генінга, хоча й використовувала поруч зі статистичним підходом традиційний, який дозволив порівнювати отримані типи з опублікованими раніше матеріалами з різних пам'яток за допомогою описів малюнків. Це, зокрема, спостерігається в працях, присвячених вивченню південноруського села [223, с. 57-69; 225, с. 138-142].

Використання охарактеризованої вище методики знайшло відображення і в роботах, де для статистичної обробки залучено комп'ютерні технології. Одним із прикладів такого дослідження є праця

Алли Ніколової й Тетяни Мамчич, присвячена методиці класифікації посуду ямної культури із застосуванням кластерного аналізу [188, с. 101-114].

Застосування положень методики Володимира Генінга знайшло відображення під час вивчення кераміки зарубинецької й синхронних їй «латенізованих» культур Центрально-Східної Європи. Йдеться про дослідження Світлани Пачкової, які становлять собою чітку систему опису й класифікації кераміки зазначених вище соціокультурних явищ і мають всі підстави бути методичною основою для застосування в процесі аналізу подібних гончарних комплексів [203, с. 33-47; 204, с. 62-75; 205, с. 266-287; 206, с. 389-420]. Справа в тому, що для вирішення наукових завдань дослідниця використовувала чітко сформовані проблемно-цільові програми, хоча й дещо змінила методику обробки кераміки. В основу виділення типологічних рядів входили однакові ознаки, поєднувалися метричні й морфологічні дані. Подібний підхід, заодно із використанням кількісних показників поширення того чи іншого посуду в матеріалах синхронних пам'яток, дозволив дослідниці з'ясувати тенденції поширення певних артефактів, більш широко розкриваючи дослідницькі можливості кераміки [207, с. 115-134].

Методи вивчення археологічної кераміки, розроблені Володимиром Генінгом, використовують і нині, про що свідчить їх застосування в дисертаційних дослідженнях останніх років. Так, формалізовано-статистичний метод застосувала Олена Оногда для вивчення кераміки Середньої Наддніпрянщини другої половини XIII – XV століття [194, с. 5], а також Костянтин Пеляшенко – для ліпленого посуду скіфського часу в населення Дніпро-Донецького Лісостепу [218, с. 7].

3.3.4. Методи експериментального дослідження давнього гончарства

Питання реконструкції за археологічними джерелами викликає неабиякий науковий інтерес і є перспективним напрямком сучасної науки. Розширення джерельної бази й накопичення археологічних матеріалів зумовили необхідність їх інтерпретації. Для цього в археології заодно з іншими науковими методами застосовують експеримент. Утім, попри швидкий розвиток археологічного експерименту на Заході [166; 391; 405; 428], в Україні ця галузь керамологічної науки знаходиться на початковому рівні. Про це свідчить незначна кількість публікацій і фахівців із цього питання, а головне – відсутність чітко сформованих завдань і методів експериментального вивчення давнього гончарства [67, с. 17; 129, с. 223; 289, с. 178; 348, с. 148]. В Україні експериментальні дослідження, що стосуються гончарства, проводять на базі Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України (мал.122) [62, с. 335-341; 156, с. 358-363; 234, с. 364-367; 349, с. 406-410; 351, с.182-187], а також співробітники Інституту археології НАН України [329, с. 118-122], зокрема Північної експедиції Інституту археології НАН України (мал. 123) [83, с. 318-334; 84, с. 70-79; 85, с. 334-341; 219, с. 243-252; 258, с. 221-227].

У зв'язку з тим, що дослідницькі інтереси фахівців із давнього гончарства досить часто виходять за межі теоретичних побудов, виникає потреба перевірки певних гіпотез шляхом експерименту. Відтворені моделі виробничих і технологічних процесів порівнюють з висновками, отриманими під час розкопок чи в лабораторних умовах [237, с. 64]. Сам термін «експеримент» нині трапляється в багатьох археологічних контекстах. Здебільшого він означає спосіб пізнання явищ у штучно відтворених умовах. У деяких випадках під експериментом розуміють будь-яке моделювання, далеке від науковості [237, с. 75-122]. За своєю суттю експеримент є засобом трансформації припущень про те, що відбувалося в минулому, у кваліфікований науковий висновок. Експеримент базується на певній моделі поведінки об'єкта й постає як спроба перевірити уявлення про поведінку цілого класу об'єктів (глиняних виробів) у минулому,

1

2

а

б

в

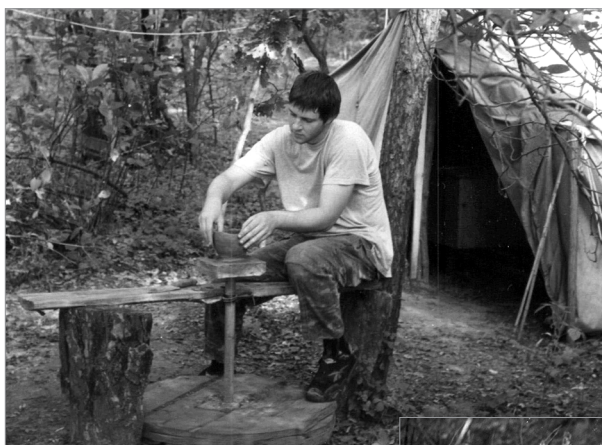

г

Мал. 122
Експериментальні
дослідження гончарства
на базі Інституту керамології –
відділення Інституту народознавства
НАН України.
Опішне, Полтавщина. 2007/2013
[62, с. 338, мал. 4 (1); 243, с. 591 (3);
349, с. 408, мал. 2 (2)]

3

1

2

3

4

Мал. 123

- Дослідження на базі Північної експедиції Інституту археології НАН України:
1 – виготовлення глиняного посуду на експериментальному гончарному крузі;
2 – вироби перед завантаженням до випалювальної камери горна;
3 – експериментальне горно після випалювання;
4 – горно з пошкодженою під час випалювання перегородкою між камерами.
Ходосівка, Київщина. 2003. Фото Андрія Петраускаса [83, с. 318-334]

у результаті чого формується робоча гіпотеза. У процесі його проведення, як правило, уточнюється робоча гіпотеза, звужується або розширюється набір ознак, коригується їхня значущість. Достовірність результатів експерименту можна довести багаторазовим дублюванням і пошуком підтверджуючих етнографічних фактів [166, с. 10-18]. Оскільки експеримент з гончарства є комплексним дослідженням, для його проведення необхідно володіти основними методами роботи з керамікою.

Кожен експеримент ділиться на кілька послідовних етапів: підготовка, проведення й аналіз отриманих результатів. Сам експеримент потребує досить точного й ретельного документування процесу загалом. Основними вимогами до експериментальних студій вивчення давнього гончарства є визначення проблематики, аналіз теоретичного аспекту, формулювання основних завдань, фіксація експерименту й кінцевих результатів [237, с. 64-65].

Відповідно до сучасного розвитку наукових уявлень про експеримент, виділяють три його різновиди – наукові, науково-популярні, популярні [129, с. 218-222]. Аналіз вітчизняних публікацій вказує на те, що спроби його проведення для вивчення давнього гончарства переважно зводяться до спроб пізнання технологічного процесу виготовлення виробу. Оскільки технологічний процес складається з ланцюга відповідних операцій, що знаходять своє відображення в готовому виробі, експериментатори виготовляють також і спеціальне обладнання: гончарний круг і випалювальну споруду. Значно менше уваги приділяють точності відтворення готових виробів. Відповідно до дослідницьких програм, експерименти розподіляють так:

- експерименти з відтворення технологічного процесу (добування глини, підготовка формувальної маси, формування посуду, орнаментация, випалювання тощо);
- реконструктивні експерименти (посуд, інструменти, гончарний круг, випалювальні споруди);
- експерименти, спрямовані на з'ясування функції глиняних виробів.

Дії експериментаторів здебільшого далекі від справжнього наукового експерименту, на що слушно звернув увагу Олесь

Пошивайло. Утім, проведення таких експериментів варто розглядати як певний етап розвитку цього напрямку наукових студій, під час якого дослідники археологічної кераміки отримують практичний досвід, який надалі лише вдосконалюється [237, с. 113].

Таким чином, використання експериментального методу в археологічній керамології є перспективним напрямком досліджень. Однак його значення виглядає дещо перебільшеним з огляду на достатньо високу гіпотетичність. Оскільки досягнення експериментом ідентичності з давніми виробами чи технологіями не завжди можливо і має відбиток суб'єктивізму, основним об'єктивним джерелом підтвердження наукових гіпотез в археологічній керамології мають бути спеціальні лабораторні методи вивчення й аналізу давньої кераміки та гончарства [237, с. 122].

3.3.5. Методи етноархеологічного вивчення гончарства

Використання етнографічних матеріалів у археології має особливе значення, з огляду на те, що вони допомагають виділити певні культурні ознаки й створити підстави для реконструктивного моделювання певних явищ чи форм матеріальної й духовної культури. У європейській та американській археології поєднання цих двох дисциплін – археології й етнографії – призвело до появи етноархеології, хоча методологічна дискусія про доцільність використання етнографічних матеріалів у археології почалася ще в першій половині XVIII століття [120, с. 135]. На початку 1960-х років у англо-американській археології сформувалася група вчених, яка піддала критиці культурно-історичну археологію й проголосила заснування нового напрямку, відомого як *«нова археологія»*, або *«процесуальна археологія»*. Незважаючи на критику процесуальної археології, деякі її методи аналізу й дослідницькі напрямки були прийняті прихильниками інших концепцій. До таких, зокрема, належить і етноархеологія, біля витоків якої стояли Девід Кларк, Колін Ренфрью й Льюїс Бінфорд [437, р. 29-38]. Останній запропонував так званий дедуктивно-гіпотезний метод, що полягав у використанні

об'єктивних зовнішніх спостережень для виявлення відмінностей між статикою й динамікою в культурі, пошуку взаємозв'язків між речовим світом і суспільними відносинами [364, р. 33-51]. У зв'язку з цим, етнографічна паралель в археології є лише основою для гіпотез, які повинні перевірятися всіма відомими способами й тільки після цього оформлятися в етноархеологічний факт.

Відповідно до таких побудов, становище етнографа, який вивчає «живу» культуру, відрізняється від становища археолога, який досліджує «мертві» залишки. Етнограф спостерігає дії й результат, оцінюючи їх взаємозв'язок і значення для культури загалом. Він констатує логічні зв'язки, що ведуть від спонукань через дії до матеріалізованих результатів. Ці зв'язки і є культурними типами в етнографічних дослідженнях. Вочевидь, етнографія передбачає ситуацію, в якій можливо встановити взаємозв'язки, механізми й логіку процесу [120, с. 135-147]. Тут не потрібно відновлювати логічні зв'язки між речами чи діями, будь-яка гіпотеза піддається перевірці. Тому етнографові немає необхідності розглядати, як б'ються горщики, що відбувається з житлом і як формується культурний шар на поселенні. Для археолога ж ці питання є пріоритетними, оскільки саме такі механізми співвіднесення залишків і процесів дають можливість відновити й змодельовати минуле. Таким чином, уявлення про предмет вивчення складається на основі досвіду спілкування з певними культурними явищами, що був отриманий внаслідок етноархеологічних досліджень. Для археолога важливо використати етнографічні методи для з'ясування ролі й місця речей у взаємозв'язку зі стереотипами дій людини. Саме ці питання ставить перед собою етноархеологія, що виникла внаслідок усвідомлення спільних завдань археології й етнографії. Її варто трактувати, не як етнічну археологію, або археологію етносу, а як етнографію археології, що вирішує археологічні завдання етнографічними методами [410, р. 15-17; 413, р. 95-100; 422, р. 73-74].

В українських реаліях етноархеологічні дослідження в керамології мають свою специфіку, спричинену наявністю потужної джерельної бази для вивчення гончарства. Це зумовлено кількома чинниками. По-перше, цікавість етнологів гончарями простежується від XIX століття, що в подальшому переросло в ґрунтовні дослідження

цього ремесла. Зокрема, у 1980-х роках було відновлено поглиблене збирання термінології й лексики гончарів [238], а також формування відповідних музейних колекцій [243, с. 86-102]. По-друге, цьому сприяла наявність в Україні живих носіїв навичок і умінь традиційного гончарства, що є надзвичайно важливим фактом. Застосовуючи американський *«безпосередньо-історичний підход»* й етнографічні паралелі в археології [120, с. 137] на українські реалії, можемо припустити, наприклад, що, якщо ми чогось не знаємо про гончарство козацької доби, можемо дізнатися про це безпосередньо в сучасних гончарів. Звісно, тут буде певна доля суб'єктивізму, однак основні традиційні прийоми роботи з глиною все ж матимуть значну подібність [324, с. 165-177]. По-третє, що надзвичайно важливо, історики вводять в науковий обіг низку документів про українське гончарство XIV–XIX століть. Це акти, хроніки, реєстри, міські книги, статистичні матеріали, описи, статути гончарних цехів тощо [124, с. 181-194; 127, с. 272-278; 243, с. 102]. По-четверте, відновлення археологічного вивчення пам'яток козацького часу довгий час перебувало під забороною. Це, у свою чергу, викликало питання, з одного боку, про верхню межу археології [288, с. 10-12], а з іншого – про час завершення доби середніх віків в Україні [44, с. 134-139]. Тому стосовно вивчення кераміки козацької доби варто зупинитися детальніше.

Гончарство козацької доби довгий час лишалося осторонь дослідницьких завдань українських археологів [24, с. 20-31; 354, с. 31-40]. У радянський час його досліджували деякі етнологи й мистецтвознавці, які здійснили перші спроби його систематизації [350, с. 35]. Утім, попри археологічне вивчення пізньосередньовічних пам'яток, українська кераміка цього періоду не стала предметом спеціального фахового дослідження. Сучасний стан вивчення кераміки козацької доби в Україні, порівняно з попереднім радянським періодом, позначений появою значної кількості праць, в яких головна увага приділяється введенню до наукового обігу переважно нових археологічних матеріалів. Досить значний відсоток таких публікацій з'являється серед матеріалів Всеукраїнських науково-практичних конференцій *«Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні»*, журналі *«Археологія»*, а також в окремих тематичних збірниках. Наприклад, актуальним питанням дослідження українського

гончарства доби козацтва присвячено том наукового щорічника «Українська керамологія» [295]. Проте, незважаючи на появу таких видань, систематичне вивчення гончарства доби козацтва в Україні просувається вкрай повільно.

Нині констатуємо, що поповнення джерельної бази відбувається, головним чином, у результаті вивчення нашарувань козацької доби в містах, колишніх сотенних і полкових центрах і пов'язане з будівельною діяльністю в межах історичної території чи не кожного великого українського міста. Значно менше в сучасних умовах існує планових експедицій, які ставлять за мету вивчення винятково археологічних пам'яток цього часу, у тому числі й кераміки. Утім, незважаючи на певні труднощі, пов'язані з організацією польових досліджень, в Україні існує група вчених, до наукових інтересів яких входить вивчення гончарства козацької доби.

Загальний огляд сучасних публікацій, присвячених цій тематиці, дозволяє виокремити кілька умовних напрямків, пов'язаних насамперед із презентацією археологічних матеріалів. Першу групу становлять праці, в яких головна увага приділяється глиняним виробам як археологічному джерелу. Це, передусім, стосується гончарних комплексів, виявлених під час розкопок за певний польовий сезон або ж матеріалів збірок кераміки.

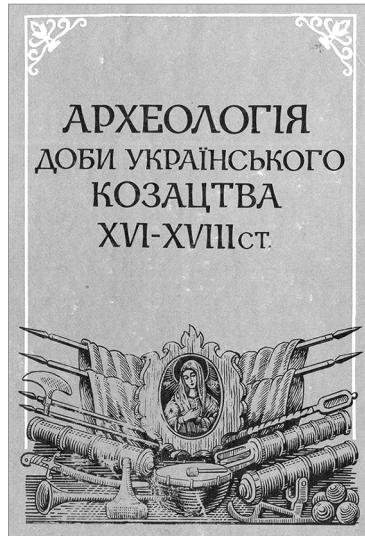
До другої групи належать праці, в яких більш широко й поглиблено вивчаються глиняні вироби, при цьому застосовуються типологічні й статистичні методи для різних категорій глиняних виробів, як українців, так і їхніх сусідів. Цей напрямок досліджень в Україні розвивають здебільшого київські археологи. Зокрема, питанням, пов'язаним із технологією, орнаментациєю посуду та його хронологією, присвячено наукові студії Лариси Виногородської [37, с. 129-141], Лесі Чміль [323; 321, с. 111-119; 322, с. 112-116], Олени Оногди [194; 195, с. 24-31; 196, с. 55-63], Ірини Тесленко [282]. Якщо означені дослідники вирішують поставлені завдання, керуючись матеріалами кількох пам'яток, то інші вивчають традиції виготовлення кераміки певних гончарних осередків [128, с. 67-78]. Окрім цього, звертається увага й на вивчення дрібної глиняної пластики (іграшки й люльок) [125; 317, с. 162-165; 318, с. 116-119], а також кахель [38; 157, с. 68-71].

Третій напрямок пов'язаний з вивченням технології гончарства. Пріоритетними завданнями таких досліджень є визначення технології, складу формувальної маси, інструментарію гончарів тощо [88, с. 79-84; 89, с. 59-62; 90, с. 83-88]. В окремих випадках застосовують спектральні, петрографічні й хімічні аналізи для вивчення гончарних виробів і полив [108, с. 62-65]. Використання подібних міждисциплінарних підходів дозволили, наприклад, Ірині Голубевій виділити характерні ознаки й надати порівняльну характеристику українського й московського посуду з Цареборисівської фортеці (Слобожанщина) [77, с. 3-12; 78, с. 20-27; 79].

Окреслені вище напрямки є досить умовними, оскільки чіткої спеціалізації фахівців з вивчення гончарства доби козацтва на даному етапі в археології й керамології України немає. Кожному досліднику тією чи іншою мірою для вирішення наукових завдань доводиться залучати низку інших джерел, а також застосовувати матеріали й методи суміжних дисциплін [232, с. 56-58], фольклорні й етнографічні свідчення [253, с. 42-48; 254, с. 96-99] тощо.

Сучасний стан вивчення гончарства XVI–XVIII століть проходить стадію становлення чи то навіть відродження. Головною ознакою

Мал. 124
Обкладинка видання
«Археологія доби українського
козацтва XVI–XVIII ст.»
Київ. 1997 [8]

цього етапу є стрімке накопичення джерельної бази й її систематизація. Основним результатом досліджень нині є введення до наукового обігу матеріалів з окремих пам'яток та історичних земель, здійснення хронологічних і типологічних розробок, з'ясування особливостей технології гончарного виробництва. Проблемними моментами розвитку знань про гончарство козацької доби є відсутність монографічних досліджень, присвячених матеріалам з розкопок окремих пам'яток, або ж узагальнюючих праць з цієї проблематики. Доречно нагадати, що єдиний підручник з археології доби козацтва побачив світ 1997 року (мал. 124). Але на його сторінках гончарство – одне з виразних свідчень тієї епохи, охарактеризоване вкрай стисло [8, с. 69-81].

Отже, для подальшого розвитку етноархеологічних методів в археологічній керамології необхідним є відхід від радянської стадіальної концепції історичного розвитку України. Важливим є здійснення комплексних досліджень соціальної складової гончарства, технології виготовлення й класифікації виробів, що зробить можливим більш глибоке міждисциплінарне вивчення гончарства й ремесла козацької доби, яке має найбільше підстав для вирішення багатьох дослідницьких завдань із залученням етнографічних матеріалів.

3.3.6. Методи датування кераміки

Датування речей є одним із головних завдань в археології й археологічній керамології. У цьому відношенні кераміка має багато переваг. По-перше, висока крихкість глиняних виробів призводить до їх швидкого виходу з ужитку й так званої археологізації. По-друге, виробництво кераміки часто зазнає стилістичних змін. Ці дві характеристики – короткочасність існування й типологічна мінливість у часі в поєднанні з масовістю матеріалу на розкопках дозволяють вважати кераміку важливим джерелом для хронологічних побудов [33, с. 60]. Для цього використовується кілька методик.

Важливим аспектом культурно-хронологічної атрибуції є визначення віку давньої кераміки. Відповідно до шляхів з'ясування дат, розрізняють відносну й абсолютну хронології. Відносна –

з'ясовується шляхом стратиграфічних спостережень і типології. Також для цього може слугувати метод аналогій, датування за нумізматичними знахідками й на основі декору та форми. Абсолютна хронологія ґрунтується на спеціальних лабораторних дослідженнях [243, с. 134], перелік яких представлено в таблиці 6.

Таблиця 6
Культурно-хронологічна атрибуція

Типи датування	
Відносне	Абсолютне
Стратиграфічний метод	Радіовуглецевий метод (С14)
Типологічний метод	Термолюмінесцентний метод (ТЛ)
Метод аналогій	Метод оптично стимульованої люмінесценції (ОСЛ)
За нумізматичними джерелами	Археомагнітний метод
За декором і формою	Метод датування ліпідів (прискорена мас-спектрометрія (AMS))
	Метод треків альфа-частинок (ядер віддачі)
	Метод дифузії кальцію (для будівельної кераміки)

Відносне датування

Стратиграфічний метод заснований на спостереженні за порядком горизонтів культурного шару відносно один одного в межах ділянки розкопу. На багат шарових стратифікованих пам'ятках у типових умовах відносне датування культурного горизонту можна визначити вже в польових умовах. Особливого значення цей метод набуває у випадках пошкодження культурного шару перекопами, зсувами, ерозією тощо. За ідеальних умов для визначення хронології кераміки застосовують датування закритих комплексів, таких як поховання або скарби [3, с. 96-123;

4, с. 106-123; 167, с. 175]. Під закритим комплексом розуміють сукупність артефактів, пов'язаних між собою спільним знаходженням і обставинами, що вказують на спільну участь цих артефактів у подіях, що призвели до їх археологізації. Такі комплекси в археології використовують для вирішення багатьох завдань, одним з яких є визначення часу побутування цих виробів [119, с. 375]. Інша справа з матеріалами, виявленими на поселеннях. У випадку знахідок кераміки в господарських ямах і житлах, такі комплекси вважають умовно закритими. Стосовно матеріалів, що походять з культурного шару, вони не можуть хронологічно окреслювати весь період існування пам'ятки. У будь-якому випадку використання стратиграфічного методу є важливим інструментом датування кераміки.

Типологічний метод у загальних рисах заснований на класифікації археологічних матеріалів за матеріалом, способом виготовлення, формою й орнаментом. З метою датування кераміки використовують типологічні ряди, які відповідно мають свою хронологію.

Метод аналогій полягає в аналізі однотипних знахідок кераміки, встановленні принципів їх подібності. Датування відбувається на основі порівняння виробів із закритих комплексів та ототожнення їх з іншими групами знахідок.

Метод датування за нумізматичними джерелами досить поширений для античних і середньовічних пам'яток, а також доби козацтва. Для культурно-хронологічної атрибуції пам'ятки або ж культури важливим є використання закритих археологічних комплексів, де заодно з керамікою часто виявляють матеріали, для яких відомі абсолютні дати. Передусім, це стосується монет. Вони дозволяють датувати окремі комплекси, уточнити хронологію існування пам'ятки. У подальшому, відповідно, за такими комплексами можна датувати схожі матеріали, у тому числі й кераміку. Попри винятковість нумізматичних знахідок для датування, усе ж є й певні труднощі в їх використанні як хронологічного матеріалу. На думку Сергія Пивоварова, це пояснюється складністю чіткої атрибуції монет, сумарним віднесенням багатьох із них до широких хронологічних меж тощо [231, с. 150]. Українські дослідники виділяють три випадки датування кераміки за монетами: коли глиняні вироби містили

монетний скарб, коли монети й кераміка були виявлені в житлово-господарських комплексах і коли кераміка й монети були датовані за писемними джерелами [261, с. 139-148].

Метод датування за декором і формою виробів, ґрунтується на стилістичному аналізі форм та декорування глиняного посуду. Метод досліджує технічні, функціональні, декоративні особливості кераміки, на підставі чого і відбувається відносне датування знахідок [243, с. 134].

Абсолютне датування

Для підтвердження й уточнення відносного датування прийнято використовувати спеціальні лабораторні методи. З цієї метою застосовують переважно термолюмінесцентне й радіовуглецеве (С14) датування, що широко відоме в сучасній археології. Для змішаних комплексів багатощарових стоянок і поселень дані методи нерідко є єдиним точним способом для датування. Цими методами датуються також супутні гончарному комплексу виробу, а також будівельна кераміка й теплотехнічні споруди (печі, вогнища, горни тощо) [33, с. 60-62].

Радіовуглецевий метод є підвидом ізотопної хронології, за допомогою якої відбувається визначення абсолютного віку гірських порід і мінералів за накопиченням у них продуктів розпаду радіоактивних нуклідів. Перші випробування методу було успішно проведено 1947 року Уїллардом Ліббі. В ізотопній хронології вважається, що радіоактивний розпад кожного радіонукліда відбувається з постійною швидкістю. Він призводить до накопичення кінцевих стабільних нуклідів, вміст яких пов'язаний з віком об'єкта, що досліджується. Найбільш розповсюджені – свинцевий, аргоновий, стронцієвий і вуглецевий методи. Аргоновий метод базується на радіогенному накопиченні аргону в калієвих мінералах.

Для оцінки віку об'єктів менше 60 000 років використовують радіовуглецевий метод, завдяки якому відбувається аналіз залишків органіки на поверхні чи всередині виробу [33, с. 194-195; 243, с. 134]. Серед фізичних методів, що застосовують в археології, радіовуглецевий метод є найбільш відомим і широко розповсюдженим. Гнучкість і точність С14-методу, посилена дендрохронологічним

калібруванням, зробила його невід'ємним інструментом для визначення віку об'єктів у археології.

Термолюмінесцентний метод. Це метод датування глиняних виробів, у процесі якого використовується явище термолюмінесценції – світіння матеріалів під час нагрівання. Термолюмінесценція (ТЛ) виникає внаслідок попереднього збудження матеріалу іонізуючим випромінюванням, світлом або механічним напруженням. При цьому в матеріалі накопичуються «захоплені в пастки» носії заряду. Під час нагрівання носії заряду звільняються з «пасток» і рекомбінуються із випромінюванням світла. Зокрема, явище накопичення носіїв заряду відбувається в глині внаслідок природної радіації. У процесі випалювання вони зникають, а потім знову накопичуються. Чим більше часу пройшло з моменту виготовлення глиняної знахідки, тим більше накопичується носіїв заряду. Вимірювання інтенсивності люмінесценції надає змогу визначити час виготовлення кераміки.

Першими археологічними матеріалами, на яких його перевірили, були глиняний посуд і цегла. Упродовж 1960–1970 років його застосовували здебільшого для датування археологічної кераміки. ТЛ-датування охоплює чималий віковий діапазон – від декількох сотень до 1 млн. років, тобто виходить далеко за межі можливостей методу С14. Це дозволяє робити приблизні оцінки різних і досить давніх подій. У випадку нагрівання кераміки датується останній випадок цього процесу, що особливо важливо в дослідженнях стародавнього гончарства. Оптичне відбивання сигналу ТЛ дозволяє датувати еолові й річкові відкладення, які піддаються дії денного світла під час перенесення й осадження. Похибка визначення віку здебільшого становить близько 10 %, але в окремих випадках вона може бути значно меншою. Порівняно з точністю С14-методу, такий відсоток видається досить великим. Незважаючи на очевидну перевагу, ТЛ-метод в останні роки втратив своє значення в сфері датування кераміки, поступаючись у точності показникам С14-методу.

Однак у галузі дослідження кераміки є проблеми, для вирішення яких корисним є застосування саме ТЛ-методу. Він ефективний для вивчення залишків середньовічних печей і дозволяє визначати датування з точністю до половини або навіть чверті століття. Іншим напрямком застосування цього методу є перевірка автентичності

археологічної кераміки. У цьому випадку цілями дослідження є не точне визначення віку виробу, а встановлення різниці між давнім віком виробу і недавнім віком підробки [33, с. 260-274].

Археомагнітний метод. Цей метод заснований на тому, що глина здатна намагнічуватися, але в процесі випалювання магнітне поле в ній ніби застигає й утворюється термостатична намагніченість. Вимірявши напрями й силу такого магнітного поля й знаючи магнітні полюси Землі, можна з'ясувати час випалювання кераміки. Зазвичай, у структурі методу розрізняють археомагнетизм і палеомагнетизм. Археомагнетизм відносять до залишкової намагніченості артефактів, він охоплює часовий проміжок у 10 тис. років. Палеомагнетизмом досліджують гірські породи, що мають більш давній вік [33, с. 388].

Археомагнетизм застосовують для вивчення теплотехнічних споруд, вогнищ, випаленого ґрунту й кераміки. Проблемою у використанні цього методу для датування є те, що не завжди вдається визначити першопочаткове розміщення виробу в процесі випалювання. Тому постає проблема орієнтації виробів під час нагрівання. Для цього використовують величину і нахил поля. Іншою проблемою є відхилення силових ліній усередині виробу. Незважаючи на це, археомагнітний метод активно використовують у вивченні кераміки, горнів і печей [33, с. 407-409].

Окрім перерахованих вище методів, для датування кераміки використовують метод оптично стимульованої люмінесценції, прискорену мас-спектрометрію й треки альфа-частин. Датування будівельної кераміки здійснюють методом дифузії кальцію, який вивчає цеглу, вкриту будівельними сумішами (гіпсом чи штукатуркою), у складі яких є кальцій. Для визначення дати виготовлення певного виробу чи об'єкта застосовують археомагнітне датування. Цим методом датують як кераміку, так і глиняні об'єкти, що зазнавали нагрівання: печі, горни, випалена глина, обмазка. Археомагнітне датування використовують також і в боротьбі з підробками.

Отже, в археологічній керамології розрізняють два типи датування – відносне й абсолютне. Відносне датування здійснюється за допомогою загальновідомих археологічних методів, заснованих на вивченні стратиграфічних горизонтів у межах розкопів і на аналізі речових знахідок, встановленні хронологічних маркерів

на підставі закритих комплексів. Абсолютне хронометричне датування здійснюють винятково в лабораторних умовах спеціальними методами.

В Україні більшість із цих методів не використовують. На сторінках фахових видань зустрічаються відомості про застосування здебільшого радіовуглецевого методу [28, с. 62-68; 29, с. 18-29; 31, с. 17-29; 59, с. 3-17].

3.4. НАПРЯМКИ ВИВЧЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КЕРАМІКИ

Накопичений нині досвід з вивчення давнього гончарства дозволяє виділити три головні напрямки роботи з керамікою. Передусім, це технічний напрямок, який містить питання, пов'язані з виробництвом, ресурсами, технічними прийомами роботи з глиною, а також декоруванням та інструментами гончарів тощо. Його методичною основою є формально-класифікаційний підхід, коли здобутий матеріал класифікують за певними формальними морфологічними чи фізико-технічними параметрами з подальшим виділенням зв'язків між групами матеріалу [222, с. 26-37].

Другий напрямок – історико-культурний, певним чином пов'язаний з попереднім, але репрезентує інший підхід до вивчення техніки й технології гончарства. Цей підхід спрямований на реконструкцію культурних традицій гончарного виробництва, вивчення шляхів їх формування й зміни в певних культурно-історичних періодах. Головними об'єктами його дослідження є технологічні ознаки, зафіксовані на посуді, що свідчать про технічні прийоми під час його виготовлення й сферу використання. Прикладами таких робіт є монографії представників археологічної керамології Анатолія Щербаня [352] й Анатолія Гейка [67].

Третій напрямок представляє собою соціоекономічний підхід, у центрі уваги якого зосереджено зв'язок між гончарями й їхньою продукцією, з одного боку, і зі споживачами й ринком збуту – з іншого. Дослідження цього напрямку певною мірою представлено в дисертаційному дослідженні Ярослава Володарець-Урбановича [47, с. 11-16].

Аналіз публікацій в українських фахових виданнях свідчить про відсутність чіткого дотримання одного з означених напрямків. Більшість досліджень ґрунтується на створенні класифікацій глиняних виробів, визначенні їх хронології, менше уваги приділяється технології їх виготовлення. Тобто розвивається технічний напрямок, в якому

використовуються формально-класифікаційні підходи. Загалом, це зрозуміло, оскільки для археолога він є дієвим під час роботи з масовим матеріалом.

Дослідники кераміки практично не застосовують методи природничих наук, натомість активно функціонує візуальний аналіз, методи математичних наук, сучасних інформаційних і геоінформаційних технологій, а також експериментальні дослідження. Однак здебільшого все завершується створенням чергової типології. Звісно, класифікація посуду покликана оптимізувати роботу, утім, існують випадки, коли класифікація/типологія є чи не головним дослідницьким завданням. Для прикладу, кераміка скіфського часу нараховує близько десяти типологічних схем, що не мають принципових відмінностей [детальніше: 67, с. 135-138; 218, с. 4-6]. Можливо, одним із шляхів оптимізації дослідницької роботи над археологічною керамікою з окремих пам'яток було б створення каталогів. Їх цінність для дослідників була б дуже значною й очевидною з огляду на можливість співставляти глиняні вироби між собою [227, с. 149]. Однак, як для кінця ХХ століття, так і для початку ХХІ століття, такі напрацювання практично відсутні в археологічній і керамологічній літературі.

З іншого боку, практично повна відсутність аналізів, зокрема петрографічного, надзвичайно звужує дослідницький потенціал кераміки в технічному, історико-культурному й соціоекономічному напрямках. Залучення таких досліджень у роботі з археологічною керамікою чи хоча б результатів з визначення температури випалювання виробів, що є не таким трудомістким процесом, значно розширило б дослідницький потенціал археологічних знахідок. Інколи петрографічні дослідження – єдине достовірне джерело пошуку відповідей на низку головних питань в археологічній керамології: центр виробництва кераміки (за складом формувальної маси); центри поширення досліджуваної кераміки (з'ясування економічних зв'язків у давнину).

Це, зокрема, добре простежується в питанні поширення продукції з певних центрів. Наприклад, відомо, що Битицьке городище – центр виготовлення специфічної кераміки волинцевського типу [15, с. 57]. Це твердження, висловлене в другій половині ХХ століття,

безапеляційно сприйняте більшістю вчених [87, с. 68; 224, с. 43; 244, с. 64-66; 276, с. 92], адже там знайдено значну кількість горщиків цього типу. Водночас, у останніх роботах дослідників цієї пам'ятки відсутні відомості про майстерні, ознаки робочих місць гончарів чи браковану продукцію на городищі [274, с. 28-30, 32-35]. За такої ситуації вирішальну роль відіграв би петрографічний аналіз кераміки.

Отже, можна констатувати, що наукові студії археологічної кераміки в Україні зосереджуються переважно на створенні класифікації посуду. Інші аспекти вивчення давнього гончарства лишаються, зазвичай, осторонь дослідницьких завдань науковців з огляду на об'єктивні причини.

Висновки

Огляд розвитку археологічної керамології в Україні впродовж 1991–2016 років дозволяє зробити висновки про поступальний шлях цього наукового напрямку й, звісно, окреслити його перспективи.

Створена на основі археологічної науки археологічна керамологія постала новою динамічною науковою дисципліною, яка значно розширює можливості археологічного джерела в історичних дослідженнях. У Європі становленню археологічної керамології як науки сприяли тенденції до об'єднання дослідників кераміки в товариства (групи), розвиток яких відбувався впродовж ХХ століття й не переривався. Співробітництво між фахівцями в межах певних тем призвело до швидкого розгортання досліджень археологічної кераміки й вирішення конкретних наукових завдань. Особливістю діяльності цих товариств (груп) було заснування спеціалізованих видань, у яких, окрім публікацій нових матеріалів чи старих колекцій, досить широко було представлено розробки нових методів вивчення давнього гончарства. Такий сплеск досліджень кераміки призвів до впровадження курсів археологічної керамології у європейських університетах, де на останню чверть ХХ століття вже було сформовано керамологічні джерельні бази й підготовлено наукові кадри. Логічним продовженням цього поступу стало створення спеціалізованих лабораторій на базі провідних європейських навчальних закладів.

В українських реаліях розвиток археологічної керамології мав свою специфіку. Аналіз періоду між 1991 та 2016 роками дозволив виділити кілька етапів. Перший етап (1991–2000) був часом становлення археологічної керамології в Україні. У цей період вітчизняні вчені захистили 8 дисертаційних досліджень на керамологічну тематику, опублікували методичні розробки щодо роботи з керамікою, ввели в науковий обіг нові матеріали. Прикметно, що дослідження в галузі археологічної керамології значно розширилися порівняно

з попередніми роками. Зокрема, зроблено перші спроби систематизації накопиченого матеріалу з гончарства післямонгольського й козацького часів. Традиційно широке розповсюдження отримало застосування формалізовано-статистичних методів і програм роботи з керамікою. Більшість дослідників у своїх працях продовжували використовувати методику Володимира Генінга, розроблену на початку 1970-х років. Головними напрямками в дослідженнях кераміки в цей час лишилися описові й типологічні побудови, що зайняли ключове місце в публікаціях, присвячених цій проблематиці. Негативними явищами цього етапу була відсутність спеціальних академічних програм з вивчення археологічної керамології й епізодичність лабораторних досліджень археологічної кераміки.

Ситуація, що склалася наприкінці 1990-х років, виявила всі недоліки й перспективи вивчення археологічної кераміки в Україні. Її важливість як історичного джерела, пріоритетність і масовість в археологічних дослідженнях підтвердили необхідність консолідації зусиль дослідників довкола давнього гончарства, що деякою мірою було реалізовано з розгортанням наукової діяльності Національним музеєм-заповідником українського гончарства в Опішному.

Наступний етап (2001–2016) у контексті розвитку української археологічної керамології можна вважати періодом її академічного структурування. Яскравим прикладом цього є заснування й становлення першої на пострадянському просторі академічної керамологічної установи – Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України. У цей час було захищено 13 дисертацій, присвячених вивченню давнього гончарства. На відміну від попереднього етапу, зросла кількість монографічних досліджень. Головною особливістю цього етапу стали систематичне проведення тематичних наукових форумів і заснування керамологічних громадських організацій. Позитивним явищем була періодична публікація тематичних збірників, присвячених археологічній керамології. Її розвиток в Україні на цьому етапі простежується в комплексному підході до вивчення давньої кераміки й гончарства, що розширило можливості кераміки як історичного джерела й дозволило вийти за межі типології й статистики.

Зрештою, підсумовуючи цей короткий, але важливий період у розвитку української археологічної керамології, варто

зупинитися на перспективах цієї науки. По-перше, з огляду на свої властивості кераміка є одним з найважливіших джерел, що є в розпорядженні археолога. Тому зміна ідей і дослідницьких підходів до її вивчення є вкрай актуальним завданням. Сучасна наука надає в розпорядження дослідників набір методів для вивчення як одного черепка, так і чисельних серій виробів, що створює потужну базу для вивчення гончарства не тільки в межах окремої пам'ятки, а й в ареалі окремої культури. Незважаючи на те, що ця інформація є, безперечно, важливою, її отримання може бути проблемним, що пов'язано, передусім, із фінансуванням таких аналізів. Тому й досі актуальним лишається створення національної науково-дослідної лабораторії (центру) спеціальних методів вивчення кераміки. Поява такого осередку сприяла б розвитку фахової атрибуції кераміки.

По-друге, накопичена керамологічна джерельна база в Україні дозволяє вивчати особливості формування технологічних і стилістичних традицій у гончарстві впродовж тривалого часу. Можливим стає детальне з'ясування впливу соціальних, політичних і економічних змін на його розвиток в той чи інший історичний період.

У зв'язку з цим, важливим є створення різноманітних, але придатних для використання електронних баз даних і стандартів опису глиняних виробів.

Звісно, таким коротким нарисом не обмежуються перспективи розвитку археологічної керамології в Україні. Нагальними завданнями для її повноцінного функціонування є й налагодження співпраці з вищими навчальними закладами й заснування спеціального керамологічного видання. Поступове вирішення цих питань наблизить українську археологічну керамологію до рівня загальноєвропейського, в іншому ж випадку – усе залишиться лише на рівні типологічних побудов і статистичних підрахунків, тобто в минулому столітті.

Нова генерація керамологів наразі активно працює над тим, щоб утверджувати прозахідні позиції в українській науці, у тому числі й у керамології, тому розвиток існуючих і напрацювання нових методів дослідження й збереження гончарної спадщини України є справою найближчого майбутнього.

**СПИСОК
ВИКОРИСТАНИХ
ДЖЕРЕЛ**

ЛІТЕРАТУРА

1. **Авдусин Д. А. Полевая археология СССР** : учебное пособие / Д. А. Авдусин. – М. : Высшая школа, 1980. – 335 с.
2. **Алексеева Е. М. Раскопки античного города** / Е. М. Алексеева // *Методика полевых археологических исследований*. – Л. : Наука, Ленинградское отделение, 1989. – С. 5-27.
3. **Амброз А. К. Проблемы раннесредневековой хронологии Восточной Европы. I** / А. К. Амброз // *Советская археология*. – 1971. – № 2. – С. 96-123.
4. **Амброз А. К. Проблемы раннесредневековой хронологии Восточной Европы. II** / А. К. Амброз // *Советская археология*. – 1971. – № 3. – С. 106-134.
5. **Антонов А. Л. Особливості ритуального посуду зрубної спільноти** / А. Л. Антонов, В. В. Отрощенко // *Археологія*. – 2004. – № 1. – С. 18-30.
6. **Археология и естественные науки** / [под ред. Б. А. Колчина]. – М. : Наука, 1965. – 348 с.
7. **Археологія: від джерел до реконструкції**. – К. : видання Інституту археології НАН України, 2011. – 252 с. – (Серія «Археологія і давня історія України», вип. 5).
8. **Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII ст.** : навчальний посібник / [Д. Я. Телегін (відп. ред.), І. С. Винокур, О. М. Титова, І. К. Свешніков та ін.]. – К. : видання Інституту змісту і методів навчання, 1997. – 336 с.
9. **Археологія: можливості реконструкції**. – К. : видання Інституту археології НАН України, 2014. – 167 с. – (Серія «Археологія і давня історія України», вип. 13).
10. **Бабенко М. Ю. Комп'ютерне тривимірне моделювання трипільського посуду** / М. Ю. Бабенко, С. А. Богданець // *Археометрія та охорона історико-культурної спадщини*. – К., 1997. – Вип. 1. – С. 61-62.
11. **Балабина В. И. Зооморфная пластика культуры Триполье** : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук : специальность 07.00.06 «Археология» / В. И. Балабина. – М., 1990. – 24 с.
12. **Бандуровський О. В. Античні амфори з курганів скіфського періоду Лівобережної Лісостепової України** / О. В. Бандуровський // *Археологія*. – 2001. – № 1. – С. 68-79.
13. **Бандуровський О. В. Давньогрецький імпорт у Придніпровському Лівобережному Лісостепу у другій половині VII – III ст. до н. е.** : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / О. В. Бандуровський. – К., 2004. – 24 с.
14. **Белая Н. Н. Глиняная пластика скифского времени Днепро-Донской лесостепи** : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук : специальность 07.00.06 «Археология» / Н. Н. Белая. – М., 2011. – 28 с.

15. Березовець Д. Т. Слов'яни і племена салтівської культури / Д. Т. Березовець // Археологія. – 1965. – № 19. – С. 47-67.
16. Билкова В. П. Сіроглиняна кераміка Білозерського поселення / В. П. Билкова, І. Ю. Самойленко // Археологія. – 2014. – № 1. – С. 85-96.
17. Бібліографія українського гончарства. 2008 : національний науковий щорічник / за редакцією доктора історичних наук Олеса Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2012. – Вип. 10. – 408 с., іл.
18. Бобринский А. А. Гончарная технология как объект историко-культурного изучения / А. А. Бобринский // Актуальные проблемы изучения древнего гончарства. – Самара : Издательство Самарского государственного педагогического университета, 1999. – С. 5-109.
19. Бобринский А. А. Гончарные мастерские и горны Восточной Европы (по материалам II–V вв. н. э.) / А. А. Бобринский. – М. : Наука, 1991. – 216 с.
20. Бобринский А. А. Гончарство Восточной Европы. Источники и методы изучения / А. А. Бобринский. – М. : Наука, 1978. – 272 с.
21. Бобринский А. А. О методике изучения форм глиняной посуды из археологических раскопок / А. А. Бобринский // Культуры Восточной Европы I тысячелетия. – Куйбышев : Издательство Куйбышевского государственного университета, 1986. – С. 137-157.
22. Бобринский А. А. Функциональные части в составе емкостей глиняной посуды / А. А. Бобринский // Проблемы изучения археологической керамики. – Куйбышев : Издательство Куйбышевского государственного университета, 1988. – С. 5-21.
23. Боровський Я. Є. Дослідження кївського дитинця / Я. Є. Боровський, О. П. Калюк // Стародавній Київ : археологічні дослідження 1984–1989 рр. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 3-42.
24. Брайчевський М. Ю. Перспективи дослідження українських старожитностей XIV–XVIII ст. / М. Ю. Брайчевський // Середні віки на Україні. – К. : Наукова думка, 1971. – С. 20-31.
25. Буйских А. В. Архаическая расписная керамика из Ольвии / А. В. Буйских. – К. : Стародавній Світ, 2013. – 456 с.
26. Буйських А. В. Кераміка першої половини VII ст. до н. е. та питання доколонізаційних зв'язків у Північному Причорномор'ї / А. В. Буйських // Археологія. – 2015. – № 1. – С. 3-11.
27. Буйських А. В. Про один рідкісний тип хіоського чорнофігурного посуду з Ольвії та Борисфена / А. В. Буйських, Н. М. Секерська // Археологія. – 2012. – № 4. – С. 80-86.
28. Бунятян К. П. До хронології городоцько-здовбицької культури / К. П. Бунятян, А. Б. Прищеп // Археологія. – 2013. – № 3. – С. 62-68.
29. Бунятян К. П. Час формування городоцько-здовбицької культури / К. П. Бунятян // Археологія. – 2014. – № 4. – С. 18-29.
30. Бурдо Н. Б. Антропоморфна пластика з трипільського поселення Майданецьке / Н. Б. Бурдо // Археологія. – 2011. – № 2. – С. 3-16.

31. Бурдо Н. Б. Основи хронології Трипілля – Кукутені / Н. Б. Бурдо, М. Ю. Відейко // Археологія. – 1998. – № 2. – С. 17-29.
32. Бурдо Н. Б. Порівняльний аналіз антропоморфної пластики Трипілля-Кукутені та культур доби неоліту і енеоліту Центральної та Південно-Східної Європи / Н. Б. Бурдо // Praehistorica. Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Sborník referátů z 28. zasedání badatelů pro výzkum neolitu a eneolitu (nejen) Čech, Moravy a Slovenska. Mělník 28.9 – 1.10.2009. – Praha : Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum, 2011. – № 29. – P. 37-51.
33. Вагнер Г. А. Научные методы датирования в геологии, археологии и истории / Г. А. Вагнер. – М. : Техносфера, 2006. – 576 с.
34. Вакуленко Л. В. Витоки гончарного виробництва III–IV ст. н. е. у Східній Європі / Л. В. Вакуленко // Археологія. – 2000. – № 3. – С. 28-36.
35. Вдовиченко И. И. Античные расписные вазы в Северном Причерноморье (VII–IV вв. до н. э.) / И. И. Вдовиченко. – Симферополь : Сонат, 2008. – 352 с.
36. Вдовиченко И. И. Аттическая краснофигурная керамика IV до н. э. из Северного Причерноморья : автореферат диссертации на соискание научной степени кандидата исторических наук : специальность 07.00.06 «Археология» / И. И. Вдовиченко. – М., 1996. – 18 с.
37. Виногородська Л. І. До історії керамічного та скляного виробництва на Україні у XIV–XVIII ст. / Л. І. Виногородська // Археологія. – 1997. – № 2. – С. 129-141.
38. Виногородська Л. І. Кахлі Середнього Подніпров'я XIV–XVIII ст. : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / Л. І. Виногородська. – К., 1993. – 20 с.
39. Виногородська Л. І. Керамічний посуд пізньосередньовічної Вінниці (за матеріалами археологічних досліджень у 2013 р.) / Л. І. Виногородська, Є. С. Калашник // Археологія. – 2015. – № 4. – С. 91-108.
40. Власов В. П. Етнокультурні процеси в Криму у III ст. до н. е – IV ст. н. е. (за матеріалами ліпної кераміки) : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / В. П. Власов. – К., 1999. – 24 с.
41. Внуков С. Ю. Проблемы амфорного производства и торговли в Причерноморье (I в. до н. э. – II в. н. э.) : автореферат диссертации на соискание научной степени кандидата исторических наук : специальность 07.00.06 «Археология» / С. Ю. Внуков. – М., 2003. – 46 с.
42. Возний І. П. Історико-культурний розвиток населення межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра в X–XIV ст. : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / І. П. Возний. – К., 2009. – 36 с.

43. **Возний І. П.** Типологія клейм та орнаментация горщиків з території між Верхнім Сіретом і Середнім Дністром (X – перша половина XIII ст.) / І. П. Возний // Археологія. – 2010. – № 4. – С. 31-45.
44. **Войтович А. В.** Середні віки в Україні: хронологія, проблеми періодизації / А. В. Войтович // Український історичний журнал. – 2003. – № 4. – С. 134-139.
45. **Володарец-Урбанович Я. В.** О методике изучения распространения гончарной продукции раннесредневековых ремесленных центров юга Восточной Европы / Я. В. Володарец-Урбанович // Международная полевая школа в Болгаре : сборник материалов итоговой конференции. – Казань – Болгар : Институт археологии имени А. Х. Халикова, 2014. – Вып. 1. – С. 20-25.
46. **Володарец-Урбанович Я. В.** Гончарний посуд VII–VIII ст. на півдні Східної Європи / Я. В. Володарец-Урбанович, А. В. Скиба // Археологія. – 2011. – № 2. – С. 34-46.
47. **Володарец-Урбанович Я. В.** Гончарний посуд VII – першої половини IX ст. в лісостепу України : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / Я. В. Володарец-Урбанович. – К., 2014. – 24 с.
48. **Володарец-Урбанович Я. В.** Гончарні горни балки Канцерка / Я. В. Володарец-Урбанович // Археологія. – 2011. – № 4. – С. 32-45.
49. **Володарец-Урбанович Я. В.** Методика дослідження поширення гончарної продукції ранньосередньовічних ремісничих центрів півдня Східної Європи / Я. В. Володарец-Урбанович // Наука і освіта у краєзнавчому вимірі : матеріали XXXII Міжнародної конференції молодих учених. Секція «Археологія та краєзнавство». – К. : Видавець Олег Філюк, 2014. – С. 4-6.
50. **Володарец-Урбанович Я. В.** Проблеми вивчення гончарних осередків типу Балка Канцерка / Я. В. Володарец-Урбанович // Археологія. – 2014. – № 2. – С. 51-59.
51. **Воробьева Г. А.** Картография для археологов : учебное пособие по работе с крупномасштабными топографическими картами и созданию пояснительных записок для территорий исследования / Г. А. Воробьева, Н. Е. Бердникова. – Иркутск : Оттиск, 2007. – 100 с.
52. **Гавінський А. М.** Культура ліччастого посуду у межиріччі Верхнього Дністра та Західного Бугу : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / А. М. Гавінський. – К., 2014. – 18 с.
53. **Гаврилюк Н.** Історія дослідження кераміки доби раннього заліза та археологічне матеріалознавство / Надія Гаврилюк // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 1. – С. 25-29.
54. **Гаврилюк Н.** Коріння слов'янського горщика / Надія Гаврилюк // Українське гончарство : національний культурологічний щорічник. За рік 1994. – Олішне : Українське Народознавство, 1995. – Кн. 2. – С. 45-60.

55. Гаврилюк Н. А. Экономика степной Скифии VI–III вв. до н. э. / Н. А. Гаврилюк. – К. : ЧПО. Филук, 2013. – 712 с.
56. Гаврилюк Н. О. Ліпна кераміка античних центрів Північного Причорномор'я як джерело для вивчення етнічної та економічної історії / Н. О. Гаврилюк // Археологія. – 2014. – № 4. – С. 30-50.
57. Гаврилюк Н. О. Методика дослідження масового матеріалу з античних пам'яток (на прикладі знахідок з ділянки ЮЗА в Ольвії) / Н. О. Гаврилюк // Археологія. – 2013. – № 3. – С. 109-120.
58. Гавриш П. Застосування оброблених уламків глиняного посуду доби пізньої бронзи – раннього заліза (за матеріалами Більського городища) / Петро Гавриш, Анатолій Гейко // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 1. – С. 37-44.
59. Гаскевич Д. Л. Проблеми радіовуглецевого датування буго-дністровської неолітичної культури / Д. Л. Гаскевич // Археологія. – 2014. – № 4. – С. 3-17.
60. Гейко А. Атрибутування знахідок оброблених черепків посуду з археологічних пам'яток / Анатолій Гейко // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2007 : Атрибуція кераміки в Україні / за редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. III. – Т. II. – С. 279-283.
61. Гейко А. Гра «Крем'яхи» як джерело наукових студій / Анатолій Гейко. – Опішне : Українське Народознавство, 2015. – 319 с. – (Академічна серія «Українські керамологічні студії», вип. 12).
62. Гейко А. Про глиняну матрицю для виготовлення кахель / Анатолій Гейко // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2008 : Експеримент у сучасній керамології / за редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2013. – Кн. IV. – Т. 1. – С. 335-341.
63. Гейко А. Проблеми опису складових частин глиняного посуду археологічних культур / Анатолій Гейко // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2007 : Атрибуція кераміки в Україні / за редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. III. – Т. II. – С. 246-249.
64. Гейко А. Ремонт глиняного посуду: історія, традиції, звичаї / Анатолій Гейко. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2013. – 176 с.
65. Гейко А. Температура випалювання кераміки раннього залізного віку / Анатолій Гейко, Тетяна Литвиненко // Українське гончарство : національний культурологічний щорічник. За роки 1996–1999. – Опішне : Українське Народознавство, 1999. – Кн. 4. – С. 206-209.
66. Гейко А. В. Виробництво ліпленого посуду в племен скіфського часу Дніпровського Лісостепового Лівобережжя : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / А. В. Гейко. – К., 2008. – 20 с.

67. Гейко А. В. Гончарство населення скіфського часу Дніпровського Лісостепового Лівобережжя / Анатолій Гейко. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2011. – 248 с. – (Академічна серія «Українські керамологічні студії», вип. 4).
68. Гейко А. В. До питання про визначення температури випалювання посуду роменської культури / А. В. Гейко, Т. М. Литвиненко // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2001. – № 1. – С. 47-48.
69. Гейко А. В. Кераміка скіфського часу Свиридівського городища / А. В. Гейко // Археологія. – 1997. – № 2. – С. 106-111.
70. Гейко А. В. Методи дослідження глиняного посуду / А. В. Гейко // Експериментальна археологія: завдання, методи, моделювання : збірка наукових праць / за загальною редакцією О. П. Моця. – К. : Ліра-К ; М. : Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2011. – С. 16-28. – (Серія «Археологія і давня історія України»).
71. Генинг В. Ф. Древняя керамика: методы и программы исследования в археологии / В. Ф. Генинг. – К. : Наукова думка, 1992. – 186 с.
72. Генинг В. Ф. Программа статистической обработки керамики из археологических раскопок / В. Ф. Генинг // Советская археология. – 1973. – № 1. – С. 114-136.
73. Генинг В. Ф. Программа статистической обработки керамики из археологических раскопок : тезисы докладов на секции Пленума по итогам полевых работ / В. Ф. Генинг. – М., 1971.
74. Глушков И. Г. Керамика как археологический источник / И. Г. Глушков. – Новосибирск : Издательство Института археологии и этнографии СО РАН, 1996. – 328 с.
75. Голубева И. Использование петрографических методов при изучении позднесредневековой керамики / И. Голубева, В. Колода, А. Кущенко // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : збірка наукових статей. – К. : Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, 2008. – Вип. 14. – С. 46-50.
76. Голубева І. Міждисциплінарне дослідження посуду московського типу Цареворисівської фортеці / Ірина Голубева // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2007 : Українське гончарство доби козацтва / за редакцією доктора історичних наук Олеса Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. III. – Т. I. – С. 59-66.
77. Голубева І. В. Про дві культурні традиції козацької доби на Слобожанщині / І. В. Голубева // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2009. – № 1. – С. 3-12.
78. Голубева І. В. Типологія українського посуду центральної Слобожанщини козацької доби (за матеріалами верхньосалтівського поселення) / І. В. Голубева, В. В. Колода, А. В. Кущенко // Археологія. – 2008. – № 1. – С. 20-27.

79. Голубева І. В. Центральна Слобожанщина кінця XVI – XVIII ст. за археологічними джерелами : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / І. В. Голубева. – К., 2011. – 19 с.
80. Горбаненко С. А. Зернове господарство сіверян / С. А. Горбаненко // Археологія. – 2014. – № 1. – С. 113-123.
81. Горбаненко С. А. Піч пізньороменського часу з Полтави / С. А. Горбаненко, Ю. О. Пуголюк // Від венеців до Русі : збірник наукових праць на пошану доктора історичних наук, професора Дениса Никодимовича Козака з нагоди його 70-ліття. – Київ – Харків : Майдан, 2014. – С. 339-344.
82. Горбаненко С. А. Сільське господарство на слов'яно-хозарському порубіжжі / С. А. Горбаненко, В. В. Колода – К. : видання Інституту археології НАН України, 2013. – 236 с.
83. Готун І. Середньовічне гончарство за результатами експериментальних студій Північної експедиції Інституту археології НАН України / Ігор Готун, Олександр Коваль, Андрій Петраускас // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2008 : Експеримент у сучасній керамології / за редакцією доктора історичних наук Олеса Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2013. – Кн. IV. – Т. 1. – С. 318-334.
84. Готун І. А. Експериментальна археологія у роботі Північної експедиції. Дослідження в галузі гончарства / І. А. Готун, А. В. Петраускас, О. В. Петраускас // Археологія. – 2005. – № 2. – С. 70-79.
85. Готун І. А. Експериментальна модель гончарного горну типу Малополовецького / І. А. Готун, О. В. Коваль, А. В. Петраускас // Проблеми археології Середнього Подніпров'я (до 15-річчя заснування Фастівського державного краєзнавчого музею). – Київ – Фастів : Фастівський державний краєзнавчий музей, 2005. – С. 334-341.
86. Гречко Д. С. Сіверськодонецька група пам'яток Лісостепу Східної Європи скіфської доби : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / Д. С. Гречко. – К., 2008. – 16 с.
87. Григорьев А. В. О роменской культуре в Среднем Подесенье / А. В. Григорьев // Чернигов и его округа в IX–XIII вв. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 65-74.
88. Гугля В. Керамічне виробництво XVII–XVIII ст.: зв'язки, еволюція форм, барвники / В. Гугля // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : збірка наукових статей. – К. : Шлях – Часи козацькі, 2003. – Вип. 12. – С. 79-84.
89. Гугля В. Керамічне виробництво XVII–XVIII ст.: штрихи до технології / В. Гугля // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : збірка наукових статей. – К. : Шлях – Часи козацькі, 2002. – Вип. 11. – С. 59-62.

90. Гугля В. Пізньосередньовічні кахлі с. Суботова: технологія виготовлення керамічної форми-негативу / В. Гугля // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : збірка наукових статей. – К. : Шлях – Часи козацькі, 2001. – Вип. 10. – С. 83-88.
91. Гупало В. Д. Средневековая керамика Запада Украины (конец VIII – XV вв.) : автореферат диссертации на соискание научной степени кандидата исторических наук : специальность 07.00.06 «Археология» / В. Д. Гупало. – М., 1993. – 24 с.
92. Гупало В. Д. Трансформация древнерусских традиций моделирования керамики во II пол. XIII – XV вв. / В. Д. Гупало // Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od poznego sredniewieczu do czasow wspolczesnych. Materiały z konferencji. – Rzeszów : Museum okręgowе w Rzeszowie, 1994. – S. 185-190.
93. Давня кераміка України. Археологічні джерела та реконструкції / С. М. Рижов, Н. Б. Бурдо, М. Ю. Відейко, Б. В. Магомедов. – К. : видання Інституту археології НАН України, 2002. – Ч. 1. – 243 с.
94. Дараган М. М. Жаботинський етап раннього залізного віку Дніпровського правобережного Лісостепу (за матеріалами Жаботинського поселення) : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / М. М. Дараган. – К., 2006. – 19 с.
95. Денисова А. А. Керамический комплекс погребальных памятников срубной культуры лесостепной Украины. Донецкий вариант / А. А. Денисова // Эпоха бронзы Доно-Донецкого региона : материалы Украинско-российского полевого археологического семинара (с. Капитаново, 13-14 июля 1995 г.). – Луганск : издание Центрально-Донецкой археологической экспедиции, Воронежского государственного университета, 1995. – С. 27-29.
96. Денисова А. О. Деякі аспекти технології виготовлення кераміки зрубної культури на території Лісостепової України / А. О. Денисова // Стародавнє виробництво на території України. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 53-60.
97. Денисова А. О. Технологія виготовлення кераміки сабатинівської культури / А. О. Денисова // Археометрія та охорона історико-культурної спадщини. – 2000. – Вип. 4. – С. 48-55.
98. X Національний конкурс публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні (за публікаціями 2013 року) «KeGoKe–2016». – Опішне : Українське Народознавство, 2016. – 64 с.
99. До ювілею В. Ф. Генінга // Археологія. – 1989. – № 4. – С. 154-156.
100. Дослідження посаду літописної Лтави: Інститутська гора / О. Б. Супруненко, Ю. О. Пуголовок, К. М. Мироненко, В. В. Шерстюк. – Київ – Полтава : видання Інституту археології НАН України, Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської облдержадміністрації, 2009. – Ч. 1. – 140 с.

101. Дослідження посаду літописної Лтави: Інститутська гора / [О. Б. Супруненко, Ю. О. Пуголюк, К. М. Мироненко та інші]. – Київ – Полтава : видання Інституту археології НАН України, Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської облдержадміністрації, 2009. – Ч. 2. – 132 с.
102. Дяченко О. В. Про один з аспектів типолого-статистичного аналізу трипільської пластики / О. В. Дяченко // Археологія. – 2007. – № 3. – С. 31-36.
103. Експериментальна археологія: завдання, методи, моделювання : збірка наукових праць / за загальною редакцією О. П. Моця. – К. : Ліра-К ; М. : Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2011. – 224 с. – (Серія «Археологія і давня історія України»).
104. Житлово-господарські комплекси X–XIV ст. з розкопок посаду літописної Лтави 1998 р. / І. М. Кулатова, К. М. Мироненко, В. В. Приймак, О. Б. Супруненко // Археологічний літопис Лівобережної України. – 1999. – № 1. – С. 47-68.
105. Жураковский Б. С. Про технологію виготовлення трипільської кераміки / Б. С. Жураковский // Археологія. – 1994. – № 1. – С. 88-92.
106. Задніков С. А. Антична кераміка в матеріалах зольника 7 Західного укріплення Більського городища / С. А. Задніков, П. Я. Гавриш // Археологія. – 2011. – № 3. – С. 101-109.
107. Задніков С. А. Античний керамічний імпорт на Більському городищі скіфського часу : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / С. А. Задніков. – К., 2014. – 19 с.
108. Зажигалов О. Вивчення пізньосередньовічної поливної кераміки за допомогою новітніх фізико-хімічних методів / О. Зажигалов // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : збірка наукових статей. – К. : Шлях – Часи козацькі, 2002. – Вип. 11. – С. 62-65.
109. Залізник Л. Л. [Рец. на] : Н. С. Котова. Древнейшая керамика / Л. Л. Залізник // Археологія. – 2016. – № 2. – С. 137-141.
110. Зоценко В. М. Ремісничий осередок XI–XII ст. на Київському Подолі / В. М. Зоценко, О. А. Брайчевська // Стародавній Київ. Археологічні дослідження 1984–1989 рр.. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 43-103.
111. Иванова С. В. О валиковой орнаментации на керамике бронзового века / С. В. Иванова // Археологія Полтавщини : матеріали наукової конференції до 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею. Полтава 1991 г. – Полтава, 1991. – Ч. II. – С. 40-42.
112. Івакін Г. Ю. Історичний розвиток Києва XIII – середини XVI ст. / Г. Ю. Івакін. – К. : Наукова думка, 1996. – 271 с.

113. Іванова С. До питання про кераміку і ментальність давніх суспільств (за матеріалами доби ранньої бронзи Північно-Західного Причорномор'я) / Світлана Іванова // Український керамологічний журнал. – 2003. – № 1. – С. 18-24.
114. Іванова С. В. Технологія та орнамент гончарства бронзової доби Північно-Західного Причорномор'я / С. В. Іванова // Археологія. – 1995. – № 3. – С. 69-73.
115. Івченко А. В. Рідкісні елліністичні амфори з некрополя Ольвії / А. В. Івченко // Археологія. – 2015. – № 3. – С. 25-32.
116. Калинина И. В. Историко-культурный и семантико-технологический подходы в изучении технологии древней керамики / И. В. Калинина // Древнее гончарство: итоги и перспективы изучения. – М. : Институт археологии РАН, 2010. – С. 42-45.
117. Карнаух Є. Г. Червонолакові пеліки з сарматських поховань / Є. Г. Карнаух // Археологія. – 2011. – № 3. – С. 114-118.
118. Клейн Л. [Рец. на] : С. J. N. Woodall. An Introduction to Modern Archeology. Cambridge, Mass., 1972 / Л. Клейн // Советская археология. – 1975. – № 3. – С. 267-273.
119. Клейн Л. С. Археологическая типология / Л. С. Клейн. – Л. : Ленинградский филиал Центра научно-технической деятельности, исследований и социальных инициатив, Ленинградское научно-исследовательское археологическое объединение, 1991. – 448 с.
120. Клейн Л. С. Новая археология (критический анализ направления в археологии Запада) / Л. С. Клейн. – Донецк : Донецкий национальный университет, 2009. – 393 с. – (Серия «Теоретическая археология», т. 1).
121. Клейн Л. С. [Рец. на] : New Perspectives of Archeology. Edit. by Sally R. Binford and Lewis R. Binford. Chicago, 1968 / Л. С. Клейн // Советская археология. – 1973. – № 2. – С. 303-312.
122. Ключнев М. М. Особливості українського пізньосередньовічного посуду з розкопок укріпленого поселення біля с. Нижньотепле Луганської області / М. М. Ключнев // Археологія. – 2001. – № 1. – С. 92-98.
123. Ковалевская В. Б. Количественные методы оценки степени близости памятников по процентному содержанию массового материала / В. Б. Ковалевская, И. Б. Погожев, А. П. Погожева // Советская археология. – 1970. – № 3. – С. 26-39.
124. Коваленко О. Видатковий аспект діяльності цехів Полтавського полку початку XVIII століття / Оксана Коваленко // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2007 : Українське гончарство доби козацтва / за редакцією доктора історичних наук Олеса Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. III. – Т. 1. – С. 181-194.

125. Коваленко О. Глиняні люльки XVII–XVIII століть (за матеріалами Полтавщини) / Оксана Коваленко. – Опішне : Українське Народознавство, 2008. – 144 с. – (Керамологічне двокнижжя «Люлька в історії та гончарстві України», кн. 1; Академічна серія «Українські керамологічні студії», вип. 1).
126. Коваленко О. До питання про уніфікацію назв структурних частин гончарних виробів / Оксана Коваленко // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2007 : Атрибуція кераміки в Україні / за редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. III. – Т. 2. – С. 131-139.
127. Коваленко О. Матеріали до гончарської термінології XVI–XVIII століть / Оксана Коваленко // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2007 : Атрибуція кераміки в Україні / за редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. III. – Т. 2. – С. 272-278.
128. Коваленко О. Про особливості глиняного посуду XVIII століття Полтавського гончарного осередку / Оксана Коваленко // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2007 : Українське гончарство доби козацтва / за редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. III. – Т. 1. – С. 67-78.
129. Коваленко О. Сучасні керамологічні експерименти / Оксана Коваленко // Експериментальна археологія: завдання, методи, моделювання : збірка наукових праць. – К. : ТОВ «Ліра-К», 2011. – С. 218-224.
130. Коваль В. Ю. Археологическая керамология в России (эпоха средневековья) / В. Ю. Коваль // Археология Подмосковья : материалы научного семинара. – М. : Институт археологии РАН, 2009. – Вып. 9. – С. 137-141.
131. Коваль В. Ю. Хронологическая стратификация памятника методами керамологии (на примере селища Мякинино-1) / В. Ю. Коваль // Археология Подмосковья : материалы научного семинара. – М. : Институт археологии РАН, 2009. – Вып. 9. – С. 142-152.
132. Козир І. А. Етно-культурні та економічні зв'язки сарматських племен України (за матеріалами кераміки) / І. А. Козир. – Кіровоград : видання Кіровоградського державного педагогічного інституту імені В. К. Винниченка, 1995. – 32 с.
133. Козир І. А. Кераміка сарматських поховань території України як історичне джерело : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / І. А. Козир. – К., 1996. – 23 с.
134. Козюба В. К. До 60-річчя Валентини Олексіївни Петрашенко / В. К. Козюба // Археологія. – 2011. – № 1. – С. 133-138.
135. Корнієнко П. Л. Креслярська та фотографічна фіксація археологічних об'єктів / П. Л. Корнієнко // Археологія. – 1993. – № 1. – С. 130-139.

136. **Коробов Д. С. Основы геоинформатики в археологии : учебное пособие / Д. С. Коробов. – М. : Издательство Московского государственного университета, 2011. – 224 с.**
137. **Корохіна А. В. Кераміка бондарихинської культури : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / А. В. Корохіна. – К., 2011. – 19 с.**
138. **Корпусова В. Периодизация гончарного производства (по археологическим материалам Украины) / В. Корпусова // Українське гончарство : національний культурологічний щорічник. Науковий збірник за минулі літа. – Київ – Опішне : Молодь – Українське Народознавство, 1993. – Кн. 1. – С. 109-113.**
139. **Корпусова В. Стародавнє керамічне виробництво: основні ступені розвитку (за археологічними матеріалами України) / Валентина Корпусова // Українське гончарство : національний культурологічний щорічник. За рік 1994. – Опішне : Українське Народознавство, 1995. – Кн. 2. – С. 22-34.**
140. **Котенко В. Дослідження археологічної кераміки з розкопок на Полтавщині в період становлення вітчизняної науки / В. Котенко // Полтавський краєзнавчий музей : збірник наукових статей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. – Полтава : Дивосвіт, 2015. – Вип. X. – С. 130-139.**
141. **Котенко В. Дослідження давньої кераміки в археологічних та краєзнавчих студіях у 1918–1924 рр. / В. Котенко // Наука і освіта у краєзнавчому вимірі: матеріали ХХХІІ Міжнародної краєзнавчої конференції молодих учених. – К. : Видавець Олег Філюк, 2014. – С. 27-32. – (Секція «Археологія та краєзнавство»).**
142. **Котенко В. Херсонесько-ольвійські контакти за результатами аналізу столової кераміки елліністичного часу / В. Котенко // Емінак : науковий щоквартальник. – 2016. – № 4. – Жовтень – грудень. – С. 155-163. – (Спецвипуск : Forum Olbicum I. Пам'яті В. В. Крапивині).**
143. **Котенко В. В. Елліністичні глеки з поселення Маслини / В. В. Котенко // Археологія. – 2015. – № 3. – С. 78-87.**
144. **Котенко В. В. Поселення херсонеської хори Маслини у Північно-Західній Тавриці : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / В. В. Котенко. – К., 2015. – 15 с.**
145. **Котенко В. В. Про один із векторів херсонеської торгівлі / В. В. Котенко // Археологія. – 2017. – № 1. – С. 17-23.**
146. **Котенко В. В. Сіролощена кераміка з поселення Маслини / В. В. Котенко // Археологія. – 2011. – № 1. – С. 68-76.**
147. **Котова Н. С. Древнейшая керамика Украины / Н. С. Котова. – Киев – Харьков : Майдан, 2015. – 154 с.**

148. Кравченко Е. А. Кизил-кобинська культура у Західному Криму : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / Е. А. Кравченко. – К., 2008. – 17 с.
149. Кравченко Н. М. Некоторые проблемы методики палеоботанических исследований (по материалам Обуховской территориальной группы памятников I тыс. н. э.) / Н. М. Кравченко, Г. А. Пашкевич // Археология и методы исторических реконструкций. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 177-190.
150. Крапивина В. В. Другие изделия из керамики // Древнейший теменос Ольвии Понтийской / В. В. Крапивина // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. – Supplementum. – Симферополь : Таврия, 2006. – Вып. 2. – С. 190-191.
151. Крапивина В. В. Сіроглиняна кераміка Ольвії VI–V ст. до н. е. / В. В. Крапивина // Археологія. – 2007. – № 1. – С. 98-106.
152. Кропотов В. В. Імпортна червонолакова кераміка південно-малоазійської групи в Криму / В. В. Кропотов // Археологія. – 2001. – № 1. – С. 90-95.
153. Круг О. Ю. Определение технологических характеристик сыродутного процесса получения железа по археологическим шлакам / О. Ю. Круг // Советская археология. – 1970. – № 1. – С. 268-272.
154. Крутілов В. В. Керамічні печі з Борисфена середини VI ст. до н. е. / В. В. Крутілов // Археологія. – 2015. – № 2. – С. 116-124.
155. Крыжицкий С. Д. Информационное обеспечение археологических памятников раннего железного века / С. Д. Крыжицкий, Н. П. Тимченко, Н. А. Гаврилук // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. – Полтава : ВЦ Археологія, 1996. – С. 299-305.
156. Кушнір О. Експеримент як метод перевірки гіпотези про технологію нанесення фляндрівки на глиняні вироби доби Русі / Олександра Кушнір, Віталій Кушнір, Анатолій Щербань // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2008 : Експеримент у сучасній керамології / за редакцією доктора історичних наук Олеса Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2013. – Кн. IV. – Т. 1. – С. 358-363.
157. Куштан Д. Сюжетні кахлі козацької доби з Чернас / Д. Куштан // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : збірка наукових статей. – К. : Шлях – Часи козацькі, 2006. – Вип. 15. – С. 68-71.
158. Лашук Ю. Українське гончарство – феномен народного мистецтва слов'янського світу / Юрій Лашук // Українське гончарство : національний культурологічний щорічник. Науковий збірник за минулі літа. – Київ – Опішне : Молодь – Українське Народознавство, 1993. – Кн. 1. – С. 371-379.
159. Ленартович О. Техніко-технологічні особливості керамічних виробів культури лінійно-стрічкової кераміки / О. Ленартович // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2012. – Вип. 16. – С. 114-122.

160. Ленартович О. В. **Культура лінійно-стрічкової кераміки у басейні Верхнього та Середнього Дністра і Західного Бугу** : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / О. В. Ленартович. – К., 2013. – 20 с.
161. Лосик М. Б. **Рентгено-структурные исследования керамики из Дунаева** / М. Б. Лосик, В. Д. Гупало, Р. И. Могитич // Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych : materiały z konferencji. – Rzeszów : Museum okręgowe w Rzeszowie, 1994. – S. 191-196.
162. Магомедов Б. В. **Керамические пряслица черняховской культуры** / Б. В. Магомедов. – К. : Институт археологии НАН України, 2015. – 170 с.
163. Магомедов Б. В. **Черняховская культура. Проблема этноса**. – Lublin : Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2001. – 290 с.
164. Майко В. В. **Про походження гончарних горщиків волинцевського типу** / В. В. Майко // Археологія. – 1994. – № 4. – С. 134-145.
165. Макаренко М. О. **Городище «Монастирище»** / М. О. Макаренко // Науковий збірник Історичної секції Всеукраїнської академії наук. – К. : Держвидав України, 1925. – Вип. 19. – 23 с.
166. Малинова Р. **Прыжок в прошлое. Эксперимент раскрывает тайны древних эпох** / Р. Малинова, Я. Малина. – М. : Мысль, 1988. – 271 с.
167. Мартынов А. И. **Методы археологического исследования** : учебное пособие для студентов вузов / А. И. Мартынов, Я. А. Шер. – М. : Высшая школа, 1989. – 223 с.
168. Мацкевий Л. **Кераміка з археологічної пам'ятки Прийма I** / Л. Мацкевий, М. Лосик, Г. Панахид // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – Львів : Видавництво Львівської національної академії мистецтв, 2009. – Вип. 20. – С. 379-384.
169. Мацкевий Л. **Питання комплексного міждисциплінарного аналізу шарів енеоліту, ранньої бронзи та ранньозалізного часу з першого навісу Прийма I** / Л. Мацкевий, М. Лосик, Г. Панахид // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2009. – Вип. 13. – С. 80-101.
170. Метка Л. **Сучасні проблеми атрибуції глиняних виробів з музейних колекцій** / Людмила Метка // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2007 : Атрибуція кераміки в Україні / за редакцією доктора історичних наук Олеса Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. III. – Т. II. – С. 126-130.
171. Милашевський О. С. **Ліпна кераміка північно-західного походження у матеріалах черняхівської культури: історіографія питання світильників** / О. С. Милашевський // Археологія. – 2015. – № 3. – С. 129-134.
172. Милашевський О. С. [Рец. на] : В. Магомедов. **Керамические пряслица черняховской культуры** / О. С. Милашевський // Археологія. – 2016. – № 1. – С. 129-130.

173. **Милян Т. Р. Дзедзіцька культура: нарис основних проблем генезису і ареалу поширення** / Т. Р. Милян // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету, 2001. – С. 167-172.
174. **Милян Т. Р. Пам'ятки празько-корчацької культури у верхів'ях Дністра, Західного Бугу та Вісли у V–VII століттях** : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / Т. Р. Милян. – К., 2008. – 17 с.
175. **Мироненко Л. В. Керамічний посуд другої чверті XVII ст. з території Батурина** // Археологія. – 2016. – № 2. – С. 57-64.
176. **Міждисциплінарні дослідження Глинського археологічного комплексу в 2016 році** / Ю. О. Пуголовок, Я. В. Володарець-Урбанович, С. А. Горбаненко, М. С. Сергеева // Археологічні дослідження Більського городища – 2016. – Київ – Котельва : Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, 2017. – С. 105-121.
177. **Міжнародний керамологічний симпозиум «Декор глиняних виробів: історія, технологія, функції»** : програма. – Опішне : Українське Народознавство, 2012. – 40 с.
178. **Міжнародний керамологічний симпозиум «Реконструкція й інтерпретація археологічної кераміки: пастки чи путівники для дослідників?»** : програма. – Опішне : Українське Народознавство, 2013. – 40 с.
179. **Міжнародний науково-практичний керамологічний семінар «Експеримент в сучасній керамології: шлях до наукової істини чи профанація наукових знань»** : програма. – Опішне : Українське Народознавство, 2008. – 36 с.
180. **Моисеев А. В. Поселенческий памятник салтово-маяцкой культуры Вознесенка-3 на границе Среднего и Верхнего Подонья (предварительная информация)** / А. В. Моисеев // Салтово-маяцька археологічна культура: проблеми та дослідження. – Харків : Видавець Савчук О. О.; ОКЗ «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини», 2012. – С. 63-66, 124-129.
181. **Моця О. Відображення нормансько-слов'янських взаємовпливів у матеріальній культурі кінця I тис. н. е. («керамічний аспект»)** / О. Моця // Археологічні студії. – Чернівці : Черемош, 2014. – Вип. 5. – С. 239-253.
182. **Мильникова Л. Н. Методы изучения археологической керамики : учебно-методическое пособие** / Л. Н. Мильникова. – Новосибирск : Издательство Новосибирского государственного университета, 2007. – 82 с.
183. **Назарчук В. І. Незвичайний каліптер з Ольвії** / В. І. Назарчук // Археологія. – 2012. – № 4. – С. 86-91.
184. **Наукові студії** : збірник наукових праць. – Винники – Жешів – Львів : Априорі, 2015. – Вип. 8 : Давні майстерні та виробництво у Вісло-Дніпровському регіоні. – 440 с.

185. Національний конгрес українських керамологів «Українська керамологія в контексті викликів XXI століття» : програма. – Опішне : Українське Народознавство, 2015. – 36 с.
186. Нечитайло А. Л. Особливий тип кераміки в характеристиці взаємовідносин кавказьких і степових племен / А. Л. Нечитайло, М. Г. Гаджієв // Археологія. – 1995. – № 4. – С. 66-74.
187. Немцев С. О. Можливості метрологічного аналізу амфорного матеріалу для побудови хронології на прикладі колекції з поселення Каталіне 1 / С. О. Немцев // Археологія. – 2013. – № 2. – С. 82-100.
188. Ніколова А. В. До методики класифікації посуду ямної культури / А. В. Ніколова, Т. І. Мамчич // Археологія. – 1997. – № 3. – С. 101-114.
189. Новиченкова Н. Г. Будівельна кераміка з клеймами римської фортеці Харакс / Н. Г. Новиченкова, Х. В. Новиченкова-Лукичева // Археологія. – 2009. – № 1. – С. 61-71.
190. Овчарова О. В. Словник-довідник музейного працівника / О. В. Овчарова, Р. М. Яшуєва-Омельяничук, Л. С. Сургай. – К. : Кий, 2013. – 464 с.
191. Овчинников Е. В. Нові знахідки трипільської антропоморфної пластики з реалістичними рисами / Е. В. Овчинников, М. В. Квітницький // Археологія. – 2002. – № 3. – С. 134-143.
192. Овчинников Е. В. Розписна кераміка канівської групи Кукутень – Трипілля / Е. В. Овчинников // Археологія. – 2012. – № 1. – С. 13-26.
193. Омельченко Ю. Українська наддніпрянська кераміка XIV–XVIII ст. (методичні рекомендації) / Ю. Омельченко, І. Тесленко, Л. Чміль. – К. : Національний музей історії України, 1994. – 50 с.
194. Оногда О. В. Кераміка Середньої Наддніпрянщини другої половини XIII – XV ст. : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / О. В. Оногда. – К., 2012. – 17 с.
195. Оногда О. В. Керамічні комплекси XIV–XVI століть з розкопок на території Старого Арсеналу / О. Оногда // Лаврський альманах. – К. : Видавництво Фенікс, 2008. – Вип. 21. – Спецвипуск 8 : Печерська фортеця та Київський Арсенал: нові дослідження. – С. 24-31.
196. Оногда О. В. Основні типи кераміки Середньої Наддніпрянщини другої половини XV – початку XVI ст. / О. Оногда // Археологія. – 2008. – № 4. – С. 55-63.
197. Оногда О. В. Про одну групу київської пізньосередньовічної кераміки / О. В. Оногда, С. А. Балакін // Археологія. – 2010. – № 1. – С. 91-96.
198. Описание керамических изделий эпохи неолита – энеолита (методические рекомендации) / сост. И. А. Шестаков. – К. : Шлях, 2005. – 36 с.
199. Остапенко М. А. Скіфські керамічні знаряддя з Совутинського городища / М. А. Остапенко, Д. Р. Кабалія // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья. – Запорожье : издание Запорожского государственного университета, Запорожского областного краеведческого музея, 1999. – С. 188-191.

200. **Острроверхов А. С. Використання природничих та технічних методів при вивченні археологічних пам'яток: петрографія** / А. С. Острроверхов, О. І. Смирнов // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. – Миколаїв : Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, 2012. – Вип. 3.33. – С. 38-53. – (Серія «Історичні науки»).
201. **Пачкова С. П. Вспомяная Владимира Федоровича Генинга...** / С. П. Пачкова // Проблемы сохранения и использования культурного наследия: история, методы и проблемы археологических исследований : материалы VII научно-практической конференции «Сохранение и изучение недвижимого культурного наследия Ханты-Мансийского автономного округа – Югры», посвященной 90-летию со дня рождения В. Ф. Генинга (Нефтеюганск, 14-16 мая 2014 г.). – Екатеринбург : Издательство Горбуновой, 2014. – С. 68-70.
202. **Пачкова С. П. Зарубинецкая культура и латенизированные культуры Европы** / С. П. Пачкова. – К. : Институт археологии НАН Украины, 2006. – 371 с.
203. **Пачкова С. П. Зарубинецька та поморська культури (порівняльний аналіз керамічних комплексів)** / С. П. Пачкова // Археологія. – 1995. – № 3. – С. 33-47.
204. **Пачкова С. П. Методика хронологізації кераміки зарубинецької культури** / С. П. Пачкова // Археологія. – 1991. – № 1. – С. 62-75.
205. **Пачкова С. П. О соотношении поморско-клевшевой и зарубинецкой археологических культур по керамическим материалам** / С. П. Пачкова // Ziemia polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami : materiały z konferencji (Rzeszów, 17-20.09.1991). – Rzeszów : Museum okręgowе w Rzeszowie. – 1992. – S. 266-287.
206. **Пачкова С. П. О соотношении пшеворской и зарубинецкой культур по керамическим материалам** / С. П. Пачкова // Stratum plus. – 2001–2002. – № 5. – С. 389-420. – (Славянские древности. Памяти И. П. Русановой и Б. А. Тимошука.).
207. **Пачкова С. П. Спеціалізоване виробництво у племен зарубинецької культури** / С. П. Пачкова // Археологія. – 1997. – № 3. – С. 115-134.
208. **Пашкевич Г. Про можливості палеоботанічних досліджень при вивченні викопної кераміки (за матеріалами ранньоскіфських пам'яток Лівобережжя України)** / Галина Пашкевич // Український керамологічний журнал. – 2001. – № 1. – С. 70-73.
209. **Пашкевич Г. А. Палеоэтноботанические находки на территории Украины. Древняя Русь : каталог** / Г. А. Пашкевич. – К. : Препринт, 1991. – 45 с.
210. **Пашкевич Г. А. Палеоэтноботанические находки на территории Украины (неолит – бронза) : каталог** / Г. А. Пашкевич. – К. : Препринт, 1991. – 48 с.
211. **Пашкевич Г. А. Палеоэтноботанические находки на территории Украины. Памятники I тыс. до н. э. – II тыс. н. э. : каталог I** / Г. А. Пашкевич. – К. : Препринт, 1991. – 48 с.

212. Пашкевич Г. А. Палеоэтноботанические находки на территории Украины. Памятники I тыс. до н. э. – II тыс. н. э. : каталог II / Г. А. Пашкевич. – К. : Препринт, 1991. – 47 с.
213. Пашкевич Г. О. Палеоэтноботанічні дослідження та деякі питання виготовлення кераміки скіфського часу з Дніпровського Лісостепового Лівобережжя / Г. О. Пашкевич, А. В. Гейко // Археологічний літопис Лівобережної України. – 1998. – Ч. 1-2. – С. 38-40.
214. Пашкевич Г. О. Рільництво племен трипільської культури / Г. О. Пашкевич, М. Ю. Відейко – К. : Інститут археології НАН України, 2006. – 146 с.
215. Пашкевич Г. О. Хліб давньої України / Г. О. Пашкевич. – К. : ВД «Скіф», 2012. – 160 с.
216. Пеляшенко К. Ю. Ліпний посуд із поховань скіфського часу Дніпро-Донецького Лісостепу / К. Ю. Пеляшенко // Археологія. – 2014. – № 2. – С. 36-50.
217. Пеляшенко К. Ю. Ліпний посуд населення сіверськодонецького Лісостепу скіфської доби / К. Ю. Пеляшенко, Д. С. Гречко // Археологія. – 2007. – № 4. – С. 22-37.
218. Пеляшенко К. Ю. Ліпний посуд населення скіфського часу Дніпро-Донецького Лісостепу : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / К. Ю. Пеляшенко. – К., 2014. – 20 с.
219. Петраускас А. В. Експериментальна археологія в роботі Північної експедиції / А. В. Петраускас, І. А. Готун // Наукові записки з української історії : збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький : Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2005. – Вип. 16. – 340 с.
220. Петраускас А. В. Міжнародний науково-практичний семінар / А. В. Петраускас // Археологія. – 2010. – № 4. – С. 132-134.
221. Петраускас О. В. Особливості керамічного комплексу з поселення Велика Бугайівка / О. В. Петраускас, С. А. Горбаненко // Археологія. – 2014. – № 4. – С. 126-130.
222. Петрашенко В. Формализированные методы в исследованиях керамики (историографический обзор российской и украинской литературы) / Валентина Петрашенко // Українське гончарство : національний культурологічний щорічник. За роки 1996–1999. – Опішне : Українське Народознавство, 1999. – Кн. 4. – С. 26-37.
223. Петрашенко В. А. Древнерусское село (по материалам поселений у с. Григоровка) / В. А. Петрашенко. – К. : ВД «Академперіодика» НАН України, 2005. – 264 с.
224. Петрашенко В. О. Волинцевська культура на Правобережжі Подніпров'я (за матеріалами Ходосівського поселення) / В. О. Петрашенко // Археологія. – 1989. – № 2. – С. 32-43.

225. **Петрашенко В. О.** Поселення Канівського Подніпров'я / В. О. Петрашенко // Південноруське село IX–XIII ст. (нові пам'ятки матеріальної культури) : навчально-методичний посібник / ред. кол. : О. П. Моця, В. П. Коваленко, В. О. Петрашенко. – К. : Інститут змісту і методів навчання, 1997. – С. 114-143.
226. **Петрашенко В. О.** Про один керамічний комплекс VIII–IX ст. з Середнього Подніпров'я / В. О. Петрашенко // Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян : збірник наукових статей, присвячений 100-річчю з дня народження Віктора Платоновича Петрова. – Київ – Львів : Науково-дослідний інноваційний центр «Рятівна археологічна служба», 1997. – С. 154-160.
227. **Петрашенко В. О.** [Рец. на] : Ursula Maj. Stradow, stanowisko 1. Czesc I. Ceramika wczesnosredniowieczna / В. О. Петрашенко // Археологія. – 1993. – № 1. – С. 148-149.
228. **Петрашенко В. О.** Слов'янська кераміка VIII–IX ст. правобережжя Середнього Подніпров'я / В. О. Петрашенко – К. : Наукова думка, 1992. – 140 с. : іл.
229. **Петрунь В. Ф.** О белых инкрустационных пастах керамики трипольских и некоторых других памятников территории Украины и сопредельных стран / В. Ф. Петрунь // Stratum plus. – 2000. – № 2. – С. 474-482.
230. **Петрунь Віктор Федорович (1 лютого 1922 – 6 січня 2005)** / В. Д. Євтехов, Є. В. Євтехов, В. В. Філенко, Г. А. Пирогова // Геолого-мінералогічний вісник. – Кривий Ріг : Криворізький технічний університет, 2005. – № 2. – С. 142-144.
231. **Пивоваров С.** Датування середньовічної кераміки Буковини монетними знахідками / Сергій Пивоваров // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 1. – С. 150-155.
232. **Попельницька О.** Побут і виробництво київських цехових гончарів XVIII ст. з Києва (за колекційними матеріалами фондів зібрань Національного музею історії України) / О. Попельницька, А. Чебановський // Дослідження археологічних пам'яток козацької доби в Україні : збірка наукових статей. – К. : Часи козацькі, 1995. – Вип. 4. – С. 56-58.
233. **Пошивайло Б.** До питання опису відбитків на глиняних виробах із городища поблизу с. Свиридівка Лохвицького району Полтавської області / Богдан Пошивайло // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2007 : Атрибуція кераміки в Україні / за редакцією доктора історичних наук Олеса Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. III. – Т. II. – С. 250-253.
234. **Пошивайло Б.** Експериментальне дослідження зображення на денці посудини скіфського часу / Богдан Пошивайло // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2008 : Експеримент у сучасній керамології / за редакцією доктора історичних наук Олеса Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2013. – Кн. IV. – Т. 1. – С. 364-367.

235. Пошивайло О. Археологічна цілина українського світу / Олень Пошивайло // Український керамологічний журнал. – 2003. – № 1. – С. 5-9.
236. Пошивайло О. Гончарство і українська мова / Олень Пошивайло // Українське гончарство : національний культурологічний щорічник. За рік 1995. – Опішне : Українське Народознавство, 1996. – Кн. 3. – С. 13-17.
237. Пошивайло О. Експеримент у сучасній керамології – рефлексії екстенсивного поступу / Олень Пошивайло // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2008 : Експеримент у сучасній керамології / за редакцією доктора історичних наук Олесь Пошивайло. – Опішне : Українське Народознавство, 2013. – Кн. IV. – Т. 1. – С. 12-122.
238. Пошивайло О. Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України (Гетьманщина) / Олень Пошивайло. – Опішне : Українське Народознавство, 1993. – 280 с.
239. Пошивайло О. Консервація і реставрація гончарських раритетів в Україні / Олень Пошивайло // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 2-3. – С. 7-22.
240. Пошивайло О. Короткий академічний словник сучасних українських керамологів (культурна керамологія) / Олень Пошивайло. – Опішне : Українське Народознавство, 2009. – 312 с. – (Академічна серія «Українська керамологічна біографістика», вип. 1).
241. Пошивайло О. Нове життя «Української керамології» / Олень Пошивайло // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2007 : Українське гончарство доби козацтва. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. III. – Т. 1. – С. 9-33.
242. Пошивайло О. Олександр Бобринський – легенда світової керамології / Олень Пошивайло // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2008 : Експеримент у сучасній керамології / за редакцією доктора історичних наук Олесь Пошивайло. – Опішне : Українське Народознавство, 2013. – Кн. IV. – Т. I. – С. 123-166.
243. Пошивайло О. Українська академічна керамологія ХХІ сторіччя. Теорія, історія, сучасний ужинок, майбутній поступ. Книга 1 (2001–2005) / Олень Пошивайло. – Опішне : Українське Народознавство, 2007. – 776 с. – (Серія «Українська академічна керамологія», вип. 1).
244. Приймак В. В. Охранные раскопки археологических памятников конца I – начала II тысячелетия на Сумщине / В. В. Приймак, Л. И. Белинская // Охрана и исследование памятников археологии на Полтавщине : тезисы докладов и сообщений второго областного научно-практического семинара. – Полтава, 1989. – С. 64-66.
245. Пробийголова О. С. Гончарні печі фіналу доби бронзи на Донецькому кряжі / О. С. Пробийголова, К. І. Красильніков // Археологія. – 2015. – № 2. – С. 34-45.

246. **Производство керамики в Восточной Европе: поздне римское время – раннее средневековье – новое время** (материалы полевого семинара на базе экспедиции возле с. Войтенки 17-19 сентября 2012 г.). – Харків : С.А.М., 2013. – 180 с. – (Ostrogothica-Serie (Hefte), вып. 2).
247. **Прокреслені знаки на денцях посуду культури Черняхів–Синтана-де-Муреш** / Р. М. Рейда, А. В. Гейко, С. В. Сапегін, Я. В. Володарець-Урбанович // Археологія. – 2014. – № 4. – С. 80-87.
248. **Пуголюк Ю. А. Печь как культовое место в жилище северян : археологические данные** / Ю. А. Пуголюк, С. А. Горбаненко // *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*. – Rzeszów : Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2014. – Т. XXXV. – С. 141-150.
249. **Пуголюк Ю. О. Актуальні питання вивчення гончарства козацької доби** / Ю. О. Пуголюк // *Козацькі старожитності Лівобережжя Дніпра XV–XVIII століття : збірник матеріалів I Міжрегіональних археологічних читань (Охтирка, 19-20 жовтня 2015 р.)*. – Суми : Сумський державний університет, 2015. – С. 112-115.
250. **Пуголюк Ю. О. Дослідження Полтавської фортеці: Старе місто** / Ю. О. Пуголюк, Є. С. Калашник. – Київ – Полтава : видання Інституту археології НАН України, Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської облдержадміністрації, 2009. – 132 с.
251. **Пуголюк Ю. О. Обстеження на місці відтворення Подільської вежі та чатового бастіону Полтавської фортеці XVIII ст.** / Ю. О. Пуголюк // *Археологічні дослідження в Україні 2009*. – К. : Інститут археології НАН України, 2010. – С. 349-351.
252. **Пукліна О. О. Кераміка з розкопок Березані в збірці Національного музею історії України** / О. О. Пукліна, А. В. Буйських // *Археологія*. – 2010. – № 4. – С. 70-78.
253. **Рахно К. Знахар Грицько Пайдун: слідами однієї слобожанської легенди** / К. Рахно // *Етнічна історія народів Європи*. – 2011. – Вип. 35. – С. 42-48.
254. **Рахно К. Інтерреляції образів гончаря й козака в українському фольклорі** / Костянтин Рахно // *Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2007 : Українське гончарство доби козацтва / за редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла*. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. III. – Т. I. – С. 96-99.
255. **Результаты исследования черепицы из Херсонеса методом характеристического рентгеновского излучения** / А. В. Магда, Н. П. Дикий, Е. П. Медведева, Н. А. Шляхов // *Древности*. – Харьков : Акционерное общество «Бизнес Информ», 1994. – С. 164-168.
256. **Рейда Р. М. «Потойбічний бенкет»: набори глеків у похованнях черняхівської культури** / Р. М. Рейда, А. В. Гейко, С. В. Сапегін // *Археологія*. – 2015. – № 1. – С. 30-39.

257. Рижов С. М. **Кераміка поселень трипільської культури Буго-Дністровського межиріччя як історичне джерело** : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / С. М. Рижов. – К., 1999. – 18 с.
258. **Роботи з експериментального відтворення конструкції та функціонування давньоруських гончарних горнів типу горну № 6 з селища Автуниці** / І. А. Готун, Б. А. Звіздецький, О. В. Коваль, А. В. Петраускас // Велика Волинь : праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Старокостянтинів, 2006. – Т. 34. – С. 221-227.
259. **Русяєва А. С. Графіті на аттичних чорнолакових кіліках з Ольвії** / А. С. Русяєва, І. О. Костюк // Археологія. – 2010. – № 2. – С. 51-61.
260. **Сарапулкін В. А. Керамика и керамическое производство лесостепного варианта салтово-маяцкой культуры** : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук / В. А. Сарапулкін. – Воронеж, 2003. – 24 с.
261. **Свешников И. К. Керамика датированная кладами монет** / И. К. Свешников, В. Д. Гупало // Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od poznego sredniewiecza do czasow wspolczesnych. Materialy z konferencji. – Rzeszów : Museum okręgowе w Rzeszowie, 1994. – S. 139-148.
262. **Свистун Г. Є. Пічка XVII ст. з відбитками зернівок з Чугуївського городища** / Г. Є. Свистун, Г. О. Пашкевич, С. А. Горбаненко // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : збірка наукових статей. – К. : Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, 2010. – С. 148-156.
263. **Седикова Л. В. Керамическое производство и импорт в Херсонесе в IX веке** : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук : специальность 07.00.06 «Археология» / Л. В. Седикова. – М., 1997. – 20 с.
264. **Сенаторов С. Н. Лепная керамика кизил-кобинской культуры: типология и хронология** : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук : специальность 07.00.06 «Археология» / С. Г. Сенаторов. – СПб., 2002. – 20 с.
265. **Скарбовенко В. А. О структурных уровнях орнамента (применительно к задачам дескриптивного анализа)** / В. А. Скарбовенко // Керамика как исторический источник (подходы и методы изучения) : тезисы докладов Всесоюзной научной конференции. – Куйбышев : Куйбышевский государственный педагогический институт имени В. В. Куйбышева, 1991. – С. 85-87.
266. **Смирнов С. В. Археологічна культура: суперечливі моменти розробки проблеми** / С. В. Смирнов // Археологія. – 2003. – № 1. – С. 7-21.
267. **Снитко І. О. Амфори із сільських некрополів Ольвійського полісу VI–III ст. до н. е.: центри виробництва, сакрально-ритуальний аспект** / І. О. Снитко // Археологія. – 2016. – № 1. – С. 19-32.

268. Старкова Е. Г. Керамические комплексы финала развитого Триполья: по материалам поселений Подольской возвышенности и Верхнего Поднестровья : автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук : специальность 07.00.06 «Археология» / Е. Г. Старкова. – СПб., 2011. – 27 с.
269. Статистико-комбинаторные методы в археологии / под общ. ред. Б. А. Колчина, Я. А. Шера. – М. : Наука, 1970. – 219 с.
270. Статут громадської організації «Конгрес українських керамологів» (КУК) / Congress of Ukrainian Ceramologists (CUC). – Опішне : Українське Народознавство, 2015. – 20 с.
271. Строкова Л. В. Гончарські клейма з Вишгорода / Л. В. Строкова // Археологічні дослідження в Україні в 1994–1996 роках. – К. : Інститут археології НАН України, 2000. – С. 148-164.
272. Супруненко О. Б. Дослідження літописної Лтави: Іванова гора / О. Б. Супруненко, Ю. О. Пуголюк. – К. : видання Інституту археології НАН України, Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської облдержадміністрації, 2015. – Ч. 1. – 180 с.
273. Супруненко О. Б. Дослідження літописної Лтави: Іванова гора / О. Б. Супруненко, Ю. О. Пуголюк. – К. : Центр пам'яткознавства НАН України і Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, 2015. – Ч. 2. – 192 с.
274. Сухобоков О. В. До вивчення волинцевських пам'яток / О. В. Сухобоков, С. П. Юренко // Археологія та історія Північно-Східного Лівобережжя (I – початку II тисячоліття) : збірник наукових праць. – Суми – Глухів : РВВ Глухівський державний педагогічний університет, 2003. – С. 22-48.
275. Сухобоков О. В. // Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014 / голов. ред. П. П. Толочко. – К. : Видавничий дім «АДЕФ-Україна», 2015. – С. 604-605.
276. Сухобоков О. В. Керамический комплекс Опошнянского городища (вторая половина VIII в. н. э.) / О. В. Сухобоков, С. П. Юренко // Археологические исследования на Полтавщине. – Полтава : Полтавский краеведческий музей, 1990. – С. 87-95.
277. Сухобоков О. В. Орнаментация волинцевсько-роменського керамічного комплексу / О. В. Сухобоков, С. П. Юренко // Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян : збірник наукових статей, присвячений 100-річчю з дня народження Віктора Платоновича Петрова. – Київ – Львів : Науково-дослідний інноваційний центр «Рятівна археологічна служба», 1997. – С. 161-175.
278. Сушко А. О. Давньоруські писанки / А. О. Сушко // Археологія. – 2011. – № 2. – С. 46-52.

279. Сушко А. О. **Керамічні вироби спеціального призначення за археологічними джерелами Києва Х–ХІІІ ст.** : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / А. О. Сушко. – К., 2013. – 16 с.
280. Сушко А. О. **Керамічні світильники з Київського Подолу** / А. О. Сушко // Археологія. – 2012. – № 4. – С. 54-62.
281. **Сымонович Э. А. Погребальные обряды племен черняховской культуры** / Э. А. Сымонович, Н. М. Кравченко // Свод археологических источников. – М. : Наука, 1983. – Вып. Д1-22. – 150 с.
282. **Тесленко І. Б. Кераміка Таврики ХV століття** : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / І. Б. Тесленко. – К., 2011. – 16 с.
283. **Тесленко І. Б. Хронологія однієї групи кухонного посуду з пам'яток Криму ХV ст.** / І. Б. Тесленко // Археологія. – 2011. – № 4. – С. 60-69.
284. **Ткачук Т. Знакові системи трипільсько-кукутенської культурно-історичної спільності (мальований посуд)** / Т. Ткачук. – Вінниця : Нова книга, 2005. – Ч. 1 : Мальований посуд етапів VII–CIIyII. – 418 с.
285. **Ткачук Т. Знакові системи трипільсько-кукутенської культурно-історичної спільності (мальований посуд)** / Т. Ткачук. – Вінниця : Нова книга, 2005. – Ч. 2 : Семіотичний аналіз трипільсько-кукутенських знакових систем (мальований посуд). – 208 с.
286. **Ткачук Т. М. Галицькі керамічні плитки із рельєфними зображеннями та гончарні клейма (з фондів історичного музею у с. Крилос Національного заповідника «Давній Галич» у м. Галичі)** : каталог / Т. М. Ткачук, К. Л. Тимус. – Галич : Національний заповідник «Давній Галич», 1997. – 60 с.
287. **Ткачук Т. М. Орнаментація мальованого посуду трипільсько-кукутенської спільності як знакові системи (етапи VII – CIIyII)** : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / Т. М. Ткачук. – К., 1996. – 24 с.
288. **Толочко П. Слово про археологічну кераміку** / Петро Толочко // Український керамологічний журнал. – 2003. – № 1. – С. 10-12.
289. **Троцька В. До питання експериментальних досліджень гончарного виробництва** / В. Троцька // Експериментальна археологія: завдання, методи, моделювання : збірка наукових праць. – К. : ТОВ «Ліра-К», 2011. – С. 177-181.
290. **Троцька В. Експериментальне моделювання технології «обварювання» глиняного посуду** / В. Троцька // Експериментальна археологія: завдання, методи, моделювання : збірка наукових праць. – К. : ТОВ «Ліра-К», 2011. – С. 168-176.
291. **Троцька В. З історії вивчення асортименту глиняного посуду доби Русі** / В. Троцька // Етнічна історія народів Європи : збірник наукових праць. – К. : УНІСЕРВ, 2009. – Вип. 29. – С. 100-111.

292. Троцька В. З історії дослідження випалювальних споруд X–XIII століть Лівобережної України / В. Троцька // Сіверянський літопис. – 2011. – № 6. – С. 3-9.
293. Троцька В. Про опис керамологічних знахідок доби Київської Русі / Валентина Троцька // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2007 : Атрибуція кераміки в Україні / за редакцією доктора історичних наук Олеса Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. III. – Т. 2. – С. 254-266.
294. Турова Н. П. Коллекция керамики VI–V вв. до н. э. Ялтинского историко-литературного музея / Н. П. Турова // Археологія. – 2001. – № 3. – С. 75-85.
295. Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2007 : Українське гончарство доби козацтва / за редакцією доктора історичних наук Олеса Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. III. – Т. 2. – 264 с.
296. Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2008 : Експеримент у сучасній керамології / за редакцією доктора історичних наук Олеса Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2013. – Кн. IV. – Т. 1. – 592 с.
297. Українське гончарство : національний культурологічний щорічник. За рік 1994. – Опішне : Українське Народознавство, 1995. – Кн. 2. – 576 с.
298. Українське гончарство : національний культурологічний щорічник. За рік 1995. – Опішне : Українське Народознавство, 1996. – Кн. 3. – 576 с.
299. Українське гончарство : національний культурологічний щорічник. За роки 1996–1999 / за редакцією доктора історичних наук Олеса Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 1999. – Кн. 4. – 656 с.
300. Українське гончарство : національний культурологічний щорічник. Науковий збірник за минулі літа / упорядкування Олеса Пошивайла. – Київ – Опішне : Молодь – Українське Народознавство, 1993. – Кн. 1. – 522 с.
301. Український керамологічний журнал. – 2003. – № 1. – 194 с.
302. Український керамологічний журнал. – 2004. – № 1. – 192 с.
303. Український керамологічний журнал. – 2004. – № 2-3. – 176 с.
304. Усачук А. М. Сравнительный анализ использования орудий из кости на Мосоловском и Безыменском поселениях эпохи поздней бронзы / А. М. Усачук // Пятьдесят полевых сезонов археологов Воронежского университета. – Воронеж : издание Воронежского государственного университета, 1997. – С. 128-135.
305. Федоров-Давыдов Г. А. О статистическом исследовании взаимовстречаемости признаков и типов предметов в археологических комплексах / Г. А. Федоров-Давыдов // Статистико-комбинаторные методы в археологии / под общ. ред. Б. А. Колчина, Я. А. Шера. – М. : Наука, 1970. – С. 123-131.

306. Федоров-Давыдов Г. А. Понятия «археологический тип» и «археологическая культура» в «Аналитической археологии» Дэвида Кларка / Г. А. Федоров-Давыдов // Советская археология. – 1970. – № 3. – С. 258-257.
307. Фіалко О. Є. Червонофігурні кратери із скіфських пам'яток / О. Є. Фіалко // Археологія. – 2001. – № 1. – С. 80-89.
308. Формализованно-статистические методы в археологии (анализ погребальных памятников) / В. Ф. Генинг, Е. П. Бунятян, С. Ж. Пустовалов, Н. А. Рычков; отв. ред. С. П. Пачкова. – К. : Наукова думка, 1990. – 304 с.
309. Хомчик М. А. Гончарний круг античного часу (до питання атрибуції) / М. А. Хомчик, П. П. Печорний // Археологія. – 2013. – № 3. – С. 85-88.
310. Хомчик М. А. Етрусська кераміка буккеро VII–V ст. до н. е. в збірці Національного музею історії України / М. А. Хомчик, І. А. Костюк // Археологія. – 2013. – № 2. – С. 77-83.
311. Хомчик М. А. Поліхромні (акварельні) пеліки IV–III ст. до н. е. з Пантикапея зі збірки НМІУ / М. А. Хомчик, Ю. П. Бут // Археологія. – 2015. – № 2. – С. 79-83.
312. Цвек Е. В. Гончарное производство племен трипольской общности / Е. В. Цвек. – К. : Институт археології НАН України, 2004. – 73 с.
313. Цетлин Ю. Б. К 75-летию Александра Афанасьевича Бобринского / Ю. Б. Цетлин, Е. В. Волкова // Российская археология. – 2005. – № 3. – С. 61-68.
314. Цетлин Ю. Б. Международный научно-практический семинар в Опощне «Эксперимент в современной керамологии: путь к научной истине или профанация научных знаний» / Ю. Б. Цетлин // Российская археология. – 2009. – № 3. – С. 178-181.
315. Цетлин Ю. Б. Основные направления и подходы к изучению органических примесей в древней керамике / Ю. Б. Цетлин // Актуальные проблемы изучения древнего гончарства. – Самара : Издательство Самарского государственного педагогического института, 1999. – С. 110-140.
316. Цетлин Ю. Б. Основные направления изучения древнего гончарства в трудах А. А. Бобринского / Ю. Б. Цетлин // Древнее гончарство: итоги и перспективы изучения. – М. : Институт археологии РАН, 2010. – С. 13-34.
317. Чекановський А. Керамічні люльки для куріння тютюну Середнього і Нижнього Подніпров'я / А. Чекановський // Наукові записки з української історії. – Переяслав-Хмельницький – Чернівці : Золоті литаври, 2002. – Вип. 13. – С. 162-165.
318. Чекановський А. Керамічні люльки з розкопок 1992 р. в урочищі Гончарі-Кожум'яки в Києві / А. Чекановський // Археологічні дослідження пам'яток козацької доби в Україні : збірка наукових статей. – К. : Часи козацькі, 1993. – Вип. 2. – С. 116-119.

319. Чечуліна І. О. До історії вивчення аттичної чернолакової кераміки з Північного Причорномор'я / І. О. Чечуліна // Археологія. – 2015. – № 1. – С. 12-18.
320. Чечуліна І. О. Штампований орнамент на аттичній чернолаковій кераміці з Ольвії / І. О. Чечуліна // Археологія. – 2016. – № 2. – С. 29-40.
321. Чміль Л. Керамічні тарілки з Арсеналу. Попередні підсумки / Леся Чміль // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : збірка наукових статей. – К. : Часи козацькі, 2008. – Вип. 17. – С. 111-119.
322. Чміль Л. Орнаменти кийівської кераміки XVII–XVIII ст. (за матеріалами розкопок на Гончарах-Кожум'яках) / Л. Чміль // Археологічні дослідження пам'яток козацької доби в Україні : збірка наукових статей. – К. : Часи козацькі, 1993. – Вип. 2. – С. 112-116.
323. Чміль Л. В. Керамічний посуд Середньої Наддніпрянщини XVI–XVIII ст. : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / Л. В. Чміль. – К., 2010. – 18 с.
324. Чміль Л. В. Традиційна технологія виробництва керамічного посуду на Київському Поліссі / Л. В. Чміль, А. А. Чекановський // Експериментальна археологія: досвід моделювання об'єктів та виробництва. – К. : Інститут археології НАН України, 2013. – С. 165-177. – (Серія «Археологія і давня історія України», вип. 10).
325. Чмыхов Н. А. Орнамент эпохи бронзы степной Украины как исторический источник в изучении первобытного мировоззрения : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук : специальность 07.00.06 «Археология» / Н. А. Чмыхов. – К. : Издательство Киевского ордена Ленина государственного университета имени Т. Г. Шевченко, 1982. – 22 с.
326. Шапцев М. С. Чернолакова кераміка з пізньоскіфського городища Булганак / М. С. Шапцев // Археологія. – 2011. – № 3. – С. 110-113.
327. Шейко І. М. Античні світильники із Ольвії в зібранні Національного музею історії України / І. М. Шейко, М. А. Хомчик // Археологія. – 2014. – № 3. – С. 73-79.
328. Шейко І. М. До питання про технологію виробництва та використання глиняних світильників / І. М. Шейко // Археологія. – 2014. – № 2. – С. 29-35.
329. Шейко І. М. Експеримент з використання античних глиняних світильників / І. М. Шейко // Археологія. – 2015. – № 3. – С. 118-122.
330. Шейко І. М. Ранні світильники з Ольвії (VI–V ст. до н. е.) / І. М. Шейко // Археологія. – 2013. – № 1. – С. 107-113.
331. Шейко І. М. Світильники Ольвії (кінець VII ст. до н. е. – I ст. н. е.) : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / І. М. Шейко. – К., 2015. – 14 с.
332. Шер Я. А. Интуиция и логика в археологическом исследовании / Я. А. Шер // Статистико-комбинаторные методы в археологии / под общ. ред. Б. А. Колчина, Я. А. Шера. – М. : Наука, 1970. – С. 8-24.

333. Шер Я. А. Типологический метод в археологии и статистика / Я. А. Шер // VII Международный конгресс доисториков и протоисториков : доклады и сообщения археологов СССР. – М. : Наука, 1966. – С. 253-266.
334. Шерстюк В. В. Місто Синець-Сенча давньоруського і козацького часу та його округа / В. В. Шерстюк // Старожитності Лівобережного Подніпров'я. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2012. – С. 160-179.
335. Шиянова А. В. Антропоморфная пластика трипольской культуры из коллекции археологического музея Института археологии НАНУ: сакральные женские статуэтки / А. В. Шиянова // Дослідження, консервація та реставрація музейних пам'яток: досягнення, тенденції розвитку (до 75-річчя заснування Національного науково-дослідного реставраційного центру України). – К. : Національний науково-дослідний реставраційний центр України, 2013. – С. 421-424.
336. Шиянова А. В. Из опыта реставрации керамики трипольской культуры / А. В. Шиянова // I полевой семинар «Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине» : тезисы докладов. – Тальянки – Веселый Кут – Майданецкое : Институт археологии АН УССР, 1990 – С. 79-82.
337. Шиянова А. В. Полевая обработка энеолитической керамики / А. В. Шиянова // Матеріали міжнародної конференції «Поселення-гіганти Трипільської культури» (до 110-річчя дослідження культури). – К., 2003. – С. 199-202.
338. Шиянова А. В. Реставрация античных амфор из Большого Рыжановского кургана / А. В. Шиянова // Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. – Rzeszów: Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, 1999. – Т. XX. – С. 329-330.
339. Шиянова А. В. Реставрация чернофигурного килика с о. Березань / А. В. Шиянова // BORYSTHENIKA–2004 : материалы Международной научной конференции к 100-летию начала исследований острова Березань Э. Р. фон Штерном. – Николаев, 2004. – С. 54-56.
340. Шиянова А. В. Состояние керамических материалов трипольской культуры, их консервация и реставрация / А. В. Шиянова // Тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми збереження, консервації, реставрації та експертизи музейних пам'яток». – К., 2001. – С. 184-185.
341. Шиянова Г. Клеї для реставрації археологічної кераміки / Ганна Шиянова // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 2-3. – С. 43-46.
342. Шиянова Г. Пошкодження кераміки, викликані діяльністю мікроорганізмів, та методи боротьби з ними / Ганна Шиянова // Український керамологічний журнал. – 2001. – № 1. – С. 45-48.

343. Шиянова Г. В. Особливості консервації та реставрації археологічної кераміки / Г. В. Шиянова // Матеріали та дослідження археологічного музею ІА НАН України. – К. : Видавництво Інституту археології НАН України, 2015. – Вип. 3. – С. 82-89. – (Серія «Археологія і давня історія України»).
344. Шиянова Г. В. Реставрація кераміки трипільської культури / Г. В. Шиянова // Енциклопедія трипільської цивілізації. – К. : ТОВ «Укрполіграфмедіа», 2004. – Т. 1. – С. 538-544.
345. 60 років Інституту археології НАН України / відп. ред. П. П. Толочко. – К. : Київська академія євробізнесу, 1994. – 140 с.
346. Щапова Ю. Л. Археология и морфология / Ю. Л. Щапова // Советская археология. – 1991. – № 2. – С. 120-129.
347. Щапова Ю. Л. Морфология древностей / Ю. Л. Щапова, Ю. А. Лихтер, Е. К. Столярова. – К. : Общество «Знание» УССР, 1990. – 91 с.
348. Щербань А. Декор глиняних виробів Лівобережної України від неоліту до середньовіччя / Анатолій Щербань. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2011. – 248 с.
349. Щербань А. Експериментальне дослідження призначення пружків на глиняному посуді / Анатолій Щербань // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2008 : Експеримент у сучасній керамології / за редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2013. – Кн. IV. – Т. 1. – С. 406-410.
350. Щербань А. Кроки до пізнання кераміки України доби козацтва / Анатолій Щербань // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2007 : Українське гончарство доби козацтва / за редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. III. – С. 34-39.
351. Щербань А. Можливості експерименту у вивченні декору глиняних виробів початку доби заліза / А. Щербань // Експериментальна археологія: завдання, методи, моделювання : збірка наукових праць. – К. : ТОВ «Ліра-К», 2011. – С. 182-187.
352. Щербань А. Прядіння і ткацтво у населення Лівобережного Лісостепу України VII – початку III століття до н. е. (за глиняними виробами) / А. Щербань. – К. : Молодь, 2007. – 256 с. : іл.
353. Щербань А. Л. Прядіння і ткацтво у населення Лівобережного Лісостепу України VII – початку III ст. до н. е. (за керамічними матеріалами) : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / А. Л. Щербань. – К., 2005. – 20 с.
354. Юра Р. Ю. Завдання вивчення пізньосередньовічних пам'яток України / Р. Ю. Юра // Середні віки на Україні. – К. : Наукова думка, 1971. – С. 31-40.
355. Яковишина Я. М. Мальований орнамент на посуді заліщицької групи трипільської культури : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / Я. М. Яковишина. – К., 2016. – 19 с.

356. Янушевич З. В. Археологические находки культурных злаков на первобытных поселениях Прутско-Днестровского междуречья / З. В. Янушевич, В. И. Маркевич // Интродукция культурных растений. – Кишенев : Штиинца, 1970. – С. 83-110.
357. Янушевич З. В. Культурные растения Северного Причерноморья: палеознотботанические исследования / З. В. Янушевич. – Кишинев : Штиинца, 1986. – 90 с.
358. Янушевич З. В. Культурные растения Юго-Запада СССР по палеоботаническим исследованиям / З. В. Янушевич. – Кишинев : Штиинца, 1976. – 214 с.
359. Яшна О. С. Амфори та червонолакова кераміка Мангупа другої половини III – VII ст. : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : спеціальність 07.00.04 «Археологія» / О. С. Яшна. – К., 2014. – 16 с.
360. A Guide to the Classification of Medieval Ceramic forms // Medieval Pottery Research Group. – 2000. – Occasional Paper 1. – Vol-2. – 512 p.
361. A Standard for Pottery Studies in Archaeology. – Historic England, 2016. – 35 p.
362. Balfet H. La céramique comme document archéologique / H. Balfet // Bulletin de la Société Préhistorique Française. Etudes et Travaux. – 1966. – Т. 63. – № 2. – P. 279-310.
363. Biddulph E. Illustrating Samian Ware / E. Biddulph. – Study Group for Roman Pottery, Samian Working Group, 2014. – 40 p.
364. Binford L. R. An archaeological perspective / L. R. Binford. – New York and London : Seminar Press, 1972. – 464 p.
365. Birkhoff G. D. Aesthetic Measure / George D. Birkhoff. – Cambridge, Harvard University Press, 1933. – 226 p.
366. Blake H. Guidelines for the processing and publication of medieval pottery from excavations / H. Blake, P. Davey // Directorate of Ancient Monuments and Historic Buildings. Occasional Papers. – London, 1983. – № 5. – 70 p.
367. Blake H. The formation of the second generation: a documented version of the origin and early history of the MRPG / H. Blake // Medieval ceramics. – 2000. – Vol. 24. – P. 12-22.
368. Bujskikh A. On a typical ceramic deposit of the 6th century BC in the northern Black Sea territory: Olbia Pontike and Tyritake / A. Bujskikh // Tyritake. Antique Site at Cimmerian Bosphorus. Proceedings of the international conference, Warsaw, 27-28 November 2013. – Warsaw, 2014. – P. 63-77.
369. Bujskikh A. The Earliest East Greek Pottery from Olbia Pontica / A. Bujskikh // Frühes Ionien. Eine Bestandsaufnahme. Panionion Symposium. – 2007. – Milesische Forschungen, Band 5. – P. 499-510.
370. Bujskikh S. Zur Chronologie der archaischen Siedlungen in der Chora von Olbia Pontica / S. Bujskikh, A. Bujskikh // Eurasia Antiqua. – 2013. – Band 19. – P. 1-35.

371. **Buko A. Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badan** / A. Buko. – Wrocław : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1990. – 440 s.
372. **Buko A. Ceramology and Medieval pottery research in Poland** / A. Buko // *Archaeologia Polona*. – 1992. – Vol. 30. – S. 5-25.
373. **Bulletin amphorique. Amphores et timbres amphoriques (2007–2011)** // *Revue des Études Grecques*. – 2012. – T. 125. – P. 159-271.
374. **Burdo N. B. ‘Cord’ Ornamented Pottery Of The Trypillia Culture. A Macro Analys** / N. B. Burdo, M. Y. Videiko // *Baltic-Pontic Studies. «Cord» Ornaments On Pottery In The Vistula And Dnieper Interfluvial Region: 5th – 4th mill. bc.* – Poznan, 2010. – P. 110-121.
375. **Burdo N. B. Technological Study Of ‘Cord’ Impressions On Middle And Late Eneolithic Pottery In Ukraine** / N. B. Burdo, N. S. Kotova, M. Y. Videiko // *Baltic-Pontic Studies. «Cord» Ornaments On Pottery In The Vistula And Dnieper Interfluvial Region: 5th – 4th mill. bc.* – Poznan, 2010. – P. 122-134.
376. **Burdo N. B. The Sacral World and Sacred Images of Trypillia civilization** / N. B. Burdo // *Memoria Antiquitatis*. – 2007. – Vol. XXIV. – P. 239-250.
377. **Caro A. B. Diccionario de términos cerámicos y de alfarería** / Antonio Caro Bellido. – Sevilla : Muy Ilustre, Antigua y Real Hermandad de los Santos de Lebrija Agrija, 2008. – 267 p.
378. **Clarke D. L. Analytical archaeology** / D. L. Clarke. – L. : Methuen & Co. Ltd., 1968. – 704 p.
379. **Cullen T. Celebrating 75 Years of Hesperia** / Tracey Cullen // *Hesperia*. – 2007. – Vol. 76. – P. 1-20.
380. **Darling M. J. Guidelines for the Archiving of Roman Pottery** / M. J. Darling. – London : London Archaeological Archive and Research Centre, 1994. – 15 + III p.
381. **Davey P. J. Towards a national bibliography for medieval and post-medieval ceramics** / P. J. Davey. – Liverpool : Medieval Pottery Research Group, 1980.
382. **Day J. Botany meets archaeology: people and plants in the past** / J. Day // *Journal of Experimental Botany*. – 2013. – Vol. 64. – No. S1. – P. 1-12.
383. **Domenech R. La ceramica** / Rafael Domenech. – Sevilla : Ed. Grupo Andaluz De Ediciones, 1981. – 84 p. – (Cosas de Sevilla, Ne 14).
384. **Figlina (documents du Laboratoire de Céramologie de Lyon et publications de la Société Française d’Étude de la Céramique Antique en Gaule (SFECAG)**. – Lyon : Laboratoire, 1977. – Vol. I (1976). – 168 p.
385. **Gavrisiak-Leszczynska W. Jak rysowac zabytki archeologiczne. Podstawowe zasady dokumentacji** / W. Gavrisiak-Leszczynska. – Biskupin, 2003. – 196 p.
386. **Grace V. R. Amphoras and the Ancient Wine Trade** / V. R. Grace. – Princeton, New Jersey : American School of Classical Studies at Athens, 1979. – 32 p. – (Excavations of the Athenian Agora. Picture book, vol. 6).
387. **Hellbaek H. Prehistoric food plants and weeds in Denmark. A survey of archaeological research 1923–1954** / H. Hellbaek // *Danmarks Geologiske Undersogelse, II Raekke, Nr. 80*. – P. 250-261.

388. **Holthoer R.** *New Kingdom Pharaonic Sites. The Pottery. The Scandinavian Joint Expedition to Sudanese Nubia* / R. Holthoer. – Stockholm : Universitetsforlaget, 1977. – Vol. 5:1. – 190 p.
389. **Hultén B.** *Ceramic artefacts – a key to ancient society* / Birgitta Hultén // Vincenzini, P. (ed.) *The Ceramics Cultural Heritage, Proceedings of the International Symposium «The Ceramics Heritage of the 8th CIMTEC-World Ceramics Congress and Forum on New Materials, Florens, Italy June 28 – July 2, 1994»*. – Faenza, 1994. – S. 3-121.
390. **Hulthén B.** *Ceramics and clays at ancient Högom : A ceramological study.* / Birgitta Hultén. – Stockholm : Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 1995. – 26 s. – (Antikvariskt Arkiv 77).
391. **Ingersoll D. W.** *Experimental archaeology* / Ingersoll Daniel W., Yellen John E., Macdonald William. – New York, 1977. – 432 p.
392. **José Gestoso y Pérez** // *Diccionario Andaluz. Biblioteca de Ediciones Andaluzas.* – Sevilla, 1981. – Tomo V. – P. 247-252.
393. *Journal of Roman Pottery Studies* / edited by Steven Willis. – Oxbow Books, 2015. – Vol. 16. – 200 p.
394. **Kobylińska U.** *Ceramological archaeometry in Poland: the outline of history and problems* / Ursula Kobylińska // *Archaeologia Polona.* – 2008. – T. 46. – P. 89-121.
395. **Kotova N. S.** *The First ‘Corded’ Ceramics Ornamentation of Eneolithic Steppe and Neolithic Forest-Steppe Cultures* / N. S. Kotova // *Baltic-Pontic Studies.* «Cord» Ornaments On Pottery In The Vistula And Dnieper Interfluvial Region: 5th – 4th mill. bc. – Poznan, 2010. – P. 75-109.
396. **Kurtz D. C.**, www.beazley.ox.ac.uk. *From apparatus of scholarship to web resource. The Beazley Archive 1970–2008* / Donna C. Kurtz // *Archeologia e Calcolatori.* – 2009. – № 20. – S. 37-46.
397. **Laidlaw S.** *Archaeological Finds Illustration* / S. Laidlaw. – London : UCL – Institute of Archaeology, 2013. – 66 p.
398. **Lang M.** *Graffiti in the Athenian Agora* / M. Lang. – Princeton, New Jersey : American School of Classical Studies at Athens, 1988. – 32 p. – (Excavations of the Athenian Agora. Picture book, vol. 14).
399. **Lenormant Ch.** *Élite des monuments céramographiques : matériaux pour l’histoire des religions et des mœurs de l’antiquité* / rassemblés et commentés par Ch. Lenormant et J. de Witte. – Paris : Leleux libraire-éditeur, 1844–1861. – 456 p.
400. **Lewczyk J.** *Ceramika z grodziska stozkowatego w Letnicy, gm. Swidnica, woj. Zielonogor–skie, stanowisko nr 12, AZP 63–12/58* / J. Lewczyk // *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od poznego sredniowiecza do czasow wsploczesnych.* – Rzeszow, 1994. – P. 149-159.
401. **Lutz M.** *Etat actuel des études céramologiques en France* / M. Lutz // *Revue archéologique du Centre de la France.* – 1980. – Vol. 19. – Num. 1. – P. 77-80.

402. **Madrazo P. de Vasos italo-griegos del Museo Arqueológico Nacional** / P. Madrazo. – Madrid : Museo Español de Antigüedades, 1872. – P. 293-324.
403. **Magid A. Method of making positive casts of plant impressions in pottery: a field and laboratory manual** / A. Magid, K. Krzywinski // *ActaPaleobotanica*. – 1995. – № 35 (1). – P. 121-132.
404. **Martínez C. M. H. Glosario terminológico para el estudio de las cerámicas arqueológicas** / César M. Heras y Martínez // *Revista Española de Antropología Americana* – 1992. – Vol. 22. – P. 9-24.
405. **Mathieu J. R. Experimental archaeology, replicating past objects, behaviours and processes** / Mathieu James R. – Oxford : Archaeopress, 2002. – 158 p. – (British Archaeological Reports, International Series).
406. **Medieval Ceramics. Bulletin of the Medieval Pottery Research Group** / [ed.: P. J. Davey, R. A. Hodges]. – 1977. – Vol. 1. – 87 p.
407. **Minimum Standards for the Processing, Recording, Analysis and Publication of Post-Roman Ceramics** // Medieval Pottery Research Group. – 2001. – Occasional Paper 2. – 28 p.
408. **Nebelsick L. D. More than meets the eye: contributions to analytical archaeo-ceramics from German speaking Europe between 1880 and 2000** / L. D. Nebelsick // *Archaeologia Polona* – 2008. – T. 46. – S. 29-88.
409. **Nordström H. A. Cultural ecology and ceramic technology. Early Nubian cultures from the fifth and the fourth millennia B. C.** / H. A. Nordström // *Studies in North-European Archaeology*. – Stockholm, 1972. – № 4. – 200 p. – *Acta Universitatis Stockholmiensis*.
410. **Orton C. Pottery in archaeology** / Clive Orton, Paul Tyers, Alan Vince. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 270 p. – (Cambridge manuals in archaeology).
411. **Perlzweig J. Lamps from the Athenian Agora** / J. Perlzweig. – Princeton, New Jersey : American School of Classical Studies at Athens, 1963. – 32 p. – (Excavations of the Athenian Agora. Picture book, vol. 9).
412. **Reitz E., Shackley M. Environmental Archaeology** / E. Reitz. – New York : Springer, 2012. – 516 p.
413. **Renfrew C. Archaeology: The Key Concepts** / C. Renfrew, P. Bahn. – Routledge, 2013. – 312 p. – (Routledge Key Guides).
414. **Renfrew J. M. Paleoethnobotany. The prehistoric food plants of the Near East and Europe** / J. M. Renfrew. – Londres : Methuen & Co Ltd, 1973. – 248 p.
415. **Rice P. M. Pottery analysis. A sourcebook** / Prudence M. Rice. – Chicago : The University of Chicago Press, 1987. – 559 p.
416. **Rivet L., Saulnier S. La Société Française d'Étude de la Céramique Antique en Gaule (SFECAG) a l'aube de 50 ans d'activités** / L. Rivet, S. Saulnier // *Hornos, talleres y focos de producción alfarera en Hispania. I congreso internacional de la SECAH ex officina hispana, Cádiz 3-4 de marzo de 2011*. – Cádiz 2013. – *Monografías Ex officina Hispana 1*, tomo 1. – P. 91-114.

417. **Rouet Ph. Approaches to the Study of Attic Vases: Beazley and Pottier** / Philippe Rouet. – Oxford University Press, 2001. – 167 p. – (Oxford monographs on classical archaeology).
418. **Scheufler V. Lidové hrnčářství v českých zemích** / Vladimír Scheufler. – Praha : Československé akademie věd, 1972. – 224 p.
419. **Selling D. Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik in Schweden** / Dagmar Selling. – V. Pettersons bokindustri, 1955. – 276 p.
420. **Sempere Ferrandiz, Emili. Historia y Arte en la cerámica de España y Portugal. De los orígenes a la Edad Media. Les Puntxes** / Emili Sempere F. – Barcelona: Antonio Machado Libros, 2006. – 443 p. : 479 il.
421. **Shepard A. O. Ceramics for the Archaeologist** / Ann O. Shepard. – Washington, D. C. : Carnegie Institution of Washington Publication 609, 1985. – 414 + XXI p.
422. **Sinopoli C. M. Approaches to archaeological ceramics** / Carla M. Sinopoli. – New York and London : Plenum Press, 1991. – 237 p.
423. **Skibo J. M. Pottery Function. a Usealteration Perspective.** – New York, 1992.
424. **Sparkes B. Pots and Pans of Classical Athens** / Brian A. Sparkes, Lucy Talcott. – Princeton, New Jersey : American School of Classical Studies at Athens, 1958. – 32 p. – (Excavations of the Athenian Agora. Picture book, vol. 1).
425. **Stilborg O. Ceramological analyses: an archaeological enigma. Statistically-based archaeometric analyses in a humanistic world** / Ole Stilborg // The aim of laboratory analyses of ceramics in archaeology. KVHAA, Konferenser 34. – Stockholm, 1995. – P. 139-146.
426. **Stilborg O. Ceramology: Getting closer to the potters and their world** / O. Stilborg // Past and Present in Andean Prehistory and Early History. – 1996. – Ethnological Studies. – № 42. – P. 225-233.
427. **Stilborg O. Shards of Iron Age Communications. A ceramological study of internal structures and external contacts in the Gudme-Lundeborg Area, Funen during the Late Roman Iron Age** / Ole Stilborg. – Lund : Keramiska Forskningslaboratoriet, Lunds Universitet, Tornavägen, 1997. – 330 p.
428. **Stone P. The Constructed past. Experimental archaeology, education and the public** / Peter Stone, Phillipe Planel. – Routledge, 1999. – 328 p. – (One World Archaeology Series).
429. **Swan Vivien Grace. The pottery kilns of Roman Britain** / Vivien Grace Swan. – London : H.M.S.O., 1984. – 179 p. – (Royal Commission on Historical Monuments supplementary series, vol. 5)
430. **The Aim of laboratory Analyses of Ceramics in Archaeology. Conference proceedings, Lund, April 7-9 1995** / [A. Lindahl, O. Stilborg]. – Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm 1995. – Konferenser 34. – 172 p.

431. Tkachuk T. **Ceramic Imports and Imitations in Trypillia Culture at the End of Period CI – Period CII (3900 – 3300 BC)** / T. Tkachuk // Import and imitation in archaeology. – Beier & Beran : Langenweißbach, 2008. – P. 35-50.
432. **Traditions and Innovations. Tracking the Development of Pottery from the Late Classical to the Early Imperial Periods** / [Editors: Sarah Japp, Patricia Kögler]: Proceedings of the 1st Conference of IARPotHP Berlin, November 2013, 7th–10th. – Vienna 2016. – International Association for Research on Pottery of the Hellenistic Period 1. – 538 p.
433. **Trigger Bruce G. A History of Archaeological Thought: Second Edition.** – Cambridge : Cambridge University Pres, 2006. – 730 p.
434. **Trinkl E. Aus einem attischen Grab. Vier weißgrundige Lekythen aus dem Besitz des Grafen Anton Prokesch von Osten in der Antikensammlung des Kunsthistorischen Museums Wien** / Elisabeth Trinkl // Jahrbuch des Kunsthistorischen Museums Wien. – 2010. – 12. – S. 105-115.
435. **Trinkl E. Zwei Gefäße aus Athen aus dem Besitz des Grafen Anton von Lamberg-Sprinzenstein im Kunsthistorischen Museum** / Elisabeth Trinkl // Jahrbuch des Kunsthistorischen Museums Wien. – 2006/07. – 8/9. – S. 169-177.
436. **Vannini G. Archeologia medievale e ceramologia. Problemi specifici e prospettive di ricerca** // Quaderni del Centro per il Collegamento degli Studi Medievali e Umanistici nell' Università di Perugia. – 1977. – 7. – P. 77-93.
437. **Watson P. J. Procesualism and After** / Patty Jo Watson // Bentley A. R., Maschner H. D. G., Chippindale C. Handbook of Archaeological Theories. – Rowman & Littlefield, 2009, – 590 p.
438. **Zabehlicky-Scheffenegger S. RCRF – Fifty-five years of Roman pottery studies** // Hornos, talleres y focos de producciy n alfarera en Hispania. I congreso internacional de la SECAH ex officina hispana, Cádiz 3-4 de marzo de 2011. – Cádiz 2013. – Monografías Ex officina Hispana 1, T. 1. – P. 115-137.

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ

439. **Гудак В. А. Лашук Юрій Пилипович** [Електронний ресурс] / В. А. Гудак // Енциклопедія сучасної України : [сайт]. – Режим доступу : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=53491
440. **Денисова А. О. Технологія виготовлення кераміки сабатинівської культури** [Електронний ресурс] / А. О. Денисова // Восточноєвропейський археологический журнал. – 2002. – № 5. – Режим доступу : <http://archaeology.kiev.ua/journal/050902/denisova.htm>
441. **Журнал «Археологія»** [Електронний ресурс] // Спілка археологів України : [сайт]. – Режим доступу : http://www.vgosau.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=category&id=93&layout=blog&Itemid=119
442. **Інститут археології НАН України** [Електронний ресурс] : [сайт]. – Режим доступу : <http://www.iananu.org.ua>
443. **Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАН України** [Електронний ресурс] : [сайт]. – Режим доступу : <http://ceramology-inst.gov.ua>
444. **Научные связи** [Електронний ресурс] // Харьковский национальный университет имени Василия Назаровича Каразина : [сайт]. – Режим доступа : <http://gsae.karazin.ua/about-expedition/communications>
445. **Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному** [Електронний ресурс] : [сайт]. – Режим доступу : <http://opishne-museum.gov.ua>
446. **Скрипник П. І. Генінг Володимир Федорович** [Електронний ресурс] / П. І. Скрипник // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка, 2004. – Т. 2 : Г-Д / ред. кол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – 688 с. : іл. – Режим доступу : http://www.history.org.ua/?termin=Gening_V
447. **Черкасов В. В. Круговая керамика Коломны XII–XVIII вв.: Эволюция гончарной продукции** : диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук : 07.00.06 [Електронний ресурс] / В. В. Черкасов. – М., 2004. – 229 с. – Режим доступа : <http://search.rsl.ru/ru/record/01002741100>
448. **American School of Classical Studies at Athens** [Electronic resource]. – Access mode : https://en.wikipedia.org/wiki/File:American_School_of_Classical_Studies_at_Athens_Logo.jpg
449. **Amphoreus** [Electronic resource]. – Access mode : http://www.amphoreus.org/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1&lang=en
450. **An Archaeologist Uses Soil Color Charts to Reconstruct an Ancient Roof** [Electronic resource] // Munsell Color [web-site]. – Access mode : <http://munsell.com/color-blog/soil-color-chart-archaeology-clay-roof>
451. **ArchAIDE** [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.archaide.eu/project>

452. **Asociaciyn de ceramología** [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.ceramologia.org/index.asp>
453. **Athenian Agora** [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.agathe.gr>
454. **Blogging Pompeii – RCRF – Post under the (Sicilian) volcano** [Electronic resource]. – Access mode : <http://bloggingpompeii.blogspot.com/2012/09/rcrf-pots-under-sicilian-volcano.html>
455. **Ceramopole** [Електронний ресурс] : [сайт]. – Режим доступу : <http://ceramopole.mmsh.univ-aix.fr/Pages/Default.aspx>
456. **Condorhuasi: Instituto de Ceramologia** [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.condorhuasi.org.ar>
457. **Facem** [Electronic resource]. – Access mode : <http://facem.at>
458. **International Association for Research on Pottery of the Hellenistic Period** [Electronic resource]. – Режим доступу : <http://iarpothp.org/index.html>
459. **Journal of Roman Pottery Studies Volume 16** [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.oxbowbooks.com/oxbow/media/catalog/product/cache/1/image/265x/9df78eab33525d08d6e5fb8d27136e95/9/7/9781785700743.jpg>
460. **Laboratoire ArAr. Archéologie et Archéométrie** [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.arar.mom.fr>
461. **Laboratoire d'archéométrie** [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.unicaen.fr/craham/spip.php?article1111&lang=fr>
462. **Laboratoire de Ceramologie** [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.uclouvain.be/65274.html>
463. **Laboratoire de Céramologie et céramothèque** [Electronic resource]. – Access mode : <http://lascarbx.labex.u-bordeaux.fr/Outils-de-la-recherche/Laboratoire-AUSONIUS-Institut-de-Recherche-sur-l-Antiquite-et-le-Moyen-Age/Laboratoire-de-Ceramologie-et-ceramotheque-i1242.html>
464. **Laboratory for Ceramics Studies** [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.universiteitleiden.nl/en/research/research-facilities/archaeology/laboratory-for-ceramics-studies>
465. **Maurice Picon** [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.pomedor.mom.fr/ongoing/content/97>
466. **Munsell Color** [Electronic resource]. – Access mode : <http://munsell.com>
467. **Munsell color system – Wikipedia** [Electronic resource]. – Access mode : https://en.wikipedia.org/wiki/Munsell_color_system
468. **Pedro-de-Madrazo** [Electronic resource]. – Access mode : <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pedro-de-Madrazo-1816-1898.jpg>
469. **Rei cretariae romanae fautores** [Electronic resource]. – Access mode : <http://bloggingpompeii.blogspot.com/2012/09/rcrf-pots-under-sicilian-volcano.html>
470. **Revue des Études Grecques, tome 125, fascicule 1, Janvier-juin 2012** [Electronic resource]. – Access mode : http://www.persee.fr/render/IssueCoverThumbnail/reg_0035-2039_2012_num_125_1.jpg
471. **Samian research** [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.rgzm.de/samian>

472. **SFECAG – Société Française d'Étude le Céramique Antique en Gaule** [Electronic resource]. – Access mode : <https://http://sfecag.free.fr>
473. **Sociedad de estudios de la Cerámica Antigua en Hispania** [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.exofficinahispana.org/index.htm>
474. **Staba-Profilmeister** [Electronic resource] // MP-artware [web-site]. – Access mode: <http://www.mp-artware.de/shop/en/Modeling-Products/Profile-Gauges/Staba-Profilmeister-Set-of-5-in-case-oxid.html>
475. **The Beazley Archive** [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.cvaonline.org/archive/default.htm>
476. **The Laboratory for Ceramic Research** [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.geol.lu.se/kfl>
477. **The Medieval Pottery Research Group** [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.medievalpottery.org.uk>
478. **The Original Project** [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.cvaonline.org/cva/default.htm>
479. **The Pottery Kilns of Roman Britain** [Electronic resource]. – Access mode : <http://romankilns.net/index.php>
480. **The Prehistoric Ceramics Research Group** [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.pcrg.org.uk>
481. **The Study Group for Roman Pottery** [Electronic resource]. – Access mode : <http://romanpotterystudy.org>
482. **Traditions and Innovations. Tracking the Development of Pottery from the Late Classical to the Early Imperial Periods** [Electronic resource]. – Access mode : <https://phoibos.at/en/Authors-Editors/J/Traditions-and-Innovations-Tracking-the-Development-of-Pottery-from-the-late-Classical-to-the-Early-Imperial-Periods.html>
483. **Tyers P. A. Potsherd: Atlas of Roman Pottery** / P. A. Tyers [Electronic resource]. – Access mode : <http://potsherd.net/atlas/potsherd>
484. **Zabehlicky-Scheffenegger S. Historia fautorum** [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.fautores.org/pages/historia-fautorum.htm>

АНОТАЦІЯ

Монографію присвячено історії української археологічної керамології від набуття Україною незалежності 1991 року до 2016 року.

У Європі становленню археологічної керамології як науки сприяли дослідницькі товариства (групи), розвиток яких відбувався впродовж усього ХХ століття. Таке співробітництво між фахівцями призвело до швидкого розгортання досліджень археологічної кераміки й вирішення конкретних наукових завдань. Важливою особливістю цих товариств було заснування спеціалізованих видань. Сплеск досліджень кераміки призвів до впровадження курсів археологічної керамології у європейських університетах. Продовженням цього поступу стало створення спеціалізованих лабораторій і баз даних у провідних європейських навчальних закладах.

В українських реаліях розвиток археологічної керамології мав свою специфіку. Упродовж 1991–2016 років виділено кілька етапів. Перший – припав на період між 1991–2000 роками. Він був часом становлення археологічної керамології в Україні. У цей період домінували формалізовано-статистичні методи роботи з керамікою, розроблені ще на початку 1970-х років. Головними напрямками досліджень були описові й типологічні побудови, що займали ключове місце в тогочасних публікаціях. Негативними явищами цього етапу стали відсутність спеціальних академічних програм із вивчення давнього гончарства України й епізодичність лабораторних досліджень археологічної кераміки.

Другий етап (2001–2016) став періодом академічного структурування археологічної керамології. Це простежується в заснуванні Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України. Головною особливістю цього етапу стала поява тематичних наукових конференцій і видань.

На період 1991–2016 років припав час активного вивчення давніх соціумів на підставі комплексного підходу до опрацювання археологічних джерел. Якщо для більшості археологічних культур території України загальні особливості гончарного комплексу було визначено в попередні часи, то на сучасному етапі спостерігається систематизація глиняних виробів післямонгольської й козацької доби. З'являються праці, в яких учені застосовують кераміку для вивчення певних галузей господарства, розробляють методика міждисциплінарних досліджень тощо. Спостерігаються відхід від імперських тенденцій і відмова від політичних інтерпретацій та фальсифікацій в археологічній керамології. На тлі пострадянського досвіду враховуються загальноєвропейські методика опрацювання керамологічної інформації, створюються умови для підготовки фахівців-керамологів, друкуються спеціальні наукові видання. Вивчення кераміки зосереджується в провідних академічних установах України.

SUMMARY

This monograph deals with the history of Ukrainian archaeological ceramology from the independence of Ukraine in 1991 to 2016. Formed on the archaeological basis, the ceramology became a dynamic scientific discipline, with main features of the new scientific direction. In Europe, the establishment of archaeological ceramology as a science contributed to the unifying tendencies among the researchers of ceramics. They founded research groups or societies whose development took place throughout the twentieth century. Such cooperation between specialists led to the rapid development of pottery studies and contributed to solving specific scientific problems. An important feature of these societies was the establishment of specialized publications. A breakthrough in the research of ceramics has led to the introduction of courses in archaeological ceramology at European universities. The continuation of this move was the creation of specialized laboratories and databases in leading European educational institutions.

The development of archaeological ceramology in Ukrainian realities had its own specifics. Analysing the period between 1991 and 2016, there are several stages in it. The first one falls between 1991 and 2000. It is considered to be the time of the formation of archaeological ceramology in Ukraine. During this period, formalized-statistical methods in pottery studies, developed in the early 1970s, are prevail. The main areas of research are descriptive and typological constructions, which occupy a key place in the publications. Negative phenomena of this stage were absence of special academic programs on pottery studies and occasional laboratory research of archaeological ceramics.

The second stage between 2001 and 2016 can be considered a period of academic structuring of archaeological ceramology. This was reflected in the founding of the Ceramology Institute — the branch of the Ethnology Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine. The emergence of thematic scientific conferences and publications were the main feature of this stage.

Thus, the period between 1991 and 2016 falls on the time of active study of ancient societies based on integrated approach to the processing of archaeological sources. If for the majority of archaeological cultures

in Ukraine the general features of the ceramic complex are defined in previous times, then at the present stage we observe systematization of the post-Mongolian and Cossack time pottery. Ceramics is used for studying certain branches of the economy, interdisciplinary research methods are developed, etc. In science, there is a departure from imperial tendencies and the rejection of political concepts. On the background of the post-Soviet experience, the pan-European methods of information processing are taken into account, the conditions for the training of specialists are created, special scientific publications are published. The study of ceramics is concentrated in the leading academic institutions of Ukraine.

Інформація

Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному

*Мандруйте
Гончарською столицею України!*

Опішне, Полтавщина, 38164, Україна
Тел: (+ 3 05355) 42415, 42416, 42417
Факс: (+ 3 05355) 42416
E-mail: opishne-museum@ukr.net
Музей відчинено щодня

Павло Ткач. Мандрів. Сила, пов'язана з рухом, зміною, вибором, творчістю, переможливою. М.Білім, М.Бурда, Полтавщина. Київ, XIX-початок XX століття
© Федеральний інформаційний Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному 2010
© Юрій Пашинський, фото, знімки 2010. © Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному 2010

Опiшне

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Нині селище Зіньківського району Полтавської області; близько 6 тисяч жителів. Постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 №878 селище включено до «Списку історичних населених місць України». Один із наймогутніших і найславетніших центрів культурної самобутності українців, загальновізнана столиця українського гончарства.

На території містечка досліджено городище скіфського часу «Кардашів вал» (IV–III ст. до н.е.), городище роменської археологічної культури (VIII ст.). Неповдалік знаходиться одне з найбільших городищ скіфського часу – Більське. 1737 року в Опішному утворилася перша в Україні й тривалий час найбільша в Російській імперії Опішненська компанія селітроварних підприємств. У добу середньовіччя в містечку збудовано розгалужену систему підземних ходів, які плануються музеєфікувати.

У XIX столітті Опішне стало одним із найбільших і найвизначніших гончарним осередком України. У місцевому гончарстві на початку XX століття було зайнято більше тисячі осіб. Вироби гончарів продавалися не лише в українських губерніях, а й у багатьох країнах європейського та американського континентів. 1894 року в Опішному було відкрито першу в Лівобережній Україні земську губернську навчально-показову гончарну майстерню. (Донині зберігся один із будинків майстерні, зведений 1916 року за проектом всесвітньо відомого українського мистця Василя Кричевського в стилі українського модерну). Опішне – єдиний в Україні осередок традиційного гончарства, де вже більше століття розвивається гончарне шкільництво.

В Опішному функціонували найбільші в Україні гончарний завод «Художній керамік», що знаходився в системі «Укрхудожпрому», та гончарний завод «Керамік», підпорядкований «Укоопспілки». Завод «Художній керамік», заснований 1929 року, був найстарішим і найзнаменитішим гончарним підприємством в Україні. Нині тут діють приватні гончарні художні майстерні відомих українських мистців, заслужених майстрів народної творчості України – Михайла Китриша, Василя Омеляненка, Миколи Пошивайла та багатьох молодих майстрів кераміки. Дванадцять гончарів стали членами Спілки художників України. Творчість 8 гончарів відзначено почесним званням «Заслужений майстер народної творчості України», трьох (єдиних з гончарів України!) – Державною премією України імені Тараса Шевченка, одного – Всеукраїнською літературно-мистецькою премією імені Івана Нечужа-Левицького.

Опішненська кераміка стала своєрідним етнічним символом української культури XX століття. (Найбільш влучно про це сказав, побувавши в Опішному, колишній посол Польщі в Україні Єжи Бар: «Я думав, що глину побачу, а побачив народ»). Саме тому усвідомлення україностверджуючого поклонання Опішного і дбайливе плекання головного дійства в цьому священному куточку України – гончарства – мають стати наріжним каменем культурної політики Української Держави.

З гончарством Опішного пов'язана творча доля знаменитих українських мистців: гончарів – Федора Чирвенка, Остапа Ночовника, Івана Гладиревського, Василя Поросного; художників-керамістів – Юрка Лебішака, Осипа Білоскурського, Петра Вауліна; художників – Василя Кричевського, Сергія Васильківського, Миколи Самокиша, Опанаса Сластьона, Єлизавети Трипільської, Леоніда Позена; письменників – Якова Майстренка, Василя Вражливого-Штанька, Олександра Косенка, історика літератури Назара Фіялковського; археолога Івана Зарецького; етнографів – Віктора Василенка, Михайла Русова, Федора Вовка, Якова Риженка, Костянтина Мощенка; керамолога й мистецтвознавця Юрія Лашука; публіциста й політичного діяча української діаспори Івана Майстренка.

Містечко стало місцем проведення Установчого з'їзду Українського керамічного товариства (2000), заснування ГО «Конгрес українських керамологів».

В Опішному нині функціонують три заклади державного значення: Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному (на пострадянському просторі, у країнах Центральної і Південної Європи аналогів немає), Державна спеціалізована художня школа-інтернат I-III ступенів «Колегіум мистецтв у Опішному» імені Василя Кричевського (на пострадянському просторі, в інших країнах Європи аналогів немає), Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАН України (на пострадянському просторі аналогів немає). Сформувався численний науковий колектив, інтелектуальний потенціал якого в сфері дослідження гончарства не має рівних в Україні.

На буревійних шляхах історії містечко не раз доценту спалювали чужинці,
але воно, немовби Фенікс із попелу, знову й знову воскресало,
щоразу постаючи ще потужнішим Осердям Народної Духовності.

Занепали скіфські, праслов'янські городища, завмерло середньовічне козацьке містечко, проте не зник на приворсклянських пагорбах Божий Дар Плекання Краси.

У найтрагічніші і найзастійніші часи вознецівітне мистецтво Опішненських Гончарів утверджувало Непоборність Народного Духу.

Нерукотворний Духовний Храм протистояв імперським намаганням зруйнувати Генотип Національної Свідомості.

Інтенсивність нівелювання Основ Етнобуття – прямо пропорційна стану гончарства:
чим більше воно занепадає, тим помітніше деградує суспільство,
тим глобальніші катастрофи загрожують планеті.

Та обставина, що Опішне й сьогодні лишається одним із найбільших осередків ГОНЧАРСТВА в Україні, виявляє його місянську роль для Українського Суспільства. Саме тому усвідомлення сакрального покликання Опішного і дбайливе плекання головного дійства в цьому священному куточку України — ГОНЧАРСТВА — поступово стають наріжним каменем культурної Політики Української Держави.

Спрагло припадить до цього Предковичного джерела Духовності Нації,
звідки незлічними струмочками розтікається в широкий світ,
у батьківські і чужинецькі краї потужна енергетика Космічної Гармонії!
Пізнайте Благодать Сплікування з Предивним Світом Нетлінної Краси!

Гончарство – індикатор Духовного Здоров'я Нації.
Кожний Гончар – Творець, і чим більше таких Особистостей, тим щільніше світлоносну Ауру Суспільства вони вибудовують, тим потужніше остання протистойть деструктивним космічним силам, Антидуху.

Гончарство – наймогутніша, хоча і найутаємнічіша Твердиня Самозбереження Нації, джерело її Постулу.

Як не пригадати тут особливе обожнення гончарства японцями!
Чи не в цьому одна з передумов становлення й розвитку авангардної нації сьогодення?!

У поруїнованому й сплюндрованому Українському Світі утаємничений Духовний Потенціал Опішного постає Великоднім Камертоном,
за яким найтонші почування й діяння Українців налаштовуються на гармонійний лад

**З дня на день, через літа у віки творить Опішне
гончарний літопис українського буття.**

Тайна його Величі – за сімома замками Історії.

Джерела її Сили – лише для Посвячених у Апостоли Народного Духу.

**Опішне творитиме Україну і хвилюватиме нас доти, доки залишатиметься
нерозгаданою тайна його наснаги, допоки на сторожі його джерел поставатимуть**

**світлоносні гончарі – чарівники-царі неосяжних вершин
Людського Животворящого Вогню, провідники Космічного Ладу.**

Їхніми заповітними руками Опішне промовляє до Нас

Великомудрістю Предків.

Вслухаймося разом!

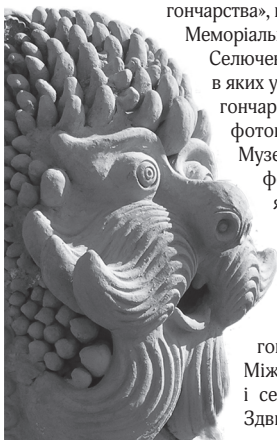
НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ-ЗАПОВІДНИК УКРАЇНСЬКОГО ГОНЧАРСТВА В ОПІШНОМУ

11 березня 1986 року в Опішному, за дорученням Ради Міністрів України, засновано Музей гончарства. Через три роки (03.11.1989) прийнято постанову про формування на його базі Державного музею-заповідника українського гончарства – етномистецького науково-дослідного і культурно-освітнього закладу, національної гончарної скарбниці України. Враховуючи виняткове значення музею-заповідника в справі збереження, вивчення й популяризації гончарної спадщини, а також його роль у розвитку національно-культурних традицій українського народу, Указом Президента України від 29.03.2001 року №220/2001, закладу надано статус національного.

Діяльність музею-заповідника спрямовано на збирання польових матеріалів, формування колекцій, наукове дослідження й популяризацію українського гончарства. У його структурі функціонують: Гончарська книгозбірня України, яка має найбільшу в Україні збірку літератури з проблем українського та світового гончарства; Національний архів українського гончарства; видавництво «Українське Народознавство», яке готує до видання літературу з проблем гончарства та українського народознавства, зокрема національний культурологічний щорічник «Українське гончарство», національні наукові щорічники «Українська керамологія», «Бібліографія українського гончарства», національний науковий часопис «Український керамологічний журнал»;

Меморіальні музеї-садиби гончарської родини Пошивайлів, гончарки Олександри Селюченко, філософа й колекціонера опішенської кераміки Леоніда Смержа, в яких у недоторканому вигляді збереглися інтер'єри жител, предмети побуту, гончарні твори та декоративні мальовки, вишивки, народні картини, безліч фотографій та багата епістолярна спадщина (листи, щоденники тощо), Музей мистецької родини Кричевських. Найголовніше багатство музею – фондова колекція гончарних виробів, на сьогодні найбільша в Україні, яка щороку поповнюється.

Музей ініціював проведення в Опішному Всеукраїнських симпозіумів монументальної кераміки «Поезія гончарства на майданах і парках України», Національних симпозіумів гончарства, у результаті яких з'явилася унікальна Національна галерея монументальної кераміки, розміщена просто неба; Всеукраїнських гончарських фестивалів, Національних конкурсів художньої кераміки, Міжнародних і Всеукраїнських науково-практичних конференцій і семінарів з проблем гончарства, Тижнів Національного Гончарного Здвиження, Національного Дня гончаря

ІНСТИТУТ КЕРАМОЛОГІЇ – ВІДДІЛЕННЯ ІНСТИТУТУ НАРОДОЗНАВСТВА НАН УКРАЇНИ

На базі Науково-дослідного центру українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному 2000 року було засновано нову академічну наукову установу – Інститут керамології як відділення Інституту народознавства НАН України. За короткий проміжок часу, що минув відтоді, Інститут керамології став провідним в Україні у галузі керамології, ствердивши пріоритетні позиції України в розвитку цієї новітньої наукової дисципліни. Головною метою діяльності Інституту керамології є комплексне вивчення гончарства як феномена людської діяльності; проведення фундаментальних наукових досліджень, спрямованих на одержання нових знань про закономірності виникнення й розвитку гончарства, його роль і місце в традиційно-побутовій і сучасній культурі українців та інших народів світу; проведення прикладних наукових досліджень, спрямованих на одержання нових знань про глини та вироби з них, їх використання для примноження національного багатства Української Держави. Вчені Інституту вивчають гончарство на території України від найдавніших часів до наших днів; проводять польові керамологічні, археологічні та лінгвістичні експедиції в різних регіонах країни; формують Національний інформаційний банк даних про гончарство, вивчають і узагальнюють світові досягнення в галузі керамології.

Нині ведеться підготовка фундаментальної багатотомної енциклопедії «Українське гончарство», «Національного словника українських гончарів» та інших наукових праць

ДЕРЖАВНА СПЕЦІАЛІЗОВАНА ХУДОЖНЯ ШКОЛА-ІНТЕРНАТ І-ІІІ СТУПЕНІВ «КОЛЕГІУМ МИСТЕЦТВ У ОПІШНОМУ» ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО

1997 року в структурі Державного музею-заповідника українського гончарства в Опішному було створено перший і єдиний в Україні подібного типу спеціалізований навчальний мистецький заклад – Колегіум мистецтв у Опішному. 04.12.2001 року його було реорганізовано в Спеціалізовану художню школу-інтернат І-ІІІ ступенів «Колегіум мистецтв у Опішному». З 2004 року – це Державна спеціалізована художня школа-інтернат І-ІІІ ступенів «Колегіум мистецтв у Опішному», підпорядкована Міністерству культури України. 2013 року присвоєно ім'я творця ескіза сучасного герба України, академіка Василя Кричевського.

Мета закладу: здобуття загальної середньої освіти, національне художньо-естетичне виховання дітей і підлітків, усебічний розвиток їх таланту, природних здібностей; виховання високоосвічених, фізично здорових, духовно розкутих і вільних людей, з прагненням до правди, добра і краси, здатних на незалежні судження й оцінки, з широким світоглядом, які турбуються про розвиток і збереження своєї культури, поважають інші народи; творення гармонійно розвиненої особистості з високим культурним потенціалом, розвиненим почуттям прекрасного, усталеними художніми смаками, готовністю до практичної творчої діяльності. Колегіум спеціалізується на опануванні гончарства.

Мистецький заклад став творчою базою Всеукраїнських гончарських фестивалів та Міжнародних молодіжних гончарських фестивалів

Міністерство культури України
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному

Меморіальний
МУЗЕЙ-САДИБА
всесвітньо відомої гончарки
Олександри Селюченко

Опішне, Полтавщина, 38164, Україна
Тел./факс: (+38 05353) 42416
Тел.моб.: (095) 6789316
E-mail: opishne-museum@ukr.net

Селюченко
Мандруймо
гончарською столицею
України!

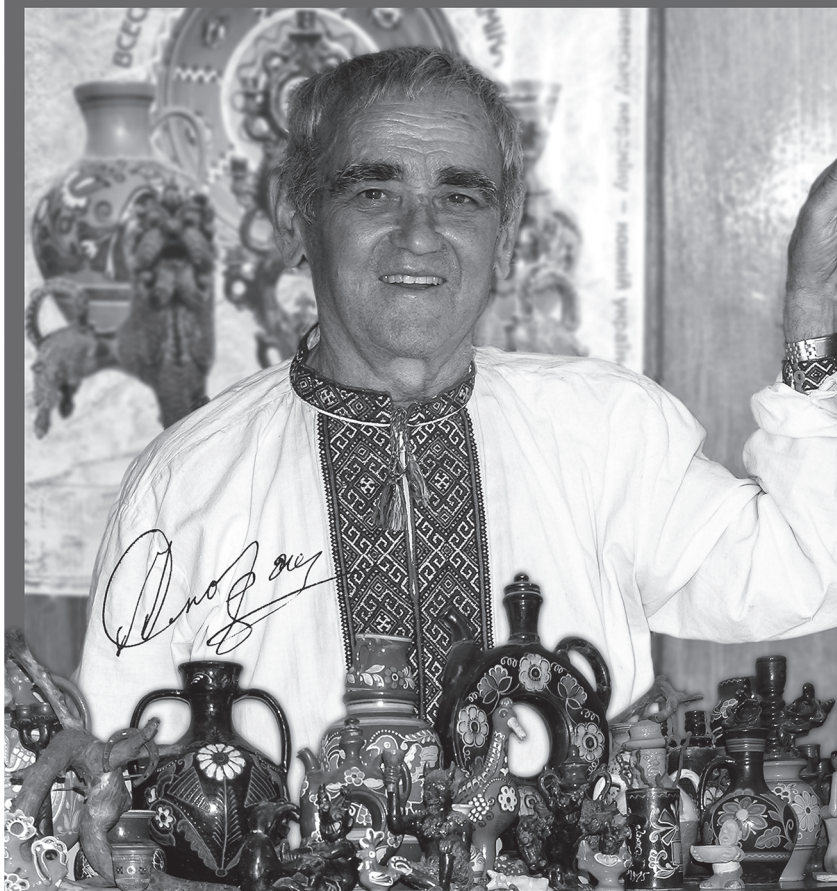
Міністерство культури України
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному

Меморіальний МУЗЕЙ-САДИБА гончарської родини Пошивайлів

Мандруймо
гончарською столицею
України!

Опішне, Полтавщина, 38164, Україна
Тел./факс: (+38 05353) 42416
Тел.моб.: (095) 6789319
E-mail: opishne-museum@ukr.net

Міністерство культури України
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному

Мандруймо Гончарською столицею України!

Міські Млини, Полтавщина, 38165, Україна
Тел./факс: +38 (05353) 42416
Тел.моб.: (095) 4835358
E-mail: opishne-museum@ukr.net
www.smorzh.opishne-museum.gov.ua

МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ-САДИБА
філософа й колекціонера
опішненської кераміки

Леоніда Сморжа

МУЗЕЙ МИСТЕЦЬКОЇ РОДИНИ КРИЧЕВСЬКИХ

Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
Будинок Кричевського-Лебіщак

(вул.Партизанська, 2, Опішне, Полтавщина, Україна, 38164; тел.моб.: (095) 4835359
e-mail: opishne-museum@ukr.net; www.opishne-museum.gov.ua)

ВЕЛЬМИШАНОВНІ ДОБРОДІЇ!

**КЕРАМОЛОГИ, ТЕХНОЛОГИ, АРХЕОЛОГИ, ЕТНОГРАФИ,
ІСТОРИКИ, МИСТЕЦТВОЗНАВЦІ, КУЛЬТУРОЛОГИ,
ХУДОЖНИКИ, ЖУРНАЛІСТИ, КРАЄЗНАВЦІ,
УСІ, КОМУ НЕ БАЙДУЖИЙ
ДУХОВНИЙ ПОСТУП УКРАЇНИ!
ГОНЧАРСЬКА КНИГОЗБІРНЯ УКРАЇНИ
ЩИРОСЕРДНО ПРОСИТЬ ВАС НАДСИЛАТИ ЇЇ
УСІ ВАШІ ПУБЛІКАЦІЇ З ПИТАНЬ ГОНЧАРСТВА
УКРАЇНИ ТА ІНШИХ КРАЇН СВІТУ,
В ОРИГІНАЛАХ ЧИ КСЕРОКОПІЯХ**

**Усі Ваші публікації, публікації про Вас
будуть включені до анотованих статей
«Бібліографії українського гончарства»**

Умовою публікації в щорічнику Ваших матеріалів є наявність їх у Гончарській Книгозбірні України чи в Національному архіві українського гончарства. При цьому необхідно чітко зазначити джерело публікації за такою схемою:

для книг: Автор. – Назва книги. – Місце видання: Видавництво, Рік видання. – Кількість сторінок;

для статей: Автор. Назва статті // Назва періодичного видання (книги), де надрукована стаття. – Місце видання: Видавництво, Рік видання. – №. – Випуск. – Том. – День. – №№ сторінок.

**За необхідності,
Книгозбірна оплатить
поштові витрати
та вартість
надісланих видань**

Гончарська книгозбірна України,

Вул.Партизанська, 102,
Опішне, Полтавщина, 38164, Україна;
тел./факс (05353) 42416, 42475;
e-mail: opishne-museum@ukr.net

«Бібліографія українського гончарства»
за 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008 роки
можна замовити за адресою:

Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
вул.Партизанська, 102, Опішне, Полтавщина, 38164,
тел./факс (05353) 42416, 42175;
e-mail: opishne-museum@ukr.net

ПОЛОЖЕННЯ про атрибутування глиняних виробів експертною комісією Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України

Заявки на атрибутування глиняних виробів приймаються від юридичних і фізичних осіб. Для атрибутування глиняних виробів замовник подає заявку та твір, який потрібно атрибутувати.

Кераміка приймається винятково від безпосереднього власника (за дорученням юридичної особи). Дирекція Інституту керамології відповідає за зберігання отриманих на атрибуцію творів.

Під час передачі кераміки для атрибутування складаються:

- акт на тимчасове зберігання творів із обов'язковим зазначенням назви, короткого опису (матеріал, техніка, розміри), історії походження предмета; наявних облікових позначень, стану збереження твору;
- договір на атрибутування.

Власники можуть застрахувати свої твори на випадок пошкодження їх під час перебування на тимчасовому зберіганні в Інституті керамології.

Твори, передані на тимчасове зберігання для атрибутування, власники забирають не пізніше зазначеного в акті терміну тимчасового зберігання предмета, після закінчення якого Інститут керамології не несе відповідальності за збереження твору.

Оплата атрибутування глиняних виробів проводиться згідно з кошторисом, затвердженим дирекцією Інституту керамології. Власник сплачує аванс у розмірі 50% від кошторисної вартості атрибутування. За умови припинення дії договору на вимогу власника після початку виконання робіт сплачена сума авансу не повертається.

Для атрибутування окремих робіт можуть залучатися фахівці інших науково-дослідних, музейних установ та закладів. Вартість робіт, що виконуватимуться ними, враховується в загальному кошторисі атрибутування.

Після проведення атрибутування видається письмовий «Сертифікат про результати атрибутування глиняного виробу експертною комісією Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України» і акт на виконані роботи, затверджені директором Інституту керамології.

Один примірник «Сертифіката про результати атрибутування глиняного виробу експертною комісією Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України» зберігається в архіві Інституту керамології.

Інститут керамології, за згодою власника, набуває право використання фотографій атрибутованої кераміки та результатів її дослідження в наукових студіях і публікаціях своїх співробітників.

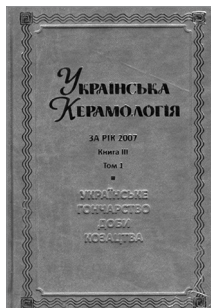
Вул.Партизанська, 102, Полтавщина, Опішне, 38164, УКРАЇНА

Тел./факс +38 (05353) 42175

e-mail: ceramology@ukr.net

www.ceramology-inst.gov.ua

КЕРАМОЛОГІЧНІ ВИДАННЯ 2011–2017

Українська Керамологія:

Національний науковий щорічник. За рік 2007.

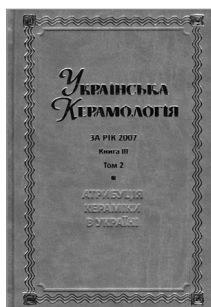
140 грн.

Українське гончарство доби козацтва.

– *Опішне: Українське Народознавство, 2011. – Кн.III. – Т.1. – 264 с., іл.*

Перший том третьої книги Національного наукового щорічника «Українська керамологія» присвячено українському гончарству доби козацтва. До нього ввійшли доповіді Всеукраїнського науково-практичного керамологічного семінару «Актуальні питання дослідження українського гончарства доби козацтва» та статті вітчизняних керамологів, присвячені гончарству XVI – XVIII століть.

Для керамологів, істориків, археологів, етнологів, мистецтвознавців, музеологів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться культурною спадщиною України

Українська Керамологія:

Національний науковий щорічник. За рік 2007.

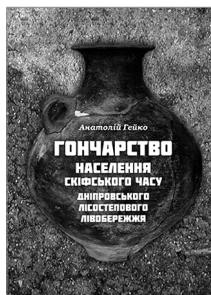
160 грн.

Атрибуція кераміки в Україні.

– *Опішне: Українське Народознавство, 2011. – Кн.III. – Т.2. – 376 с., іл.*

У другому томі третьої книги Національного наукового щорічника «Українська керамологія» подано матеріали Всеукраїнського науково-практичного керамологічного семінару «Сучасні проблеми атрибутування керамологічних колекцій в Україні» та статті, присвячені тождній тематиці.

Для керамологів, істориків, археологів, етнологів, мистецтвознавців, музеологів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться культурною спадщиною України

Гейко Анатолій.

Гончарство населення скіфського часу

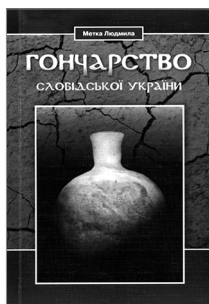
Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя.

80 грн.

– *Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. – 248 с., іл.*

Монографію присвячено реконструкції гончарства населення скіфського часу Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя. Здійснено огляд історії дослідження поселенських і поховальних пам'яток. Аналіз і узагальнення матеріалів, у поєднанні з комплексним застосуванням методів техніко-природничих наук, експериментального моделювання, етноархеології, дозволили реконструювати технологію виготовлення глиняного посуду, з'ясувати його асортименті призначення.

Для керамологів, археологів, істориків, музейних працівників, викладачів та вчителів історії, краєзнавців, а також усіх, хто цікавиться стародавньою історією України.

Метка Людмила.

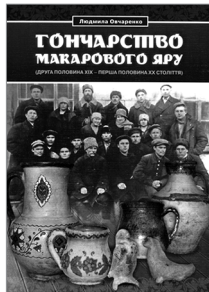
Гончарство Слобідської України в другій половині XIX – першій половині XX століття.

120 грн.

– Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. – 240 с., іл.

Монографія є першим комплексним дослідженням гончарства Слобідської України другої половини XIX – першої половини XX століття. В її основу покладено матеріали, зібрані автором у польових керамологічних експедиціях упродовж 2001–2004 років.

Для керамологів, істориків, етнографів, мистецтвознавців, краєзнавців, музеєзнавців, усіх, хто цікавиться минувиною рідного краю.

Овчаренко Людмила.

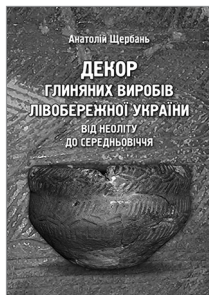
Гончарство Макарового Яру (друга половина XIX – перша половина XX століття).

100 грн.

– Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. – 252 с., іл.

Здійснено комплексне керамологічне дослідження гончарства крайнього східного гончарного осередку України. Охарактеризовано джерела й літературу з питань гончарства в с.Макарів Яр. Відтворено історичний розвиток місцевого промислу, з'ясовано причини його занепаду. Реконструйовано технологічний процес кустарного виробництва глиняних виробів; вивчено їх асортимент, функції, художні ознаки та способи збуту. Проаналізовано роль повітового земства у розвитку гончарного осередку. Вивчено обставини заснування, аспекти діяльності, вплив на промисел місцевої гончарної школи.

Для керамологів, істориків, етнографів, мистецтвознавців, краєзнавців, музеєзнавців, усіх, хто цікавиться минувиною рідного краю.

Щербань Анатолій.

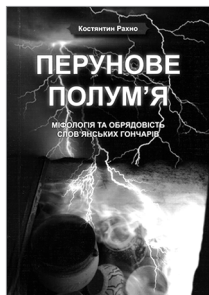
Декор глиняних виробів Лівобережної України від неоліту до середньовіччя.

130 грн.

– Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. – 248 с., іл.

Монографію присвячено дослідженню декору глиняних виробів самобутнього історико-культурного регіону – Лівобережної України – впродовж останньої третини VII тисячоліття до н.е. – XIII століття. Уперше проаналізовано майже восьмитисячолітню історію декору кераміки. Вивчено технологію нанесення декору, особливості елементів і композицій орнаментів, висловлено гіпотези щодо їх функцій.

Для керамологів, археологів, істориків, етнологів, мистецтвознавців, музейних працівників, краєзнавців, усіх, хто цікавиться мистецькою спадщиною давнього населення України.

Рахно Костянтин.

Перунове полум'я. Міфологія та обрядовість слов'янських гончарів.

150 грн.

– Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – 448 с., іл.

Монографія є першим комплексним дослідженням ролі й місця міфоруальних аспектів гончарства у традиційній культурі слов'янських народів. Уперше в керамології й етнології на підставі аналізу традиційних гончарських звичаїв та обрядів виготовлення посуду реконструйовано міфопоетичні уявлення слов'ян про процес гончарювання. Виявлено й охарактеризовано зв'язок гончарного ремесла з основними образами слов'янської міфології, зокрема, з богом грому Перуном, у контексті базових структур міфологічної моделі світу.

Для керамологів, етнологів, фольклористів, істориків, релігієзнавців, етнологів, мистецтвознавців і всіх, хто цікавиться міфологією, фольклором і традиційною культурою слов'ян.

280 грн.

**ТРЕТЯ Національна виставка-конкурс художньої кераміки
«КерамПІК у Опішному!» (1 липня – 30 жовтня 2011):
Альбом-каталог.**

– Опішне: Українське Народознавство, 2012. – 408 с.: іл. + DVD

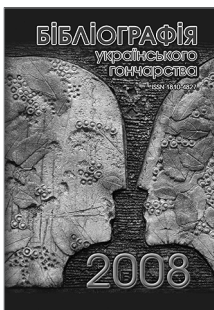
Про наймасштабнішу мистецьку подію в галузі української художньої кераміки 2011 року – ТРЕТЮ Національну виставку-конкурс художньої кераміки «КерамПІК у Опішному!». На ній було представлено найвидатніші досягнення вітчизняних мистців 2010 – першої половини 2011 року. Національні Виставки-Конкурси перетворилися в неформальні національні форуми творців української гончарної культури, щорічні з'їзди майстрів-гончарів, художників-керамістів, керамологів і мистецтвознавців.

У фундаментальному науковому альбомі-каталозі подано відомості про учасників і членів Жюри, каталог, анотації й концепції експонованих творів, фотолітопис подій, прес-бібліографію й багато інших матеріалів, важливих для осмислення унікального мистецького явища. Також опубліковано аналітичні статті відомих учених, роздуми мистців про актуальні питання розвитку сучасної художньої кераміки в Україні та світі, художні пошуки й здобутки, дискусійні питання організації й проведення Виставки-Конкурсу.

Видання продовжує академічну керамологічну серію «УКРАЇНА ГОНЧАРНА», яка знайомить читачів із творчим доробком учасників національних керамологічних виставок, конкурсів і симпозіумів.

Додатком до альбому є DVD-диск із відеофільмом про перебіг подій Виставки-Конкурсу.

Для художників-керамістів, майстрів-гончарів, керамологів, мистецтвознавців, культурологів, етнологів, музеєзнавців, краєзнавців, викладачів і студентів мистецьких навчальних закладів, керівників художніх галерей і музеїв, кураторів виставок.

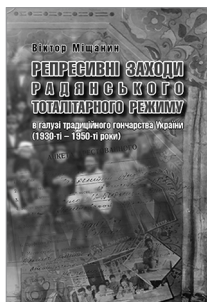
**Бібліографія українського гончарства. 2008:
Національний науковий щорічник.**

150 грн.

– Опішне: Українське Народознавство, 2012. – Вип.10. – 408 с.: іл.

Національний науковий щорічник охоплює публікації про українське гончарство, кераміку, керамологію, які побачили світ в Україні 2008-го року. Тематичне спрямування матеріалів – археологія, історія, етнографія і мистецтво гончарювання. До реєстру включено книги, брошури, журнали, буклети, статті, повідомлення, що надійшли до Гончарської книгозбірні України та Національного архіву українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, а також Керамологічної бібліотеки України й Українського керамологічного архівного фонду Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України. Усі бібліографічні позиції мають анотації й суцільну нумерацію, починаючи з першого випуску. Подано додаток публікацій 2007 року, огляди й рецензії керамологічної літератури, інформацію про нові надходження до Гончарської книгозбірні України та Керамологічної бібліотеки України; короткі біографії й статті про відомого сучасного художника-кераміста Василя Боднарчука та відомого українського вченого, академіка НАН України, професора Степана Павлюка; список добродійників.

Для керамологів, етнологів, істориків, археологів, мистецтвознавців, краєзнавців, бібліотечних працівників, викладачів і студентів вищих навчальних закладів.

Міщанин Віктор.
Репресивні заходи радянського тоталітарного режиму в галузі традиційного гончарства України (1930-ті – 1950-ті роки).

180 грн.

– Полтава: ТОВ «АСМІ», 2013. – 736 с.: іл.

Монографія є першим ґрунтовним дослідженням репресивних заходів радянського тоталітарного режиму в галузі традиційного гончарства України впродовж 30-х – 50-х років ХХ століття. В основу книги покладено архівні документи, літературні й польові джерела, що стосуються мешканців гончарної столиці України – містечка Опішного – й навколишніх гончарних осередків сучасного Зіньківського району Полтавської області. Подано життєписи й матеріали фальсифікованих кримінальних справ гончарів, працівників гончарних підприємств, працівників і випускників гончарних шкіл, керамолога.

Для керамологів, істориків, музеологів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться трагічними сторінками в історії України й намагається унеможливити їх повторення в майбутньому.

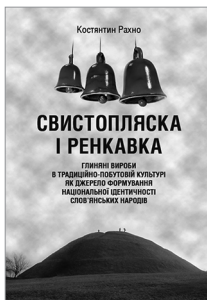
Гейко Анатолій.
Ремонт глиняного посуду: історія, традиції, звичаї.

100 грн.

– Полтава: ТОВ «АСМІ», 2013. – 176 с.

Монографія є першим спеціалізованим дослідженням ремонту глиняного посуду на теренах України й суміжних країн. Керамологічні, археологічні й етнографічні джерела дозволили вивчити це унікальне явище традиційно-побутової культури від найдавніших часів до сьогодення. Комплексно охарактеризовано види ремонтування, особливості їх еволюції й причини зникнення, відображення теми у фольклорі й художніх творах. У додатках подано практичні поради щодо ремонту глиняних виробів.

Для керамологів, археологів, етнологів, істориків, музейних працівників, викладачів і вчителів історії, краєзнавців, а також усіх, хто цікавиться традиційно-побутовою культурою України.

Рахно Костянтин.
Свистопляска і Ренкавка.
Глиняні вироби в традиційно-побутовій культурі як джерело формування національної ідентичності слов'янських народів.

140 грн.

– Полтава: ТОВ «АСМІ», 2013. – 488 с.

Монографію присвячено календарній обрядовості з використанням глиняних виробів у традиційно-побутовій культурі росіян і поляків – Свистоплясці та Ренкавці. На підставі широкого кола джерел простежено генезу й еволюцію цієї обрядовості, первісно пов'язаної з язичницьким культом бога грому Перуна й відродженої нині як громадські урочистості. Проаналізовано шлях глиняних виробів від культової пластики до дитячої іграшки та мистецьких творів, які стали уособленням етнічності, фактором збереження локальної й національної ідентичності за доби глобалізації.

Для керамологів, етнологів, фольклористів, істориків, релігієзнавців, етнолінгвістів, культурологів, мистецтвознавців і всіх, хто цікавиться міфологією, фольклором і традиційною культурою слов'ян.

**Українська керамологія:
Національний науковий щорічник. За рік 2008:
Експеримент у сучасній керамології**

180 грн.

/ За редакцією доктора історичних наук Олеса Пошивайла.

– Опішне: Українське Народознавство, 2013. – Кн.IV. – Т.1. – 592 с.: іл.

В основу чергового тому Національного наукового щорічника «Українська керамологія» покладено матеріали Міжнародного науково-практичного керамологічного семінару «Експеримент у сучасній керамології: шлях до наукової істини чи профанація наукових знань?» (Опішне, Полтавщина, 28–30.05.2008). Метою його проведення було з'ясування місця й ролі експериментів у сучасних керамологічних дослідженнях, виявлення позитивних і негативних моментів у використанні їх під час вивчення давнього гончарства, впровадження в практику сучасних керамологічних студій спеціальних методів дослідження історичної кераміки. У додатках подано статті керамологічної проблематики провідних українських і російських учених.

Щорічник присвячено пам'яті видатного керамолога, доктора історичних наук, професора Олександра Бобринського (04.08.1930 – 01.10.2010)

Для керамологів, істориків, археологів, етнологів, мистецтвознавців, музеологів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться культурною спадщиною України та інших країн світу.

**Метка Людмила.
Глина й глиняний посуд в українській народній медицині
(XIX – початок XXI століття).**

140 грн.

– Полтава: ТОВ «АСМІ», 2014. – 248 с.

Уперше в українській керамології на основі опублікованих джерел і польових керамологічних студій з'ясовано специфіку використання глини й глиняного посуду в народній медицині українців упродовж XIX – початку XXI століття. Проаналізовано народні способи приготування лікарських засобів у глиняному посуді; визначено асортимент посуду для проведення лікувальних процедур у домашніх умовах; узагальнено відомості про використання глиняного посуду в знахарстві під час магічного зцілення від хвороб та в господарських захисних звичаях і обрядах, пов'язаних із тваринництвом; досліджено побутовання глиняних оберегів в українській традиційно-побутовій культурі.

Для керамологів, істориків, етнографів, мистецтвознавців, краєзнавців, усіх, хто цікавиться традиційно-побутовою культурою України.

**Гейко Анатолій.
Гра «Крем'яхи» як джерело наукових студій.**

120 грн.

– Опішне: Українське Народознавство, 2015. – 320 с.

Монографія є першим комплексним дослідженням української народної гри «Крем'яхи», а також подібних ігор народів світу. Керамологічні, археологічні, етнографічні та інші джерела дозволили охарактеризувати різновиди гри, її еволюцію й причини зникнення, відображення теми в мистецтві й художній літературі, вивчити застосування крем'яхи у культурно-релігійній обрядовості.

Для керамологів, археологів, істориків, музейних працівників, педагогів, краєзнавців, а також усіх, хто цікавиться традиційно-побутовою культурою України та інших країн.

Овчаренко Людмила.

Кам'янець-Подільський осередок гончарної освіти в Україні (1905–1933)

260 грн.

– *Опiше: Українське Народознавство, 2015. – 1280 с.*

Перше в українській керамології комплексне дослідження розвитку гончарного шкільництва в місті Кам'янець-Подільський упродовж першої третини ХХ століття. За архівними й літературними джерелами, польовими матеріалами проаналізовано передумови заснування, основні напрями діяльності, учнівський склад, навчальні програми, технологічні аспекти опанування гончарства, етнопедагогічні засади функціонування й персоналії викладачів різночасових навчальних закладів: Кам'янець-Подільських рисувальних класів (1905–1908); Кам'янець-Подільської художньо-ремісничої навчальної майстерні (1908–1919); Кам'янець-Подільської художньо-промислової професійної школи імені Григорія Сковороди (1919–1933).

Відтворено унікальну в межах України систему комплексного формування творчого майстра, що передбачала практику у виробничих майстернях, участь в етнографічних експедиціях і фахових гуртках, видавничу, музейну й виставкову діяльність. З'ясовано визначальну роль керівників гончарних навчальних закладів в успадкуванні й передачі професійних знань (В'ячеслав Розвадовський, Микола Роот, Володимир Гагенмейстер). Вивчено трагічні сторінки історії, пов'язані зі знищенням російською окупаційною владою цього самобутнього осередку збереження, розвитку й популяризації народного мистецтва. Оpubліковано унікальні архівні й керамологічні матеріали гончарних шкіл Кам'янець-Подільського.

Для керамологів, етнологів, істориків, етнопедагогів, мистецтвознавців, культурологів, педагогів і краєзнавців, усіх, хто розвиває гончарство як етнідентифікуюче явище національної культури й цікавиться художньою спадщиною українців.

Пошивайло Марія.

Гончарний код українського фольклору (семіотика, образність, атрибутика, текстологія).

160 грн.

– *Опiше: Українське Народознавство, 2015. – 464 с.*

Дослідження присвячене виявленню гончарного коду в українському фольклорі; вивченню різножанрових народнопоетичних творів з елементами й сюжетами гончарської тематики як культурного тексту; реконструкції міфо-ритуальних і семіотичних функцій гончарства і глиняних виробів; показу комплексного, багатозасектного представлення гончарства в традиційній культурі українців. У монографії визначено елементи концептосфери, висвітлено генезу та формування мотивної структури в площині «образного поля» гончарського фольклору; охарактеризовано специфіку фольклору гончарів, загальні змістово-формальні й функціональні закономірності жанрового явища; досліджено гончарні виміри дитячого фольклору, його жанрової специфіки, вербальних та естетичних кодів, функціональних принципів; розкрито символічний аспект кераміки в малих формах фольклору; реконструйовано функції й семантику глиняних виробів у календарно-обрядовій творчості.

Для фольклористів, керамологів, етнологів, істориків, мистецтвознавців, культурологів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться традиційно-побутовою культурою України.

Юрій Пуголов.

Будівельна справа літописних сіверян.

160 грн.

– *Опішне: Українське Народознавство, 2016. – 360 с.*

Монографію присвячено комплексному вивченню будівництва населення роменської культури Дніпровського Лівобережжя України. Особливості цього аспекту матеріальної культури сіверян з'ясовано на основі аналізу історіографії й систематизації археологічних джерел. Охарактеризовано будівельні рештки роменської культури відповідно до їх функціонального призначення. Відтворено будівельний процес і технологічні прийоми; виділено локальні особливості й закономірності розміщення структурних елементів споруд; проаналізовано роменські будівельні традиції в населення Сіверської землі часу Київської Русі; запропоновано графічні варіанти реконструкції фортифікаційних і житлових будівель, а також забудови поселень сіверян.

Для археологів, керамологів, етнологів, істориків, мистецтвознавців, культурологів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться давньою історією України.

Традиційна кераміка українців

48 грн.

на поштових листівках першої третини ХХ століття:

Набір листівок.

– *Опішне: Українське Народознавство, 2016. – 36 лист. + футляр*

Це видання представляє 36 поштових листівок із керамологічної колекції Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, що побачили світ у 15 видавництвах у першій третині ХХ століття. На них зображено традиційний побут українців кінця ХІХ – першої третини ХХ століття, зокрема особливості використання глиняних виробів.

Поштівки презентують три різновиди фотозображень: *оригінальні* – спеціально виконані для відтворення на листівках; *документальні* – створені за знімками фотографів; *репродукційні* – відтворюють живописні твори видатних художників та експонати з музейних колекцій. Вирізняючись документальним характером зображень, значною інформативністю, чисельністю сюжетів, листівки постають своєрідним хронописом гончарної культури України. Серії поштівок («Типи Малоросії», «Українські типи і краєвиди», «Українські типи», «Типи Галичини», «Типи буковинських селян») фіксують побут старожитніх українців – хліборобів, пастухів, торговців та інших професійних і соціальних верств населення.

На листівках представлено глиняні вироби різних історико-етнографічних регіонів України (Полтавщина й Слобожанщина, Середня Наддніпрянщина, Поділля, Гуцульщина, Буковина), а саме – глечики, горщики, ринки, куманці, миски, тикви, зооморфний посуд, кахлі тощо. Асортиментний ряд виробів виявляє багатство форм і декору української кераміки, локальну специфіку творів. Зображення відтворюють регіональні етнографічні особливості кераміки, різні побутові ситуації з використанням виробів гончарів удома, в полі, дорозі, під час праці й дозвілля. Серія «Кераміка», представлена в цьому виданні трьома листівками, дозволяє скласти уявлення про кераміку українців ХVІІІ – початку ХХ століття.

Белько Олег.

Діяльність органів земського самоврядування з розвитку й популяризації гончарного промислу Полтавщини (1876–1919).

140 грн.

– *Опішне: Українське Народознавство, 2017. – 280 с.*

У монографії досліджено вплив Полтавського губернського земства на гончарний промисел Полтавщини впродовж 1876–1919 років. Охарактеризовано наявні джерела й літературу з проблематики дослідження; засоби впливу земства на поліпшення технічного й технологічного процесів, художньої досконалості виробів; проаналізовано основні напрями діяльності земства з підтримки промислу; з'ясовано роль і місце земських гончарних навчальних закладів у вирішенні актуальних проблем промислу; досліджено заходи щодо популяризації та збуту глиняних виробів через кустарні склади, виставкову діяльність на території регіону, держави й на міжнародних ринках.

Для керамологів, етнологів, істориків, мистецтвознавців, культурологів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться традиційно-побутовою культурою України.

Краснова Тетяна.

Дослідження, реставрація і зберігання музейної кераміки.

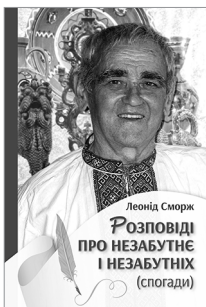
210 грн.

– *Опішне: Українське Народознавство, 2017. – 464 с.*

Монографія є першим вітчизняним дослідженням систематизації знань і досягнень української та зарубіжної науки в галузі збереження, консервації та реставрації кераміки, яке базується на практичному досвіді та опрацюванні значного масиву бібліографічних джерел.

Описано фізико-технологічні властивості виробів, детально проаналізовано види й причини їх руйнування, охарактеризовано реставраційні матеріали та їх застосування в різні історичні періоди. Окреслено чіткий науковий підхід щодо збереження гончарної спадщини. Сформульовано принципи, а також морально-етичні норми консервації та реставрації кераміки.

Для реставраторів, керамологів, археологів, етнологів, мистецтвознавців, краєзнавців, музейних працівників, колекціонерів, майстрів-гончарів, художників-керамістів, студентів вищих навчальних закладів, усіх, хто зацікавлений у збереженні культурної спадщини України та інших країн світу.

Сморж Леонід.

Розповіді про незабутнє і незабутніх (спогади).

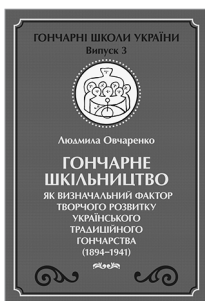
230 грн.

– *Опішне: Українське Народознавство, 2017. – 864 с. + DVD*

Спогади видатного українського філософа-естетика, керамолога й колекціонера старожитностей Леоніда Сморжа про свій життєвий і творчий шлях, унікальні статті, які трапилися на його шляху, актуальні соціально-політичні події в Україні впродовж 1930-х – 2007 років. У них автор постає справжнім суцвіттям талантів: воїном-захисником, спортсменом, кінодокументалістом, художником, керамістом, ученим. Романтичний образ краянина доповнюють його вибрані поетичні твори. Колекція автора стала основою формування ще одного культурно-мистецького осередку новітньої України – Меморіального музею-садиби вченого в структурі Національного музею-заповідника українського гончарства.

- ← Книга започатковує академічну серію «Українська керамологічна мемуаристика», присвячену документальній спадщині (спогади, щоденники, епістолярії тощо) відомих українських учених, які зробили значний внесок у становлення й розвиток української керамології. Додатком до книги є DVD-диск із відеофільмом про Леоніда Сморжа. *Для керамологів, філософів, естетиків, істориків, мистецтвознавців, істориків науки, культурологів, краєзнавців, музейних працівників, усіх, хто цікавиться науковою й культурною спадщиною України.*

Овчаренко Людмила.

550 грн.

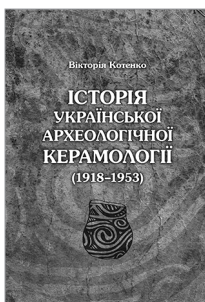
Гончарне шкільництво як визначальний фактор творчого розвитку українського традиційного гончарства (1894–1941).

– *Опішне* : Українське Народознавство, 2017. – 1296 с.

Перше в українській керамології й етнології комплексне дослідження гончарного шкільництва в Україні впродовж 1894–1941 років. Вивчено форми передачі професійних гончарських знань, які передували заснуванню спеціалізованих навчальних закладів. Проаналізовано заходи державних органів, що впливали на розвиток гончарного промислу, а також специфіку державного регулювання гончарного шкільництва в умовах становлення окупаційної тоталітарної системи в Україні.

На основі архівних і літературних джерел, польових матеріалів проаналізовано передумови відкриття, основні напрямки діяльності, шляхи вивчення й популяризації традиційного гончарства, технологічні аспекти опанування гончарною справою, етнопедагогічні засади функціонування, постаті керівників і викладачів, учнівський склад та навчальні програми гончарних навчальних закладів на території Полтавщини, Українського Полісся, Слобожанщини, Середньої Наддніпрянщини, Поділля. З'ясовано вплив шкільництва на гончарний промисел. До наукового обігу введено унікальні архівні й керамологічні матеріали з історії гончарних закладів.

Для керамологів, етнологів, істориків, етнопедагогів, мистецтвознавців, культурологів, педагогів і краєзнавців, усіх, хто розвиває гончарство як етноідентифікуюче явище національної культури й цікавиться художньою спадщиною українців.

Вікторія Котенко.

140 грн.

Історія української археологічної керамології (1918–1953).

– *Опішне* : Українське Народознавство, 2018. – 240 с.

Монографію присвячено комплексному аналізу українських академічних видань з археології 1918–1953 років, в яких висвітлено основні етапи становлення української археологічної керамології. Через призму діяльності українських археологічних інституцій подано еволюцію поглядів на найбільш масову категорію матеріалів – кераміку. Розкрито основні теоретичні й практичні засади роботи з нею в означений період та суспільно-історичні умови, в яких вони формувалися. З'ясовано внесок окремих діячів науки й культури, які шляхом збереження культурної спадщини України в зазначений період вплинули на формування самобутньої української археології й заклали фундамент у дослідження кераміки як окремого історичного джерела, де варто шукати витоки сучасної української археологічної керамології. *Для керамологів, археологів, істориків, етнологів, мистецтвознавців, культурологів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться давньою історією України.*

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- А**вдусин Д. А. 202
Авраменко Мар'яна 98
Алексеева Е. М. 202
Амброз А. К. 202
Амперер Жан-Ів 24
Андрушенко Оксана 4, 272
Антонов Андрій 98, 202
Артюх Вадим 92, 96
- Б**абенко М. Ю. 202
Баду Натан 24
Балабіна Віра 58, 202
Балакін С. А. 217
Бандуровський О. В. 202
Бар Єжи 245
Белая Н. Н. 202
Белинская Л. И. 221
Белько Олег 262
Бердникова Н. Е. 205
Бережний А. С. 165
Березовець Д. Т. 203
Билкова В. П. 203
Бізлі Джон 44, 45
Білокурський Осип 245
Бінфорд Льюїс 60, 86, 183
Бінфорд Саллі 60
Біркгоф Г. Д. 175
Бобринський Олександр 55, 61, 68, 86, 87, 91, 108, 110, 147, 153, 165, 176, 203, 221, 227, 259
Богданець С. А. 202
Боднарчук Василь 257
Бондар Ксенія 98
Боровський Я. Є. 203
Брайчевська О. А. 210
Брайчевський М. Ю. 203
Буйських Алла 77, 79, 203, 222
Бунятян Е. П. 227
Бунятян К. П. 203
Буравчук Ольга 96
Бурдо Наталя 77, 203, 204, 209
Бут Ю. П. 227
- В**агнер Г. А. 204
Вакуленко Ліана 64, 204
Василенко Віктор 245
Васильєва Ірина 91, 110
Васильківський Сергій 245
Ваулін Петро 245
Вдовиченко Ірина 77, 78, 204
Верещака Віктор 96
Вернадський Володимир 75, 76
Винниченко В. К. 212
Виноградська Лариса 56, 57, 89, 92, 186, 204
Винокур І. С. 202
Відейко Михайло 77, 204, 209, 219
Віндоніс 30
Вітт Жан де 19, 20
Власов Володимир 56, 57, 92, 204
Внуков С. Ю. 204
Вовк Федір 245
Возний Ігор 92, 204, 205
Войтович А. В. 205
Волкова Олена 55, 227
Володарець-Урбанович Ярослав 75, 98, 99, 156, 195, 205, 216, 222
Вороб'єва Г. А. 205
Вражливий-Штанько Василь 245
Вуделл Нед 60
- Г**авінський А. М. 205
Гаврилюк Надія 5, 64, 96, 158, 205, 206, 214
Гавриш Петро 158, 206, 210
Гагенмейстер Володимир 260
Гаджієв М. Г. 217
Гарлан Івон 24
Гаскевич Д. Л. 206
Гейко Анатолій 71-74, 86, 91, 92, 94, 96, 98, 99, 110, 153, 157, 158, 168, 195, 206, 207, 219, 222, 255, 258, 259
Генінг Володимир 55, 56, 58-61, 69, 144, 153, 156, 176-178, 199, 207, 209, 218, 227, 237
Гестосо Хосе 19, 21
Гладиревський Іван 245
Глушков Ігор 24, 207
Голубєва Ірина 89, 98, 187, 207, 208
Гончар Іван 94
Горбаненко Сергій 168, 208, 216, 219, 222, 223
Горбунова 218
Готун Ігор 91, 98, 110, 208, 219, 223
Гречко Д. С. 208, 219
Григорьев А. В. 208
Гугля В. 208, 209
Гудак В. А. 237
Гупало Віра 5, 56, 57, 209, 215, 223
Гусар Людмила 272
- Д**араган Марина 96, 209
Дейві Пітер 47
Денисова (Косарева) Антоніна 62, 86, 209, 237
Дикий Н. П. 222
Діденко Сергій 98
Дубовцева Катерина 110
Дудко Олексій 96
Дяченко О. В. 210
- Є**сківель Антоніо Марія 20
Етлінгер Елізабет 30
- Є**втехов В. Д. 220
Євтехов Є. В. 220
- Ж**ураковский Б. С. 210
- З**адніков Станіслав 75, 210
Зажигалов О. 210
Залізник Л. Л. 210
Зарецький Іван 245
Звіздецький Б. А. 223
Зоценко В. М. 210
Зубань Олена 272
- І**вакін Г. Ю. 210
Іванова Світлана 62, 210, 211
Івченко А. В. 211
- К**алашник Євген 138, 204, 222
Калініна Ірина 110, 211

- Калюк О. П. 203
 Кампана Джованні 28
 Каразін Василь 97, 237
 Карнаух Є. Г. 211
 Каро Антоніо 22
 Каролінги, *династія* 31
 Квітницький М. В. 217
 Кендел 60
 Китриш Михайло 245
 Кларк Девід 60, 160, 183, 227
 Клейн Лев 60, 147, 155, 157, 211
 Ключнєв М. М. 211
 Кобалій Д. 157, 217
 Кобилінська Урсула 47
 Ковалевська В. 61, 211
 Коваленко В. П. 220
 Коваленко Оксана 71, 72, 91, 92, 96, 110, 153, 211, 212
 Коваль В. Ю. 212
 Коваль Олександр 98, 110, 208, 223
 Козак Денис 98, 208
 Козир Ірина 56, 57, 62, 63, 92, 212
 Козюба В. К. 212
 Колода Володимир 98, 207, 208
 Колчин Б. А. 202, 224, 226, 228
 Комфорт Говард 30
 Корнієнко П. Л. 212
 Коробов Д. С. 213
 Короленко Володимир 10
 Корохіна Анастасія 75, 92, 96, 213
 Корпусова Валентина 63, 213
 Косенко Олександр 245
 Костюк І. О. 223, 227
 Котенко Вікторія 10, 96, 121, 127, 213, 263
 Котова Надія 77, 79, 210, 213
 Кравченко Е. А. 214
 Кравченко Надія 168, 214, 225
 Крапивіна Валентина 158, 213, 214
 Красильников К. І. 221
 Краснова Тетяна 262
 Крип'якевич Іван 5, 57, 94, 215
 Кричевський Василь 92, 95, 245, 246, 248, 252
 Кричевські, *родина* 252
 Кропотов В. В. 214
 Круг О. Ю. 60, 214
 Крутілов В. В. 214
 Крыжицкий С. Д. 214
 Куйбышев В. В. 223
 Кулатова І. М. 210
 Кушнір Віталій 110, 214
 Кушнір Олександра 110, 214
 Куштан Дмитро 89, 214
 Кущенко А. 207
Га Женєр Жульєтт де 29
 Лашук Юрій 65, 66, 214, 237, 245
 Лебідцак Юрко 245, 252
 Ленартович О. В. 214, 215
 Ленин 228
 Ленорман Шарль 19, 20
 Литвиненко Тетяна 206, 207
 Лихтер Ю. А. 230
 Ліббі Уїллард 191
 Лосик М. Б. 215
 Луговий Роман 92, 96
 Любичев Михайло 98
Магда А. В. 222
 Магомедов Борис 77, 79, 98, 209, 215
 Мадрасо Педро де 19, 20, 238
 Май Урсула 64
 Майко Вадим 61, 96, 215
 Майстренко Іван 245
 Майстренко Яків 245
 Макаренко Микола 167, 215
 Малина Я. 215
 Малинова Р. 215
 Мамчич Тетяна 61, 178, 217
 Манселл Альберт 148, 149, 150
 Маркевич В. І. 231
 Мартінес Цезар 20
 Мартынов А. І. 215
 Мацкевий Л. 215
 Медведева Е. П. 222
 Менчинська Тетяна 135, 139
 Метка Людмила 215, 256, 259
 Метсон Фредерік 39
 Милашевський О. С. 215
 Милиан Тарас 98, 216
 Мильнікова Людмила 94, 216
 Мироненко К. М. 209, 210
 Мироненко Л. В. 216
 Мисько Роман 99
 Міщанин Віктор 258
 Міщенко В. 272
 Могитич Р. І. 215
 Моисеев А. В. 216
 Моця О. П. 207, 210, 216, 220
 Мощенко Костянтин 245
Назарчук В. І. 216
 Небелсік Луї 49
 Нечитайло А. Л. 217
 Нечуй-Левицький Іван 245
 Немцев С. О. 217
 Ніколова Алла 61, 178, 217
 Новиченкова Н. Г. 217
 Новиченкова-Лукичева Х. В. 217
 Нордстрем Х. 60
 Ночовник Остап 245
Овчаренко Людмила 256, 260, 263
 Овчарова О. В. 217
 Овчинников Е. В. 217
 Омельченко Юрій 62, 217
 Омеляненко Василь 245
 Оногда Олена 61, 75, 96, 153, 178, 186, 217
 Осаульчук Олег 98
 Остапенко М. А. 157, 217
 Островерхов А. С. 218
 Отрошенко Віталій 92, 94, 96, 202
Павлюк Степан 257
 Пайдун Грицько 222
 Панасюк Галина 4, 272
 Панахид Г. 215
 Панишко Сергій 99
 Пачкова Світлана 61, 144, 151, 153, 177, 218, 227
 Пашкевич Галина 168, 214, 218, 219, 223
 Пеляшенко Костянтин 75, 96, 178, 219
 Перун 256, 258
 Петраускас Андрій 91, 110, 181, 208, 219, 223

- Петраускас Олег 98, 208, 219
 Петрашенко Валентина 61, 64, 65, 153, 177, 212, 219, 220
 Петров Віктор 220, 224
 Петрунь Віктор 164, 165, 220
 Печорний П. П. 227
 Пивоваров Сергій 190, 220
 Пирогова Г. А. 220
 Пікон Моріс 32, 33, 42
 Погожев І. Б. 61, 211
 Погожева А. П. 61, 211
 Позен Леонід 245
 Попельницька О. 220
 Поросний Василь 245
 Потьє Едмон 27, 28
 Пошивайли, *родина* 247, 250
 Пошивайло Богдан [Григорович] 110, 220
 Пошивайло Богдан [Олександрович] 91
 Пошивайло Марія 260
 Пошивайло Микола 245
 Пошивайло Олень 5, 22, 23, 25, 55, 58, 90, 91, 108, 112, 113, 146, 183, 203, 206-208, 211, 212, 214, 215, 220, 221, 222, 226, 230, 259, 272
 Пошивайло Світлана 96
 Пошивайло Тарас 96, 103, 131
 Пошивайло Юрко 4, 66, 272
 Приймак Віктор 92, 210, 221
 Прищела А. Б. 203
 Пробийголова О. С. 221
 Пуголюк Юрій 2, 4, 6-10, 12, 14, 18, 20, 22, 24, 26, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 44, 46, 48, 50, 52, 54, 56, 58, 60, 62, 64, 66, 68, 70, 72, 74, 76, 78, 80, 82, 84, 86, 88, 90, 92, 94, 96, 98, 100, 102, 104, 106, 108, 110, 112, 114, 116, 118, 120-128, 130, 132, 134, 136, 138, 140, 142, 144, 146, 148, 150, 152, 154, 156, 158, 160, 162, 164, 166, 168, 170, 172, 174, 176, 178, 180, 182, 184, 186, 188, 190, 192, 194, 196, 198-200, 202, 204, 206, 208-210, 212, 214, 216, 218, 220, 222, 224, 226, 228, 230, 232, 234, 236, 238, 240, 242, 245-263, 272
 Пукліна О. О. 222
 Пустовалов С. Ж. 227
Радченко Микола 129
 Рахно Костянтин 91, 222, 256, 258, 272
 Редчук Володимир 66
 Рейда Роман 92, 98, 222
 Ренфрю Колін 183
 Риженко Яків 245
 Рижов Сергій 56, 57, 77, 209, 223
 Рильський Максим 92, 94
 Розвадовський Вячеслав 260
 Рот Микола 260
 Русанова І. П. 218
 Русов Михайло 245
 Русяєва А. С. 223
 Рычков Н. А. 227
Савчук О. О. 216
 Салугіна Наталя 91, 110
 Самойленко І. Ю. 203
 Самокиш Микола 245
 Сапегін Сергій 98, 222
 Сарапулкін В. А. 223
 Свешніков І. К. 202, 223
 Свистун Г. Є. 223
 Свон Вів'єн 46
 Седикова Л. В. 223
 Секерська Н. М. 203
 Селінг Дагмар 40
 Селюченко Олександра 247, 249
 Сенаторов С. Н. 223
 Сергеева М. С. 216
 Сінгатулін Рустам 110
 Скарбовенко Віра 156, 223
 Скиба А. В. 205
 Сковорода Григорій 219, 260
 Скрипник П. І. 237
 Сластьон Опанас 245
 Смирнов О. І. 218
 Смирнов С. В. 223
 Смолій В. А. 237
 Сморж Леонід 247, 251, 262, 263
 Снитко І. О. 223
 Солов'ян Тетяна 96
 Старкова Е. Г. 224
 Стілборг Оле 23
 Столярова Е. К. 230
 Строкова Л. В. 224
 Супруненко О. Б. 209, 210, 224
 Сургай Л. С. 217
 Сухобокос Олег 61, 62, 224
 Сухомлинський В. О. 218
 Сушко Аліна 75, 224, 225
 Сьмонович Э. А. 225
Татаринів Сергій 92
 Татаурова Лариса 94
 Телегін Д. Я. 202
 Тесленко Дмитро 98
 Тесленко Ірина 62, 75, 186, 217, 225
 Тимошук Б. А. 218
 Тимус Квітослава 62, 63, 225
 Тимченко Микола 96, 214
 Титова О. М. 202
 Ткачук Тарас 56, 57, 62, 63, 77, 80, 92, 225
 Толочко Петро 224, 225
 Трикоз Олена 131
 Трипільська Єлизавета 245
 Троцька Валентина 91, 92, 96, 110, 225, 226
 Турова Н. П. 226
Усачук А. М. 226
Федоров-Давидов Герман 60, 226, 227
 Фіалко О. Є. 227
 Філатов Дмитро 98
 Філенко В. В. 220
 Філюк Олег 205, 206, 213
 Фішер 60
 Фіялковський Назар 245
 Франко Іван 75, 76
Халиков А. Х. 205
 Хамайко Наталя 99
 Хатт Жан-Жак 31, 32
 Хейвіш Морте 98

- Хельбек Ханс 166
 Хомчик М. А. 227, 228
 Хрипун Тетяна 4, 272
 Хюльтен Біргитта 39
- Ц**век Олена 77, 78, 227
 Цетлін Юрій 55, 91, 110, 227
- Ч**екановський А. А. 220, 227, 228
 Черкасов В. В. 237
 Чечуліна І. О. 228
 Чирвенко Федір 245
 Чміль Леся 62, 74, 89, 92, 96, 99, 186, 217, 228
 Чмыхов Н. А. 228
- Ш**апцев М. С. 228
 Шарганова Ольга 92, 110
 Шевченко Тарас 228, 245
 Шейко Ірина 75, 228
 Шепард Енн 60, 152, 175
 Шер Яків 60, 215, 224, 226, 228, 229
 Шерстюк В. В. 209, 229
 Шестаков І. А. 217
 Шиянова Ганна (Галина) 96, 130, 229, 230
 Школьна Ольга 110
 Шляхов Н. А. 222
 Шойфлер Владімір 22
 Шрамко Ірина 92
 Штерн Э. Р. фон 229
 Шульцце Ердмуте 94, 98
- Ш**апова Ю. Л. 230
 Щербань Анатолій 71-74, 86, 91, 96, 110, 154, 155, 195, 214, 230, 256
- Ю**ра Р. Ю. 230
 Юренко Світлана 61, 224
- Я**годинська Марина 99
 Яковишина Яна 75, 230
 Янушевич Зоя 167, 231
 Яровата Вікторія 272
 Яшуева-Омельянчик Р. М. 217
 Яшна Ольга 75, 231

- B**ahn P. 234
 Balfet H. 231
- Bentley A. R. 236
 Biddulph E. 231
 Binford Lewis R. 211, 231
 Binford Sally R. 231
 Birkhoff George D. 231
 Blake H. 231
 Bujskikh A. 231
 Bujskikh S. 231
 Buko A. 232
 Burdo N. B. 232
- C**aro Antonio 232
 César M. 234
 Chippindale C. 236
 Clarke D. L. 232
 Cullen Tracey 232
- D**arling M. J. 232
 Davey P. J. 231, 232, 234
 Day J. 232
 Domenech Rafael 232
- G**avrisiak-Leszczynska W. 232
 Gening V. 237
 Gestoso y Péres José 233
 Grace V. R. 232
- H**ellbaek H. 232
 Hodges R. A. 234
 Holthoer R. 233
 Hultén Birgitta 233
- I**ngersoll Daniel W. 233
- J**app Sarah 236
- K**obylińska Ursula 233
 Kögler Patricia 236
 Kotova N. S. 232, 233
 Krzywinski K. 234
 Kurtz Donna C. 233
- L**aidlaw S. 233
 Lang M. 233
 Lenormant Ch. 233
 Lewczyk J. 233
 Lindahl A. 235
 Lutz M. 233
- M**acdonald William 233
 Madrazo Pedro de 234, 238
 Magid A. 234
 Maj Ursula 220
 Martínez César M. Heras 234
- Maschner H. D. G. 236
 Mathieu James R. 234
- N**ebelsick L. D. 234
 Nordström H. A. 234
- O**rton Clive 234
- P**erlzweig J. 234
 Picon Maurice 238
 Planel Phillipe 235
 Puholovok Yuriy 3
- R**eitz E. 234
 Renfrew C. 234
 Renfrew J. M. 234
 Rice P. M. 234
 Rivet L. 234
 Rouet Philippe 235
- S**aulnier S. 234
 Scheufler Vladimir 235
 Selling Dagmar 235
 Sempere Ferrandiz Emili 235
 Shackley M. 236
 Shepard Ann O. 235
 Sinopoli Carla M. 235
 Skibo J. M. 235
 Sparkes Brian A. 235
 Stillborg Ole 235
 Stone Peter 235
 Swan Vivien Grace 235
- T**alcott Lucy 235
 Tkachuk T. 236
 Trigger Bruce G. 236
 Trinkl Elisabeth 236
 Tyers Paul 234, 239
- V**annini G. 236
 Videiko M. Y. 232
 Vince Alan 234
- W**atson Patty Jo 236
 Willis Steven 233
 Woodall C. J. N. 211
- Y**ellen John E. 233
- Z**abehlicky-Scheffenegger S. 236, 239

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- А**встралія 29
Австрія 29
Автуничі 223
Агост 37
Америка 44, 54, 101
Англія 45, 134
Анди 41
Аргентина 22
Атлантика 35
Афіни 47, 48
Афінська Агора 47
Африка 44
- Б**атурин 216
Безыменское поселение 226
Бельгія 28, 29, 44
Березань, *острів* 222, 229
Битицьке городище 196
Білозерське поселення 203
Більське городище 11, 12, 75, 206, 210, 214, 216, 245
Біскупін 134
Близький Схід 28, 44, 167
Болгар 205
Бордо 44
Борисфен 203, 214
Британія 23, 24, 35, 46, 51
Британські острови 167
Брюгге 30
Брюссель 29
Буго-Дніпровське межиріччя 223
Буго-Дністровське межиріччя 57
Буенос-Айрес 22
Буковина 220, 261
Булганак, *городище* 228
- В**ашингтон 152
Велика Бугаївка, *поселення* 219
Велика Волинь 223
Великобританія 26-29, 33-36, 45-47, 49, 143
Верхнее Поднестровье 224
Верхнее Подонье 216
Верхній Дністер 205, 215
Верхній Сірет 205, 204
- Весёлый Кут 229
Винники 99, 216
Вишгород 224
Війтенки 97, 222
Війтенки I, *поселення* 97
Вінниця 80, 204, 225
Вісла, *річка* 216
Вісло-Дніпровський регіон 99, 216
Вознесеновка-3 216
Волинь 214, 215, 223
Воронеж 223, 226
Вюрцбург 38
- Г**алич 63, 225
Галичина 261
Галія 31, 32
Гетьманщина 221
Глинське 11, 124, 126, 127
Глинське урочище 172
Глухів 224
Гончарі-Кожум'яки, *урочище* 227, 228
Горішні Плавні (Комсомольськ) 11, 100, 121
Греція 24, 29, 47, 148
Григорівка 219
Гуцульщина 261
- Д**анія 28, 29
Діжон 31
Днепро-Донская лесостепь 202
Дніпровське Лівобережжя України 11, 261
Дніпровське Лісостепове Лівобережжя 71, 72, 74, 206, 207, 219, 255
Дніпровський Правобережний Лісостеп 209
Дніпро-Донецький Лісостеп 75, 178, 219
Дністер, *річка* 216
Донецк 211
Донецький кряж 221
Доно-Донецький регіон 209
- Древняя Русь 218
Дунаев 215
- Є**катеринбург 218
- Є**вропа 6, 16, 18, 19, 21, 23-29, 31, 33, 35, 37-39, 41-45, 47, 49, 51, 58, 69, 101, 110, 122, 198, 214, 218, 222, 225, 240, 246
- Ж**аботинське поселення 209
Жешів 216
Житомирська область 100
- З**апорожжя 217
Захід 179, 211
Захід України 57, 209
Західна Європа 54, 60
Західна Україна 56
Західний Буг, *річка* 205, 215, 216
Західний Крим 214
Зіньківський район 11, 245, 258
- І**ркутск 205
- І**ванова гора 12, 224
Івано-Франківщина 71
Ізраїль 49
Індокитай 41
Інститутська гора 12, 209, 210
Іспанія 19, 20, 24, 29, 37, 38, 49
Італія 24, 28, 29, 49, 50, 148
- К**азань 205
Казахстан 71
Кам'янець-Подільський 260
Канада 29
Канівське Подніпров'я 220
Кан-Нормандія 44
Канцерка, *балка* 205
Капітаново 209
Каталіне 1, *поселення* 217
Катанія 29

- Київ 56, 57, 59, 64, 72, 75, 78,
79, 88, 99, 145, 165, 187,
202-210, 212-220, 222,
224-231, 237
- Київська Русь 11, 74, 137,
168, 226, 261
- Київське Полісся 228
- Київський Поділ 210, 225
- Київщина 161, 181
- Кишинев 231
- Кіпр 29
- Кіровоград 63, 212
- Коломна 237
- Комсомольськ (Горішні
Плавні) 11, 100, 121
- Коростень 100
- Котельва 216
- Кременчук 11
- Кривий Ріг 220
- Кринос 63, 225
- Крим 57, 78, 204, 214, 225
- Куйбышев 203, 223
- Л**атинська Америка 26
- Левандюкова гора 172
- Лейден 43
- Ленінград 202, 211
- Литовсько-Руська
держава 11
- Лівобережжя Дніпра 222
- Лівобережжя України 218
- Лівобережна Україна 71, 73,
207, 210, 219, 221, 226,
230, 245, 256
- Лівобережне
Подніпров'я 229
- Лівобережний Лісостеп
України 71, 72, 74, 230
- Ліон 32, 33, 42, 202
- Лісостеп Східної Європи 208
- Лісостепова Україна 209
- Лондон 46, 134, 143
- Лохвицький район 220
- Лтава 12, 209, 210, 224
- Луганск 209
- Луганська область 211
- Лунд 39, 41
- Львів 57, 91, 99, 165, 215, 216,
220, 224
- Львівська область 99
- М**адрид 19, 37
- Майданецьке 229
- Майданецьке, *поселення* 203
- Майнц 46
- Макарів Яр 256
- Малоросія 261
- Мангуп 75, 231
- Марчель 45
- Маслини, *поселення* 213
- Миколаїв 94, 218, 229
- Миколаївська гірка 12
- Миколаївщина 121, 124, 125,
127, 128, 132
- Молдова 71, 167
- Монастирище, *городище* 215
- Москва 57, 68, 202-204,
209-213, 215,
223-230, 237
- Мосоловское, *поселення* 226
- Мякинино-1 212
- Г**аваррете 37
- Нефтеюганск 218
- Нижнє Подніпров'я 227
- Нижньотепле 211
- Нідерланди 28, 29, 42, 43, 68
- Німеччина 27-29, 38, 46, 49,
51, 92, 94, 141
- Нова Зеландія 29
- Новий світ 22
- Новосибірськ 207, 216
- Норвегія 29, 41
- О**ксфорд 45
- Ольвия Понтийская 214
- Ольвійський поліс 223
- Ольвія 75, 79, 121, 124, 125,
127, 128, 132, 203, 211,
214, 228, 233
- Опішне 2, 4, 5, 11, 55, 65-67,
69, 70, 72-74, 88-96,
100-104, 106, 108, 109,
111-113, 131, 145,
180, 199, 203, 205-209,
211-217, 219-224, 226,
227, 230, 237, 244-251,
253-255, 257-264
- Опошнянское *городище* 224
- Охтирка 222
- П**антикапей 227
- Париж 20, 25, 28
- Переяслав-Хмельницький
219, 227
- Печерська фортеця 217
- Пирогів 161
- Південна Америка 44
- Південна Африка 41
- Південно-Східна Європа 204
- Північна Америка 23
- Північна Європа 39, 246
- Північне Причорномор'я
47, 56, 71, 77, 78, 82, 203,
204, 206, 217, 228, 231
- Північно-Західна
Таврика 213
- Північно-Західне
Причорномор'я 62, 211
- Північно-Східне
Лівобережжя 224
- Піза 49, 50
- Піренейський півострів 38
- Поволжя 91
- Поділля 261, 263
- Подмосковье 212
- Подольська
возвышенность 224
- Полтава 10, 11, 67, 72, 73,
94, 121, 123, 129, 135,
137-139, 206-210, 213,
214, 221-224, 229, 230,
255, 256, 258, 259
- Полтавська область 11, 220,
245, 258
- Полтавська фортеця 12, 222
- Полтавське *городище* 11
- Полтавське поселення 11
- Полтавщина 11, 55, 66, 67,
70-73, 90, 93, 95, 96,
101-103, 106, 109, 111,
112, 121, 124, 127, 131,
172, 180, 210, 212, 213,
221, 224, 250, 251, 253,
254, 259, 261-264
- Польща 24, 29, 49, 65, 99,
134, 245
- Португалія 37
- Правобережжя
Подніпров'я 219

- Прага 23
 Придніпровський
 Лівобережний
 Лісостеп 202
 Прийма I 215
 Прикарпаття 214, 215
 Причерномор'я 204
 Принстон 48
 Прутско-Дністровське
 междуреччя 231
- Р**еспубліка Азербайджан
 92, 94
 Римська імперія 34
 Ройтлінген 141
 Російська імперія 245
 Російська Федерація 29, 57,
 68, 91, 92, 94
 Росія 24, 56, 71, 212
 Румунія 29
 Русь 208, 214, 225
- С**амара 203, 227
 Санкт-Петербург 223, 224
 Свиридівка 220
 Свиридівське городище 207
 Середземномор'я 28, 46, 82
 Середнє Подніпров'я 56, 57,
 64, 177, 208, 220, 227
 Середній Дністер 204,
 205, 215
 Середній Схід 28
 Середня Наддніпрянщина
 74, 75, 178, 217, 228,
 261, 263
 Симферополь 78, 204, 214
 Синєць-Сенча 229
 Сіверська земля 261
 Сіверськодонецький
 Лісостеп 219
 Скандинавія 167
 Скифія 206
 Слобідська Україна 256
 Слобожанщина 187, 207,
 261, 263
 Совутинське городище 217
 Среднее Подесенье 208
 Среднее Подонье 216
 СРСР 54, 59, 60, 202, 229
 Старий світ 22
- Стародавній Київ 203, 210
 Старокостянтинів 223
 Стокгольм 40
 Страді I, *поселення* 64
 Суботів 209
 Суми 222, 224
 Сумщина 71, 221
 Східна Європа 86, 87, 97, 98,
 202-205, 222
 США 24, 26, 29, 30, 39, 48,
 122, 152
- Т**аврика 75, 225
 Таврія 214
 Тальянки 229
 Таррагон 38
 Туреччина 29
- У**горщина 29
 Україна 1, 2, 4, 5-7, 10-12, 14,
 15, 23, 26, 42, 47, 53-55,
 57-59, 61-71, 73-79, 81,
 83, 85-89, 91-97, 99-105,
 107-109, 111-113, 115,
 116, 122, 130, 140, 143,
 145, 150, 157, 159, 162,
 165, 167, 168, 173, 175,
 176, 179-181, 185-188,
 194, 197-200, 202-210,
 212-224, 226-230, 237,
 240, 241, 244-251,
 253-264
 Українська Держава 245,
 246, 248
 Українське Полісся 263
 УССР 229, 230
- Ф**астів 208
 Фінляндія 29
 Франція 24, 25, 27-33, 42,
 44-46, 51
- Х**анти-Мансийский
 автономный округ 218
 Харакс, *фортеця* 217
 Харків 89, 91, 97, 98, 165, 208,
 213, 216, 222
 Харківщина 71, 97
 Херсонес 222, 223
 Херсонес Таврійський 125
 Ходосівка 181
- Ходосівське поселення 219
- Ц**ареборисівська фортеця
 187, 207
 Центральна Європа 204, 246
 Центральна
 Слобожанщина 208
 Центральне
 Середземномор'я 46
 Центрально-Східна Європа
 54, 178
- Ч**еркаси 89, 214
 Черкащина 71
 Чернигов 208
 Чернівці 216, 227
 Чехія 23, 29
 Чугувське городище 223
- Ш**вейцарія 29, 30
 Швеція 24, 29, 39-42
- Ю**го-Запад СРСР 231
 Югра 218
- Я**понія 29
- ***
- A**thenian Agora 232-238
 Athens 48, 232-237
- B**arcelona 235
 Berlin 236
 Biskupin 232
 Black Sea 231
- C**ambridge 211, 231, 234, 236
 Charkiv 97
 Chicago 211, 234
- D**enmark 232
 Dniester Interfluvial Region
 232, 233
- E**ngland 233
 Europe 8, 234
- F**aenza 233
 Florens 233
 France 31, 233
- G**aule 31, 32, 232, 234
 Gudme-Lundeborg Area 235

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Hispania 37-39, 234, 236

Italy 233

Lethicy 233

Liverpool 232

London 231, 233, 235

Londres 234

Lublin 215

Lund 235

Lyon 32, 33, 232

Madrid 234

New Jersey 232-235

New York 231, 233-235

Olbia Pontike (Olbia
Pontika) 234

Opishne 3

Oxford 234

Paris 233

Poland 232, 233

Polona 232, 233

Poman Britain 235

Portugal 235

Poznan 232, 233

Praha 204, 235

Princeton 232-235

Poutledge 235

Rzeszow 209, 215, 218, 222,
223, 229, 233, 235

Schweden 40, 235

Sevilla 232, 233

Stockholm 233-235

Stradow 220

Sudanese Nubia 233

Swidnica 233

Tyrityake 231

Ukraïne 3, 4, 8, 9, 232

Vienna 236

Vistula 233

Vojtenki 97

Warsaw 231

Washington, D. C. 235

Wien 39, 236

Wroclaw 232

Наукове видання

ПУГОЛОВОК Юрій Олександрович

**ІСТОРІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ
АРХЕОЛОГІЧНОЇ КЕРАМОЛОГІЇ
(1991–2016)**

Монографія

Науковий редактор професор Ольсь Пошивайло	Редактор текстів англійською мовою доктор історичних наук Костянтин Рахно
Літературні редактори і коректори Вікторія Яровата Ольсь Пошивайло	Комп'ютерний набір Юрій Пуголовок Олена Зубань
Укладачі показчиків Оксана Андрущенко Галина Панасюк Тетяна Хрипун	Художній редактор, коректура, макет Юрко Пошивайло
Перекладач текстів англійською мовою кандидат історичних наук Юрій Пуголовок	Директор випуску Людмила Гусар

«Українське Народознавство»

Видавництво Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному

Вул. Партизанська, 102, Опішне, Полтавщина, 38164, Україна;
тел./факс +38 (05353) 42416, 42415; e-mail: opishne-museum@ukr.net;
www.ceramology.gov.ua

Свідоцтво: серія ДК, №4337 від 13.06.2012

Інститут керамології
– відділення Інституту народознавства НАН України

Вул. Партизанська, 102, Опішне, Полтавщина, 38164, Україна;
тел./факс +38 (05353) 42175;
e-mail: ceramology@ukr.net;
www.ceramology-inst.gov.ua

Свідоцтво: серія ДК, №1411 від 02.07.2003

Національний музей-заповідник
українського гончарства в Опішному

Вул. Партизанська, 102, Опішне, Полтавщина, 38164, Україна;
тел./факс +38 (05353) 42416, 42415;
e-mail: opishne-museum@ukr.net;
www.opishne-museum.gov.ua

Свідоцтво: серія ДК, №4337 від 13.06.2012

Підписано до друку 27.07.2018.

Формат 60x90/16. Папір крейдований. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 17,0. Тираж 150 прим. Зам. №

Друк: ТОВ "АСМІ".

36011, м. Полтава, вул. В. Міщенка, 2. Тел./факс: (0532) 56-55-29.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: серія ДК, №4420 від 16.10.2012 р.